Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā

1. Gahapativaggo

1. Kandarakasuttavaṇṇanā

1. **Ārāmapokkharaṇīādīsū**ti ārāmapokkharaṇīuyyānacetiyaṭṭhānādīsu. **Ussannā**ti bahulā. Asokakaṇikārakoviḷārakumbhīrājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanaṃ **nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍita**nti daṭṭhabbaṃ, na campakarukkhānaṃyeva nīlādipañcavaṇṇakusumatāyāti vadanti. **Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatī**ti iminā na māpanakāle eva tasmiṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. ‘‘Pañcasatamattehi aḍḍhateḷasehī’’ti evaṃ **adassitaparicchedena**. Hatthino cāreti sikkhāpetīti hatthācariyo hatthīnaṃ sikkhāpako, tassa puttoti āha **‘‘hatthācariyassa putto’’**ti. Tadā bhagavā tesaṃ pasādajananatthaṃ attano buddhānubhāvaṃ aniguhitvāva nisinnoti dassento **‘‘chabbaṇṇānaṃ ghanabuddharasmīna’’**ntiādimāha. **Bhagavato ceva gāravenā**ti bhagavato garubhāvena, bhagavati gāravenāti vā pāṭho.

Niccaṃ na hotīti abhiṇhaṃ na hoti, kadācideva hotīti attho. Abhiṇhaniccatā hi idha adhippetā, na kūṭaṭṭhaniccatā. Loke kiñci vimhayāvahaṃ disvā hatthavikārampi karonti, aṅguliṃ vā phoṭayanti, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘accharaṃ paharituṃ yutta’’**nti. **Abhūtapubbaṃ bhūta**nti ayaṃ niruttinayo yebhuyyena upādāya ruḷhīvasena vuttoti veditabbo. Tathā hi pāḷiyaṃ ‘‘yepi te, bho gotama, ahesuṃ atītamaddhāna’’ntiādi vuttaṃ, kiñci akattabbampi kariyamānaṃ dukkarabhāvena vimhayāvahaṃ hoti, tathā kiñci kattabbaṃ, purimaṃ garahacchariyaṃ, pacchimaṃ pasaṃsacchariyaṃ, tadubhayaṃ suttapadaso dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ.

Sammā paṭipāditoti sammāpaṭipadāyaṃ ṭhapito. Esā paṭipadā paramāti **etaparamaṃ,** bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ yathā ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’ti (a. ni. 4.70). Ayañhettha attho – bhagavā bhikkhusaṅgho paṭipadāya tumhehi paṭipādito, atītepi kāle buddhā etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādesuṃ, anāgatepi kāle etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādessantīti paribbājako nayaggāhena diṭṭhena adiṭṭhaṃ anuminanto sabbesampi buddhānaṃ sāsane saṅghasuppaṭipattiṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya samasamaṃ katvā dasseti, evaṃ dassento ca tesaṃ sudhammatañca tathā dasseti evāti veditabbo, buddhasubuddhatā pana nesaṃ sarūpeneva dassitāti. **Na ito bhiyyo**ti iminā pāḷiyaṃ etaparamaṃyevāti avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti sīlapadaṭṭhānattā samādhissa, samādhipadaṭṭhānattā ca paññāya sīlepi ca abhisamācārikapubbakattā ādibrahmacariyakassa vuttaṃ **‘‘ābhisamācārikavattaṃ ādiṃ katvā’’**ti.

2. Pucchānusandhiādīsu anantogadhattā **‘‘pāṭiekko anusandhī’’**ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘bhagavā kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Upasantakāraṇa**nti upasantabhāvakāraṇaṃ. Tañhi ariyānaṃyeva visayo, tatthāpi ca buddhānaṃ eva anavasesato visayoti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca dassetuṃ **na hi tva**ntiādi vuttaṃ. Tattha ñātatthacariyā kākajātakādivasena veditabbā, lokatthacariyā taṃtaṃpāramipūraṇavasena, buddhatthacariyā mahābodhijātakādivasena. **Acchariyaṃ bho gotamā**tiādinā kandarakena kataṃ pasādapavedanaṃ dasseti.

Yepi tetiādinā tena vuttamatthaṃ paccanubhāsantena bhagavatā sampaṭicchitanti caritattā āha –

‘‘santi hi kandarakāti ayampi pāṭiyekko anusandhī’’ti. Yo hi kandarakena bhikkhusaṅghassa upasantabhāvo kittito, taṃ vibhajitvā dassentopi tena apucchitoyeva attano ajjhāsayena bhagavā **‘‘santi hī’’**tiādinā desanaṃ ārabhi. Tenāha **‘‘bhagavato kira etadahosī’’** tiādi. **Kappetvā**ti aññathā santameva attānaṃ aññathā vidhāya. **Pakappetvā**ti sanidassanavasena gahetvā. Tenāha **‘‘kuhakabhāvenā’’**tiādi. **Paṭipadaṃ pūrayamānā**ti kāmaṃ avisesena sekkhā vuccanti, te pana adhigatamaggavasena ‘‘pūrayamānā’’ti na vattabbā kiccassa niṭṭhitattā. Maggo hi ekacittakkhaṇikoti āha **‘‘uparimaggassa vipassanāya upasantā’’**ti. **Ito muttā**ti maggenāgatūpasamato muttā. Kalyāṇaputhujjane sandhāya vadati. Tenāha **‘‘catūhi satipaṭṭhānehi upasantā’’**ti.

Satatasīlāti avicchinnasīlā. Sātisayo hi etesaṃ sīlassa akhaṇḍādibhāvo. Suparisuddhasīlatāvasena santatā vutti etesanti **santatavuttino**ti āha **‘‘tasseva vevacana’’**nti. Evaṃ sīlavuttivasena ‘‘santatavuttino’’ti padassa atthaṃ vatvā idāni jīvitavuttivasena dassento **‘‘santatajīvikāvāti attho’’**ti āha. Sāsanassa jīvitavutti sīlasannissitā evāti āha **‘‘tasmi’’**ntiādi.

Nipayati visoseti rāgādisaṃkilesaṃ, tato vā attānaṃ nipātīti **nipako,** paññavā. Tenāha **‘‘paññavanto’’**ti. **Paññāya ṭhatvā jīvikākappanaṃ** nāma buddhapaṭikuṭṭhamicchājīvaṃ pahāya sammājīvena jīvananti taṃ dassento **‘‘yathā ekacco’’**tiādimāha. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 1.14) vuttanayeneva veditabbaṃ. Rathavinītapaṭipadādayo tesu tesu suttesu vuttanayena veditabbā. Ito aññattha mahāgopālakasuttādīsu (ma. ni. 1.346 ādayo) lokuttarasatipaṭṭhānā kathitāti āha – **‘‘idha pana lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā’’**ti, satipaṭṭhānasuttepi (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.106 ādayo) vomissakāva kathitāti. **Ettakenā**ti ettakāya desanāya.

3. **Kārakabhāva**nti paṭipattiyaṃ paṭipajjanakabhāvaṃ. Mayampi nāma gihī bahukiccā samānā kālena kālaṃ satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma, kimaṅgaṃ pana vivekavāsinoti attano kārakabhāvaṃ pavedento evaṃ **bhikkhusaṅghañca ukkhipati**. Tenāha **‘‘ayañhettha adhippāyo’’**tiādi. Nānārammaṇesu aparāparaṃ uppajjamānānaṃ rāgādikilesānaṃ ghanajaṭitasaṅkhātākārena pavatti kilesagahanena gahanatā, tenāha ‘‘anto jaṭā bahi jaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā’’ti (saṃ. ni. 1.23, 192). Manussānaṃ ajjhāsayagahaṇena sāṭheyyampīti dassento āha **‘‘kasaṭasāṭheyyesupi eseva nayo’’**ti. Yathā sappimadhuphāṇitādīsu kacavarabhāvo, so kasaṭoti vuccati, evaṃ santāne aparisuddho saṃkilesabhāvo kasaṭanti āha **‘‘aparisuddhaṭṭhena kasaṭatā’’**ti. Attani asantaguṇasambhāvanaṃ **kerāṭiyaṭṭho. Jānātī**ti ‘‘idaṃ ahitaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hitaṃ sevitabba’’nti vicāreti deseti. Vicāraṇatthopi hi hoti jānāti-saddo yathā ‘‘āyasmā jānātī’’ti. **Sabbāpi…pe… adhippetā** ‘‘pasupālakā’’tiādīsu viya. Idha antara-saddo ‘‘vijjantarikāyā’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) viya khaṇatthoti āha **‘‘yattakena khaṇenā’’**ti. **Tenā**ti hatthinā. **Tānī**ti sāṭheyyādīni.

Atthato kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtāva lobhasahagatacittuppādassa pavattiākāravisesāti tāni pavattiākārena dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yassā**ti pāṇabhūtassa assassa vā hatthino vā. **Ṭhassāmī**ti tattheva sappaṭibhaye ṭhāne gantvā ṭhassāmīti na hoti. Imassa sāṭheyyatāya pākaṭakaraṇaṃ vañcanādhippāyabhāvato. Tathā hi catūsu ṭhānesu **‘‘vañcetvā’’** icceva vuttaṃ, niguhanto pana tattheva gantvā tiṭṭheyya. Esa nayo sesesupi. **Paṭimaggaṃ ārohitukāmassā**ti āgatamaggameva nivattitvā gantukāmassa. Leṇḍavissajjanādīsu kālantarāpekkhābhāvaṃ **‘‘tathā’’**ti iminā upasaṃharati.

Antojātakāti attano dāsiyā kucchimhi jātā. **Dhanakkītā**ti dhanaṃ datvā dāsabhāvena gahitā. **Karamarānītā**ti dāsabhāvena karamaraggāhagahitā. **Dāsabya**nti dāsabhāvaṃ. **Pessā**ti adāsā eva hutvā veyyāvaccakarā. **Imaṃ vissajjetvā**ti imaṃ attano hatthagataṃ vissajjetvā. **Imaṃ gaṇhantā**ti imaṃ tassa hatthagataṃ gaṇhantā. Sammukhato aññathā parammukhakāle kāyavācāsamudācāradassaneneva cittassa nesaṃ aññathā ṭhitabhāvo niddiṭṭhoti veditabbo.

4. **Ayampi pāṭiyekko anusandhī**ti etthāpi anantare vuttanayeneva anusandhiyojanā veditabbā. Tenevāha **‘‘ayañhī’’**tiādi. Catuttho hitapaṭipadaṃ paṭipannoti yojanā. Puggalasīsena puggalapaṭipattiṃ

dassento **‘‘puggale pahāyā’’**ti āha. Paṭipatti hi idha pahātabbā, na puggalā. Yathā assaddhādipuggalaparivajjanena saddhindriyādibhāvanā ijjhanti, evaṃ micchāpaṭipannapuggalaparivajjanena micchāpaṭipadā vajjitabbāti āha – **‘‘purime tayo puggale pahāyā’’**ti. **Catutthapuggalassā**ti imasmiṃ catukke vuttacatutthapuggalassa **hitapaṭipattiyaṃyeva paṭipādemi** pavattemīti **dassento. Santā**ti samaṃ vināsaṃ nirodhaṃ pattāti ayamettha atthoti āha **‘‘niruddhā santāti vuttā’’**ti. Puna **santā**ti bhāvanāvasena kilesapariḷāhavigamato santāti ayamettha atthoti āha **‘‘nibbutā’’**ti. Santāti ānetvā yojanā. **Santo have**ti ettha samabhāvakarena sādhubhāvassa visesapaccayabhūtena paṇḍiccena samannāgatā ariyā ‘‘santo’’ti vuttāti āha – **‘‘santo have…pe… paṇḍitā’’**ti.

Āhito ahaṃmāno etthāti attā (a. ni. ṭī. 2.4.198) attabhāvo, idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ **attānaṃ. Para**nti attato aññaṃ. **Chātaṃ vuccati taṇhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesāna**nti attano santāne attapariḷāhajananasantappanakilesānaṃ. **Cittaṃ ārādhetī**ti cittaṃ pasādeti, sampahaṃsetīti attho. Yasmā pana tathābhūto cittaṃ sampādento ajjhāsayaṃ gaṇhanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘cittaṃ sampādetī’’**tiādi.

5. Dukkhaṃ paṭikkūlaṃ jegucchaṃ etassāti dukkhapaṭikkūlo taṃ **dukkhapaṭikkūlaṃ**. Visesanavisesitabbatā hi kāmacārā. Aṭṭhakathāyaṃ pana dukkhassa visesitabbataṃ sandhāya bāhiratthasamāsaṃ anādiyitvā **‘‘dukkhassa paṭikkūla’’**nti attho vutto. Yena hi bhāgena purisassa dukkhaṃ paṭikkūlaṃ, tena dukkhassa purisopīti. Tenāha – **‘‘paccanīkasaṇṭhita’’**nti.

6. **Catūhi kāraṇehī**ti dhātukusalatādīhi catūhi kāraṇehi. **Kammaṃ karotī**ti yogakammaṃ karoti. Yasmā sambuddhā paresaṃ maggaphalādhigamāya ussāhajātā, tattha nirantaraṃ yuttappayuttā eva honti, te paṭicca tesaṃ antarāyo na hotiyevāti āha **‘‘na pana buddhe paṭiccā’’**ti. **Kiriyaparihāniyā** desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato. ‘‘Desakassa vā’’ti idaṃ sāvakānaṃ vasena daṭṭhabbaṃ. **Mahatā atthenā**ti ettha **attha**-saddo ānisaṃsapariyāyoti āha **‘‘dvīhi ānisaṃsehī’’**ti. **Pasādaṃ paṭilabhati** ‘‘arahanto’’tiādinā saṅghasuppaṭipattiyā sutattā. **Abhinavo nayo udapādi** santatasīlatādivasena anattantapatādivasena, sopi taṃ sutvā dāsādīsu savisesaṃ lajjī dayāpanno hitānukampī hutvā sekkhapaṭipadaṃ sīlaṃ sādhento anukkamena satipaṭṭhānabhāvanaṃ paribrūheti. Tenāha bhagavā **‘‘mahatā atthena saṃyutto’’**ti.

8. Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo,** tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidāraṇato **dāruṇo,** viruddhavādatāya **kakkhaḷo,** bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko**.

9. **Khattiyābhisekenā**ti khattiyānaṃ kattabbaabhisekena. **Santhāgāra**nti santhāravasena kataṃ agāraṃ yaññāvāṭaṃ. **Sappitelenā**ti sappimayena telena, yamakasnehena hi tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito vacchataro. **Parikkhepakaraṇatthāyā**ti vanamālāhi saddhiṃ dabbhehi vediyā parikkhepanatthāya. **Yaññabhūmiya**nti avasesayaññaṭṭhāne. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ taṃ suviññeyyameva.

Kandarakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. **Avidūre**ti iminā pāḷiyaṃ ‘‘vesāliya’’nti idaṃ samīpe bhummavacananti dasseti. **Sārappattakulagaṇanāyā**ti (a. ni. ṭī. 3.11.16) mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame ṭhāne**ti aññe aññeti dasagaṇanaṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavo **aṭṭhakanāgaro. Kukkuṭārāmo**ti pāṭaliputte kukkuṭārāmo, na kosambiyaṃ.

18. Pakatatthaniddeso ta-saddoti tassa ‘‘bhagavatā’’tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṃ

abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanīyapaṭipadāya atthabhāvena dassento **‘‘yo so…pe… abhisambuddho’’**ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena tesaṃ visayavisese pavattidassanatthaṃ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjāabhiññānāvaraṇañāṇavasena sabbaññutañāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento **‘‘tesaṃ tesa’’**ntiādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayañāṇena **sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatā**ti desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimuttiādibhedaṃ dhammadesanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīna**nti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanassa vā paccatthikānaṃ aññatitthiyānaṃ tesaṃ pana hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjhupekkhanameva vā, **kesivinayasutta**ñcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭṭhānādivibhāgaṃ **jānatā** yathākammūpagasatte **passatā,** savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādivasena tiṇṇaṃ kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā,** davādīnaṃ abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabalaaṭṭhārasaāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

19. **Abhisaṅkhata**nti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhūyya kataṃ, svassa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharaṇenāti āha **‘‘uppādita’’**nti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘abhisaṅkhataṃ abhisañcetayita’’nti vuttanti ‘‘cetayitaṃ pakappita’’nti atthamāha. **Abhisaṅkhataṃ abhisañcetayita**nti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhaṃsanabhāvaṃ ulliṅgeti yañhi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyaṃ ‘abhisaṅkhata’ntiādi. **Samathavipassanādhamme ṭhito**ti samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṃ paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomañāṇaṃ pāpetā hutvā vipassanādhamme ṭhito. Samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo,** nandanaṭṭhena **nandī**ti. Tattha sukhumā apekkhā vuttā, yā ‘‘nikantī’’ti vuccati.

Evaṃ santeti evaṃ yathārutavasena ca imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. **Samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo**ti anāgāmiphalaṃ nibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṃ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdhānāgāmiphalena laddhabbattā tathā sati tena anāgāmiphalampi laddhabbameva nāma hoti. Tenāha – **‘‘anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ bhavissatī’’**ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso. Aññāpi kāci sugatiyo**ti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatiyo**ti asurakāyamāha.

Samathadhurameva dhuraṃ samathayānikassa vasena desanāya āgatattā. Mahāmālukyovāde ‘‘vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāra’’nti pādakajjhānaṃ katvā ‘‘so yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgata’’ntiādinā vipassanaṃ vitthāretvā ‘‘so tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī’’ti (ma. ni. 2.133) āgatattā **‘‘mahāmālukyovāde vipassanāva dhura’’**nti āha. **Mahāsatipaṭṭhānasutte** (dī. ni. 2.373 ādayo; ma. ni. 1.106 ādayo) sabbatthakameva tikkhatarāya vipassanāya āgatattā vuttaṃ **‘‘vipassanuttaraṃ kathita’’**nti. **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153-154) ānāpānajjhānādivasena savisesaṃ samathavipassanāya āgatattā vuttaṃ **‘‘samathuttaraṃ kathita’’**nti.

Appaṃ yācitena bahuṃ dentena uḷārapurisena viya **ekaṃ dhammaṃ pucchitena ‘‘ayampi ekadhammo’’ti kathitattā ekādasapi dhammā** pucchāvasena **ekadhammo nāma jāto** paccekaṃ vākyaparisamāpanañāyena. **Ekavīsati pabbāni** tehi bodhiyamānāya paṭipadāya ekarūpattā **paṭipadāvasena ekadhammo nāma jāto**ti. **Idha** imasmiṃ aṭṭhakanāgarasutte. Nevasaññānāsaññāyatanadhammānaṃ saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattatāya tattha sāvakānaṃ dukkaranti na catutthāruppavasenettha desanā āgatāti catunnaṃ brahmavihārānaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ

āruppānañca vasena **ekādasa. Pucchāvasenā**ti ‘‘atthi nu kho, bhante ānanda, tena…pe… sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto’’ti (ma. ni. 2.18) evaṃ pavattapucchāvasena. **Amatuppattiyatthenā**ti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānipi kammaṭṭhānāni ekarasampi amatādhigamapaṭipattiyāti attho, evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalabhūmīti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbā.

21. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṃ**. Sesaṃ uttānameva.

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. **Santhāgāra**nti atthānusāsanāgāraṃ. Tenāha – **‘‘uyyogakālādīsū’’**tiādi. **Ādi-**saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santhambhantī**ti vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannivesavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāra**nti etasmiṃ atthe ttha-kārassa ntha-kāraṃ katvā santhāgāranti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Santharantī**ti sammantanavasena tiṭṭhanti.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamanaṃ vuttameva, tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷañjanaṃ hotīti. Tasmiñca bhikkhusaṅghe kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ce? Ariyamaggadhammānaṃ tattha āgamanaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñchāpetvā**ti vilimpitvā. **Catujjātiyagandhehī**ti tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhehi **nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, na bhittivisesavasena. Bhittivisesavasena pana nānāsaṇṭhānarūpameva. **Mahāpiṭṭhikakojavake**ti hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhikāti laddhasamaññe kojaveti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ **hatthattharaṇā** hatthirūpavicittā. **Assattharakasīhattharakā**dayopi assasīharūpādivicittā eva attharakā, **cittattharakaṃ** nānārūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṃ attharakaṃ.

Upadhānanti apassayanaṃ **upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ,** tamālapattādīhi kataṃ **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ,** tīsu passesu, ekapasse eva vā saupassayaṃ **apassayapīṭhaṃ,** anapassayaṃ **muṇḍapīṭhaṃ yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepe.

Saṃvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesañca itarapadesañca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha – **‘‘kattariyā padumaṃ kantanto viyā’’**ti **timaṇḍalaṃ paṭicchādento**ti ettha ca yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsagatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobhatīti dassento **‘‘suvaṇṇapāmaṅgenā’’**tiādimāha, tattha **asamena buddhavesenā**tiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhaṇe kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatikiriyāyeva kapilavatthuṃ pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyappabhā nāma pakatiyā asītihatthamattameva padesaṃ pharatīti āha – **‘‘asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesī’’**ti nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva aggā phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitāna**ntiādi parikappūpamā. **Yathā taṃ…pe… alaṅkataṃ** añño virocati, evaṃ virocittha, samatiṃsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. **Pañcavīsatiyā nadīna**nti gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnaṃ. **Sambhijjā**ti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā **mukhadvāre**ti samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhāne.

Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīnīti cetaṃ parikappanavasena vuttaṃ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkampaṃ uppādento, evaṃbhūtopi **aheṭhayanto pāṇāni**. Sabbadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto. Samaṃ samphusate bhūmiṃ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṃ samaṃ phusati, **rajasānupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatī**tiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādasaṅkhātassa mahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṃ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipa**nti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosayanto. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma kiresa**. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṃ**. Kasmā? **Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathādhammasaṃvaṇṇanaṃyeva anupavisatīti.

Dukūlacumbaṭakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena, **nāgavikkantacaraṇo**ti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññanimmitamahāpurisalakkhaṇo **maṇiverocano yathā**ti ativiya virocamāno maṇi viya verocano nāma eko maṇivisesoti keci **mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, koviḷārādimahārukkho viya vā **padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṃ mahāpadumaṃ viya, vikasamānapadumaṃ viya vā.

Ākāsagaṅgaṃ otārento viyātiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṃ dukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca **pathavījaṃ ākaḍḍhento viyā**ti nāḷiyantaṃ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṃ uddhaṃmukhaṃ katvā ākaḍḍhento viya **yojanika**nti yojanappamāṇaṃ **madhubhaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

Mahantanti uḷāraṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotī**ti sabbameva paccayajātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathāhi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayo ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa pana sabbe parissayā na honti, ajjhayantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti, etasmimpi ca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ – **''āvāsadānasmiṃ dinne sabbaṃ dānaṃ dinnameva hotī''**ti. **Bhūmaṭṭhaka…pe… na sakkā**ti ayamattho **mahāsudassanavatthunā** (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo.

Sītanti (sārattha. ṭī. cūḷavagga 3.295; saṃ. ni. ṭī. 2.4.243) ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddhautuvipariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ. Tassa pana davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭibāhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanāni na honti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike. **Makase**ti nidassanametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanavasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo

vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanijjhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādito sabbasaṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ **''te tassā''**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā **tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanudanaṃ dhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Pūjāsakkāravaseneva paṭhamayāmo khepito, bhagavato desanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṃ ''bahudeva ratti''nti vuttanti āha **''atirekataraṃ diyaḍḍhayāma''**nti. **Sandassesī**ti ānisaṃsaṃ dassesi, āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ sutvā tato paraṃ, ''mahārāja, itipi sīlaṃ, itipi samādhi, itipi paññā''ti sīlādiguṇe tesaṃ sammā dassesi, hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsesi. **Samādapesī**ti ''evaṃ sīlaṃ samādātabbaṃ, sīle patiṭṭhitena evaṃ samādhi, evaṃ paññā bhāvetabbā''ti yathā te sīlādiguṇe ādiyanti, tathā gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti yathā samādinnaṃ sīlaṃ suvisuddhaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparivisesāvahā honti, evaṃ cittaṃ samuttejesi nisāmanavasena vodāpesi. **Sampahaṃsesī**ti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati laddhaguṇānisaṃsehi ceva upari laddhabbaphalavisesehi ca uparicittaṃ sammā pahaṃsesi, laddhassāsavasena suṭṭhu tosesi. Evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Samudāyavacanopi asītimahāthera-saddo tadekadesepi niruḷhoti āha **''asītimahātheresu vijjamānesū''**ti. Ānandattheropi hi antogadho evāti. **Sākiyamaṇḍale**ti sākiyarājasamūhe.

Paṭipadāya niyuttattā **pāṭipado**. Tenāha – **''paṭipannako''**ti. Sikkhanasīlatādinā **sekho,** odhiso samitapāpatāya **samaṇo**. Sekho pāṭipado paṭipajjanapuggalādhiṭṭhānena paṭipadādesanaṃ niyamento paṭipadāya puggalaṃ niyameti nāmāti **''paṭipadāya puggalaṃ niyametvā dassetī''**ti. Sekhappaṭipadā sāsane **maṅgalapaṭipadā** sammadeva asevitabbaparivajjanena sevitabbasamādānena ukkaṃsavatthūsu ca bhāvato asekhadhammapāripūriyā āvahattā ca **vaḍḍhamānakapaṭipadā**. **Akilamantāva sallakkhessantī**ti idaṃ tadā tesaṃ asekhabhūmiadhigamāya ayogyatāya vuttaṃ. **Akilamantāvā**ti iminā paṭisambhidāppattassapi anadhigatamaggasaññāpanā bhāriyāti dasseti. **Osaṭā**ti anuppaviṭṭhā. **Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ kathitameva hoti** tassa sīlakathābāhullato sesadvayepi eseva nayo. **Tīhi piṭakehīti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ. Tena taṃtaṃpiṭakānaṃ tassā tassā sikkhāya sādhakatamabhāvaṃ dasseti.

Piṭṭhivāto uppajjati upādinnakasarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā eta**nti yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ **''pahotī''**tiādi vuttaṃ. **Catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi** sakyarājūnaṃ ajjhāsayavasena. Tathā hi vakkhati ''satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññapetvā nipajjītī''ti. Yadi evaṃ ''piṭṭhi me āgilāyatī''ti idaṃ kathanti āha **''upādinnakasarīrañca nāmā''**tiādi.

23. ''Iminā pātimokkhasaṃvarena…pe… sampanno''tiādīsu (vibha. 511) samannāgatattho sampanna-saddo, idha pana pāripūriatthoti dassetuṃ **''paripuṇṇasīloti attho''**ti vuttaṃ. Yo pana sampannasīloyeva, so paripuṇṇasīlo. Parisuddhañhi sīlaṃ ''paripuṇṇa''nti vuccati, na sabalaṃ kammāsaṃ vā. **Sundaradhammehī**ti sobhanadhammehi. Yasmiṃ santāne uppannā tassa sobhanabhāvato. Tehi sappurisabhāvasādhanato **sappurisānaṃ** dhammehi.

24. **Iminā ettakena ṭhānenā**ti ‘‘idha, mahānāma, ariyasāvako’’ti ārabhitvā yāva ‘‘akasiralābhī’’ti padaṃ iminā ettakena uddesapadena mātikaṃ ṭhapetvā. **Paṭipāṭiyā**ti uddesapaṭipāṭiyā. **Evamāhā**ti ‘‘evaṃ kathañca, mahānāmā’’tiādinā idāni vuccamānena dassitākārena āha.

25. **Hirīyatī**ti lajjīyati pīḷīyati. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā **‘‘jigucchatīti attho’’**ti vuttaṃ. **Ottappatī**ti uttappati. Pāputrāsalakkhaṇañhi ottappaṃ. **Paggahitavīriyo**ti saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha **‘‘anosakkitamānaso’’**ti. **Pahānatthāyā**ti samucchindanatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma adhigamo evāti āha **‘‘paṭilābhatthāyā’’**ti. **Satinepakkenā**ti satiyā nepakkena tikkhavisadasūrabhāvena. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena **‘‘satiyā ca nipakabhāvena cā’’**ti attho vutto, evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca imināva visesā sati gahitā, parato ‘‘cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā’’ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ. Teneva hi paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi ajjhayanasammasanāni sambhavanti.

Cetiyaṅgaṇavattādīti **ādi**-saddena bodhiyaṅgaṇavattādīni saṅgaṇhāti. **Asītimahāvattapaṭipattipūraṇa**nti ettha asītivattapaṭipattipūraṇaṃ mahāvattapaṭipattipūraṇanti vattapaṭipattipūraṇa-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha **mahāvattāni** (vibha. mūlaṭī. 406) nāma vattakhandhake (cūḷava. 356 ādayo) vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikaṃ gamikaṃ anumodanaṃ bhattaggaṃ piṇḍacārikaṃ āraññikaṃ senāsanaṃ jantāgharaṃ vaccakuṭi upajjhāyaṃ saddhivihārikaṃ ācariyaṃ antevāsikavattanti cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni asīti khuddakavattāni sabbāsu avatthāsu na caritabbāni, tasmā mahāvattesu, aggahitāni. Tattha ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmī’’ti ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ…pe… na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti (cūḷava. 81) vuttāni pakabhatte caritabbavattāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vattabba’’ntiādīni (cūḷava. 82) pakatatte caritabbehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitabbāni pañcāti ekasattativattāni, ukkhepaniyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ – ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ…pe… nhāne piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti (cūḷava. 51) idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsitabbo’’tiādīni ca dasāti evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti, evaṃ appakaṃ pana ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti idha ‘‘asīti’’cceva vuttaṃ. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese ‘‘dvāsīti khandhakavattānī’’ti vuccati.

Sakkaccaṃ uddisanaṃ sakkaccaṃ uddisāpananti paccekaṃ sakkaccaṃ-saddo yojetabbo. **Uddisanaṃ** uddesaggahaṇaṃ. **Dhammosāraṇaṃ** dhammassa uccāraṇaṃ. **Dhammadesanā** –

> ‘‘Ādimhi sīlaṃ deseyya, majjhe jhānaṃ vipassanaṃ;
> Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhitī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.246) –

Evaṃ kathitalakkhaṇā dhammakathā. Upagantvā nisinnassa yassa kassaci gahaṭṭhassa pabbajitassa vā taṅkhaṇānurūpā dhammī kathā **upanisinnakathā**. Bhattānumodanakathā **anumodaniyā. Saritā**ti ettha na kevalaṃ cirakatacirabhāsitānaṃ saraṇamanussaraṇamattaṃ adhippetaṃ, atha kho tathāpavattarūpārūpadhammānaṃ pariggahamukhena pavattavipassanācāre satisambojjhaṅgasamuṭṭhāpananti dassetuṃ **‘‘tasmiṃ kāyena cirakate’’**tiādi vuttaṃ. **Sakimpi saraṇenā**ti ekavāraṃ saraṇena. **Punappunaṃ saraṇenā**ti anu anu saraṇena. Satisambojjhaṅgampi vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vosaggapariṇāmiñca katvā saranto tattha tattha javanavāre saraṇajavanavāre parittajavanavasena **anussaritāti veditabbā**.

Gatiatthā dhātusaddā buddhiatthā hontīti āha – **''udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāyā''**ti. Missakanayenāyaṃ desanā āgatāti āha – **''vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā''**ti. Tenāha **''vipassanāpaññāya cevā''**tiādi. Vipassanāpaññāya nibbedhikapariyāyato. Sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ **''maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato cā''**ti vuttaṃ. Dukkhakkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammā**ti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññā khepitakhepanāya na puna kiccaṃ atthīti upāyena ñāyena yā pavatti sā evāti āha – **''hetunā nayenā''**ti.

26. Adhikaṃ ceto abhiceto, mahaggatacittaṃ, tassa pana adhikatā kāmacchandādipaṭipakkhavigamena visiṭṭhabhāvappatti, tannissitāni **ābhicetasikāni**. Tenāha **''abhicittaṃ seṭṭhacittaṃ sitāna''**nti. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti imasmiṃyeva attabhāve phāsuvihārabhūtānaṃ. Tehi pana samaṅgitakkhaṇe yasmā vivekajaṃ pītisukhaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ apītijaṃ satipārisuddhiñāṇasukhañca paṭilabhati vindati, tasmā āha – **''appitappitakkhaṇe sukhapaṭilābhahetūna''**nti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitā**ti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, ''nikāmalābhī''ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānā paccavekkhaṇavasiyo ca vuttā evāti veditabbā. **Nidukkhalābhī**ti iminā tesaṃ jhānānaṃ sukhapaṭipadākhippābhiññataṃ dasseti, **vipulalābhī**ti iminā paguṇataṃ tappamāṇadassitabhāvadīpanato. Tenāha **''paguṇabhāvenā''**tiādi. **Samāpajjituṃ sakkoti** samāpajjanavasībhāvatāya sādhitattā. **Samādhipāripanthikadhamme**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Akilamanto vikkhambhetuṃ na sakkotī**ti kicchena vikkhambheti visodheti, kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṃ aññesaṃ samādhipāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhananti veditabbaṃ.

27. Vipassanāhitāya uparūparivisesāvahattā vaḍḍhamānāya pubbabhāgasīlādi**paṭipadāya**. Sā eva pubbabhāgapaṭipadā yathābhāvitatāya avassaṃ bhāvinaṃ visesaṃ pariggahitattā aṇḍaṃ viyāti aṇḍaṃ, kilesehi adūsitatāya apūti aṇḍaṃ etassāti apuccaṇḍo, vipassanaṃ ussukkāpetvā ṭhitapuggalo, tassa bhāvo **apuccaṇḍatā. Vipassanādiñāṇappabhedāyā**ti pubbenivāsañāṇādiñāṇapabhedāya. **Tatthā**ti cetokhilasutte (ma. ni. 1.185) ''sa kho so, bhikkhave, evaṃ ussoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā''ti āgatattā **ussoḷhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvoti evaṃ yaṃ opammasaṃsandanaṃ āgataṃ,** taṃ opammasaṃsandanaṃ idha imasmiṃ sekhasutte yojetvā veditabbanti sambandho.

28. Mahaggatādibhāvena heṭṭhimānaṃ jhānānaṃ anurūpampi attano visesena te uttaritvā atikkamitvāna ṭhitanti **anuttaraṃ,** tenāha – **''paṭhamādijjhānehi asadisaṃ uttama''**nti. **Dutiyādīsupi** abhinibbhidāsu. Pubbenivāsañāṇaṃ uppajjamānaṃ yathā attano visayapaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ vidhamantameva uppajjati, evaṃ attano visaye kañci visesaṃ karontameva uppajjatīti āha – **''pubbenivāsañāṇena paṭhamaṃ jāyatī''**ti, sesañāṇadvayepi eseva nayo.

29. **Caraṇasmi**nti paccatte bhummavacananti āha **''caraṇaṃ nāma hotīti attho''**ti. **Tenā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ agatapubbadisāgamane tesaṃ sādhakatamabhāvato.

Aṭṭha ñāṇānīti idha āgatāni ca anāgatāni ca **ambaṭṭhasuttā**dīsu (dī. ni. 1.254 ādayo) āgatāni gahetvā vadati. **Vinivijjhitvā**ti pubbenivāsapaṭicchādakādikilesatamaṃ bhinditvā padāletvā.

30. **Sanaṅkumārenā**ti sanantanakumārena. Tadeva hi tassa sanantanakumārataṃ dassetuṃ **''cirakālato paṭṭhāyā''**ti vuttaṃ. **So attabhāvo**ti yena attabhāvena manussapathe jhānaṃ nibbattesi, so kumārattabhāvo, tasmā brahmabhūtopi tādisena kumārattabhāvena carati.

Janitasmiṃ-saddo eva i-kārassa e-kāraṃ katvā **''janetasmi''**nti vutto, **janitasmi**nti ca janasminti attho veditabbo. **Janitasmi**nti sāmaññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭho**ti lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṃ **''ye gottapaṭisārino''**ti vuttaṃ. **Paṭisarantī**ti ''ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo''ti pati pati attano gottaṃ

anusaranti paṭijānanti vāti attho.

Ettāvatāti ‘‘sādhu sādhu ānandā’’ti ettakena sādhukāradānena. **Jinabhāsitaṃ nāma jāta**ntiādito paṭṭhāya yāva pariyosānā therabhāsitaṃ buddhabhāsitameva nāma jātaṃ. ‘‘Kimpanidaṃ suttaṃ satthudesanānuvidhānato jinabhāsitaṃ, udāhu sādhukāradānamattenā’’ti evarūpā codanā idha anokāsā therassa desanāya bhagavato desanānuvidhānahetukattā sādhukāradānassāti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Sekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. Aṅgā nāma janapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhivasena aṅgātveva vuccatīti āha **‘‘aṅgāyeva so janapado’’**ti. **Mahiyā panassa uttarena yā āpo**ti mahiyā nadiyā yā āpo tassa janapadassa uttarena honti. **Tāsaṃ avidūrattā** so janapado **uttarāpoti vuccati**. Sā pana mahī katthaci katthaci bhijjitvā gatāti āha **‘‘kataramahiyā uttarena yā āpo’’**ti. **Tatthā**ti tassā mahiyā āgamanato paṭṭhāya **ayaṃ āvibhāvakathā**. Yasmā (a. ni. ṭī. 3.8.19) lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatanadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaraṃ, tattha sayaṃ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tattha tattha sammohavidhamanatthaṃ **‘‘ayaṃ kira jambudīpo’’**tiādimāraddhaṃ. **Dasasahassayojanaparimāṇo** āyāmato ca vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Udakena ajjhotthaṭo** tadupabhogisattānaṃ puññakkhayena.

Sundaradassanaṃ kūṭanti **sudassanakūṭaṃ,** yaṃ loke ‘‘hemakūṭa’’nti vuccati. **Mūlagandho** kāḷānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikagandho** kabitthādi. **Rasagandho** sajjādi, **pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakuṅkumādi. **Phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṃ gandhānaṃ gandho. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṃ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandho gandhagandho. Sabbāni puthulato paññāsayojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti.

Manoharasilātalānīti otaraṇatthāya manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānaṃ sādhāraṇakammānubhāvena suṭṭhu paṭiyattāni suppavattitāni honti. Macchakacchapādayo udakaṃ malinaṃ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmaludakāni**. Tiriyato dīghaṃ uggatakūṭanti **‘‘tiracchānapabbata’’**nti āha.

Āpaṇāni eva vohārassa mukhabhūtānīti āha **‘‘āpaṇamukhasahassānī’’**ti. **Vibhattānī**ti vavatthitāni aññamaññāsambhinnāni. **Vasanaṭṭhāna**nti attano yathāphāsukaṃ vasitabbaṭṭhānaṃ. Āsati etthāti **āsanaṃ,** nisīditabbaṭṭhānāni.

Asāruppaṃ paṭicca uppajjanakassa chādanato channaṃ **anucchavikaṃ,** tadeva ajjhāsayasampattiṃ patirūpeti pakāsetīti **patirūpaṃ**. Tenāha **‘‘nappatirūpa’’**nti. **Kāraṇavevacanānī**ti ñāpakakāraṇavevacanāni. Ñāpakañhi kāraṇaṃ adhippetaṃ. Atthaṃ ākaroti pakāsetīti **ākāro,** tameva līnaṃ guḷhaṃ atthaṃ gametīti **liṅgaṃ,** so tena nimīyatīti **nimitta**nti vuccati. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘dīghadasavattha…pe… nimittāti vuttā’’**ti āha. **Te**ti ākārādayo. **Tathā hi pana me**tiādinā potaliyo gahapati ‘‘paribbājakaniyāmena ahaṃ jīvāmi, tasmā gahapati na homīti vadati. **Ovadanto**ti anusāsanto. **Upavadanto**ti paribhāsanto.

32. **Gedhabhūto lobho**ti gijjhanasabhāvo lobho. Agijjhanalakkhaṇo na lobho, **anindābhūtaṃ aghaṭṭana**nti nindāya paṭipakkhabhūtaṃ paresaṃ aghaṭṭanaṃ. **Nindāghaṭṭanā**ti nindāvasena paresaṃ ghaṭṭanā akkosanā. **Byavahāravohāropī**ti kayavikkayalakkhaṇo sabyohāropi dānaggahaṇaṃ vohāro. ‘‘Datto tisso’’ tiādinā voharaṇaṃ paññāpananti **paññatti vohāro**. Yathādhippetassa atthassa voharaṇaṃ

kathanaṃ bodhananti **vacanaṃ vohāro**. Yāthāvato ayāthāvato ca voharati etenāti **vohāro, cetanā. Ayamidhādhippeto**ti ayaṃ cetanālakkhaṇo vohāro idha imasmiṃ atthe adhippeto, so ca kho sāvajjova samucchedassa icchitattā. Idāni catubbidhassapi vohārassa idha sambhavaṃ dassetuṃ **''yasmā vā''**tiādi vuttaṃ. **Gihīti cetanā natthī**ti ahaṃ gihīti cetanāpavatti natthi. **Gihīti vacanaṃ natthī**ti gihīti attano paresañca vacanappavatti natthi. **Gihīti paṇṇatti natthī**ti gihīti samaññā natthi. **Gihīti byavahāro natthī**ti samudācāro natthi.

33. **Pāṇātipātova saṃyojanaṃ**. Kasmā? Bandhanabhāvena pavattanato nissarituṃ appadānato. Pāṇātipātassa atthitāya so puggalo ''pāṇātipātī''ti vuccatīti āha – **''pāṇātipātassa…pe… hotī''**ti. Yañhi yassa atthi, tena so apadissatīti. **Bahutāyā**ti acakkhukādibhedena bahubhāvato. Pāṇātipātassa paṭipakkho **apāṇātipāto**. So pana atthato kāyadvāriko sīlasaṃvaroti āha **''kāyikasīlasaṃvarenā''**ti. **Attāpi maṃ upavadeyyā**tiādi pāṇātipāte ādīnavadassanaṃ. Ādīnavadassino hi tato oramaṇaṃ. **Desanāvasenā**ti aññattha sutte abhidhamme ca dasasu saṃyojanesu pañcasu nīvaraṇesu desanāvasena apariyāpannampi **saṃyojanantipi nīvaraṇanti**pi idha **vuttaṃ**. Kasmā? Tadatthasambhavato. Tenāha – **''vaṭṭabandhanaṭṭhena hitappaṭicchādanaṭṭhena cā''**ti, pāṇātipāto hi apāṇātipātapaccayaṃ hitaṃ paṭicchādentova uppajjatīti. **Eko avijjāsavo**ti idaṃ sahajātavasena vuttaṃ, upanissayavasena pana itaresampi āsavānaṃ yathārahaṃ sambhavo veditabbo. Pāṇātipātī hi puggalo ''tappaccayaṃ atthaṃ karissāmī''ti kāme pattheti. Diṭṭhiṃ gaṇhāti, bhavavisesaṃ paccāsīsati. Tattha uppannaṃ vihanati bādhatīti **vighāto,** dukkhaṃ, pariḷāhanaṃ anatthuppādavasena upatāpanaṃ **pariḷāho,** ayametesaṃ viseso. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Iminā upāyenā**ti atidesena pana pariggahito attho parato āgamissatīti.

34-40. **Imasmiṃ pade**ti etena sattasupi vāresu tathā āgataṃ padaṃ sāmaññato gahitaṃ. Tenāha **''iminā''**tiādi. Rosanaṃ kāyikaṃ vācasikañcāti tappaṭipakkho arosopi tathā duvidhoti āha **''kāyikavācasikasaṃvarenā''**ti. Yathā abhijjhā lobho, anabhijjhā alobho, evaṃ **akodhūpāyāso** abyāpādo, saṃvare sukhanti **saṃvaro**ti daṭṭhabbo, anatilobho pana satisaṃvare, anatimāno ñāṇasaṃvare saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Imesu pana padesu evaṃ sabbavāresu yojanā kātabbāti sambandho.

Evaṃ āsavuppatti veditabbāti ettha vuttassapi ekajjhaṃ vuccamānattā **''puna ayaṃ saṅkhepavinicchayo''**ti vuttaṃ. **Asammohatthaṃ** ārammaṇassa. **Purimesu tāva catūsu** vāresu **viramituṃ na sakkomīti vattabbaṃ**. ''Attāpi maṃ upavadeyyā''ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ **''na sakkomī''**ti, ''anuvijjāpi maṃ viññū garaheyyu''nti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ **''na sakkotī''ti vattabbaṃ,** iminā nayena pacchimesupi catūsu yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Atimāne bhavāsavaavijjāsavā**ti vuttaṃ mānena saha diṭṭhiyā anuppajjanato, atimāno pana kāmarāgenapi uppajjatevāti ''atimāne kāmāsavaavijjāsavā''ti vattabbaṃ siyā, svāyaṃ nayo vuttanayattā suviññeyyoti na dassito. **Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ** ādito catūhi chaṭṭhena vāti pañcahi vārehi, sesehi tīhi **pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānaṃ,** sabbehipi pana bhikkhubhāve ṭhitassa **gihivohārasamucchedo kathito**. Tattha sabbattha vattaṃ ''idañcidañca mayhaṃ kātuṃ nappatirūpa''nti paṭisaṅkhānavasena akaraṇaṃ pajahanañca paṭisaṅkhāpahānaṃ.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. **Upasumbheyyā**ti ettha **upa**-saddo samīpattho, sumbhanaṃ vikkhepanaṃ. Teneva **tamena**nti bhummatthe upayogavacananti āha – **''tassa samīpe khipeyyā''**ti, tassa kukkurassa samīpe aṭṭhikaṅkalaṃ khipeyyāti attho. **Nimmaṃsattā kaṅkalanti vuccatī**ti iminā vigatamaṃsāya aṭṭhikaṅkalikāya uraṭṭhimhi vā piṭṭhikaṇṭake vā sīsaṭṭhimhi vā kaṅkala-saddo niruḷhoti dasseti. **Sunikkanta**nti nillikhitaṃ katvāva nibbisesaṃ likhitaṃ.

Ekattupaṭṭhānassa ajjhupekkhanavasena pavattiyā **ekattā**. Tenāha **''catutthajhānupekkhā''**ti. Yasmā panassa ārammaṇampi ekasabhāvameva, tasmā āha **''sā hī''**tiādi. **Lokāmisasaṅkhātā**ti apariññātavatthunā lokena āmasitabbato, loke vā āmisoti saṅkhaṃ gatāya vasena kāmaguṇānaṃ

kāmabhāvo ca āmisabhāvo ca, so eva nippariyāyato āmisanti vattabbataṃ arahati. **Kāmaguṇāmisā**ti kāmaguṇe chandarāgā. **Gahaṇaṭṭhena** bhusaṃ ādānaṭṭhena.

43. Ḍayanaṃ ākāsena gamananti āha **''uppatitvā gaccheyyā''**ti. Gijjhādīnaṃ vāsipharasu na hotīti āha – **''mukhatuṇḍakena ḍasantā taccheyyu''**nti. **Vissajjeyyu**nti ettha ''vissajjana''nti ākaḍḍhanaṃ adhippetaṃ anekatthattā dhātūnaṃ, ākaḍḍhanañca anubandhitvā pātananti āha **''maṃsapesiṃ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyu''**nti.

47. Purisassa ārohanayogyaṃ **poriseyyaṃ**.

48. Sampannaṃ sundaraṃ phalamassāti **sampannaphalaṃ. Phalūpapanna**nti phalehi upetanti āha **''bahuphala''**nti.

50. **Suvidūravidūre**ti ariyassa vinaye vohārasamucchedato suṭṭhu vidūrabhūte eva vidūre **ahaṃ** ṭhito. Kassaci nāma atthassapi ajānanato na ājānantīti **anājānīyā**ti kattusādhanamassa dassento **ajānanake**ti ajānantabhojanasīsena tesaṃ dātabbapaccaye vadati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Potaliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Jīvakasuttavaṇṇanā

51. Kumārena bhato posāpitoti kumārabhato, kumārabhato eva **komārabhacco** yathā ''bhisakkameva bhesajja''nti.

Ārabhantīti ettha **ārabha-**saddo kāmaṃ kāmāyūhanayaññuṭṭhāpanaāpattiāpajjanaviññāpanādīsupi āgato, idha pana hiṃsane icchitabboti āha – **''ārabhantīti ghātentī''**ti. **Uddisitvā kata**nti (a. ni. ṭī. 3.8.12; sārattha. ṭī. mahāvagga 3.294) attānaṃ uddisitvā māraṇavasena kataṃ nibbattitaṃ. **Paṭiccakamma**nti ettha **kamma-**saddo kammasādhano atītakālikoti āha – **''attānaṃ paṭicca kata''**nti. **Nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ** ''paṭicca kammaṃ phusatī''tiādīsu (jā. 1.4.75) viya. **Nimittakammassā**ti nimittabhāvena laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. **Paṭiccakammaṃ ettha atthīti maṃsaṃ paṭiccakammaṃ** yathā ''buddhaṃ etassa atthīti buddho''ti. **Tesa**nti nigaṇṭhānaṃ. Aññepi brāhmaṇādayo taṃladdhikā attheva.

Kāraṇanti ettha yutti adhippetā, sā eva ca dhammato anapetattā ''dhammo''ti vuttāti āha – **''kāraṇaṃ nāma tikoṭiparisuddhamacchamaṃsaparibhogo''**ti. **Anukāraṇaṃ nāma mahājanassa tathā byākaraṇaṃ** yuttiyā dhammassa anurūpabhāvato maṃsaṃ paribhuñjitabbanti anuññātaṃ tatheva kathananti katvā. **T**anti ''jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjatī''ti evaṃ vuttaṃ paribhuñjanaṃ **neva kāraṇaṃ hoti** sabbena sabbaṃ abhāvato sati ca ayuttiyaṃ adhammoti katvā. **Tathā byākaraṇa**nti ''jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjatī''ti kathanaṃ yuttiyā dhammassa ananurūpabhāvato **na anukāraṇaṃ hoti. Parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā**ti pare titthiyā 'jāna'ntiādinā dhammaṃ kathenti vadanti, tena kāraṇabhūtena sakāraṇo hutvā. Tehi tathā vattabbo eva **hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā** ''maṃsaṃ paribhuñjitabba''nti pavattā tumhākaṃ kathā vā parato parehi tathā pavattitā tassā anukathā vā. **Viññūhi garahitabbakāraṇa**nti titthiyā tāva tiṭṭhantu, tato aññehi paṇḍitehi garahitabbakāraṇaṃ. **Koci na āgacchatī**ti garahitabbataṃ na āpajjatīti attho. **Abhibhavitvā ācikkhantī**ti abhibhuyya madditvā kathenti, abhibhūtena akkosantīti attho.

52. **Kāraṇehī**ti paribhogacittassa avisuddhatāhetūhi. Bhikkhū uddissakataṃ diṭṭhaṃ. Tādisamaṃsañhi paribhogānārahattā cittaavisuddhiyā kāraṇaṃ cittasaṃkilesāvahato. Idāni diṭṭhasutaparisaṅkitāni sarūpato dassetuṃ **''diṭṭhādīsū''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tadubhayavimuttaparisaṅkita**nti ''diṭṭhaṃ suta''nti imaṃ ubhayaṃ anissāya – ''kiṃ nu kho imaṃ

bhikkhuṃ uddissa vadhitvā sampādita''nti kevalameva parisaṅkitaṃ. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbesaṃ tiṇṇaṃ parisaṅkitānaṃ saṅgaṇhanako.

Maṅgalādīnanti **ādi-**saddena āhunapāhunādikaṃ saṅgaṇhāti. **Nibbematikā hontī**ti sabbena sabbaṃ parisaṅkitābhāvamāha. **Itaresa**nti ajānantānaṃ **vaṭṭati,** jānato evettha āpatti hoti. **Teyevā**ti ye uddissa kataṃ, teyeva.

Uddissakatamaṃsaparibhogato akappiyamaṃsaparibhogassa visesaṃ dassetuṃ **''akappiyamaṃsaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. Purimasmiṃ sacittakā āpatti, itarasmiṃ acittakā. Tenāha – **''akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuttassapi āpattiyevā''**ti. **Paribhoga**nti paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. **Tādisassā**ti tikoṭiparisuddhassa macchamaṃsassa paribhoge. **Mettāvihārinopī**ti **api-**saddena amettāvihārinopi. Mettāvihārino paribhoge sikhāppattā anavajjatāti dassetuṃ **''idha, jīvaka, bhikkhū''**tiādi vuttaṃ. **Aniyametvā**ti avisesetvā sāmaññato. Yasmā bhagavatā – ''yato kho, vaccha, bhikkhuno taṇhā pahīnā hotī''tiādinā mahāvacchagottasutte (ma. ni. 2.194) attā aniyametvā vutto. Tathā hi vacchagotto – ''tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, atthi pana bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharatī''ti āha, ''idha, bhāradvāja, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharatī''tiādinā caṅkīsutte (ma. ni. 2.430) attā aniyametvā vutto. Tathā hi tattha parato – ''yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo, na so dhammo sudesanīyo luddenā''tiādinā desanā āgatā, tasmā vuttaṃ **''bhagavatā hi mahāvacchagottasutte, caṅkīsutte imasmiṃ sutteti tīsu ṭhānesu attānaṃyeva sandhāya desanā katā''**ti. **Maṃsūpasecanova adhippeto** macchamaṃsasahitassa āhārassa paribhogabhāvato macchamaṃsassa ca idha adhippetattā.

Agathito appaṭibaddho. **Taṇhāmucchanāyā**ti taṇhāyanavasena mucchāpattiyā. **Anajjhopanno** taṇhāya abhibhavitvā na ajjhotthaṭo, gilitvā pariniṭṭhapetvā na saṇṭhitoti attho. Tenāha – **''sabbaṃ ālumpitvā''**tiādi. Idha ādīnavo āhārassa paṭikūlabhāvoti āha **''ekarattivāsenā''**tiādi. Ayamattho āhāraparibhogoti atthasaṃyojanaparicchedikā ''yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā (dī. ni. 3.182; ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120) pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti **nissaraṇapañño. Idamattha**nti etamatthāya. **Evaṃ sante**ti ''brahmāti ca mettāvihārino samaññā''ti avatvā ye dhammā mettāvihārassa paṭipakkhabhūtā, tattha sāvasesaṃ pahāsi brahmā, anavasesaṃ pahāsi bhagavāti sace te idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, evaṃ sante tava idaṃ yathāvuttavacanaṃ anujānāmi, na mettāvihāritāsāmaññamattatoti attho.

55. **''Pāṭiyekko anusandhī''**ti vatvā visuṃ anusandhibhāvaṃ dassetuṃ **''imasmiṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Dvāraṃ thaketī**ti macchamaṃsaparibhogānuññāya aññesaṃ vacanadvāraṃ pidahati, codanāpathaṃ nirundhati. Kathaṃ **sattānuddayaṃ dasseti**? Sattānuddayamukhena bāhirakānaṃ macchamaṃsaparibhogapaṭikkhepo tayidaṃ micchā, tikoṭiparisuddhasseva macchamaṃsassa paribhogo bhagavatā anuññāto. Tathā hi vuttaṃ – 'tīhi kho ahaṃ, jīvaka, ṭhānehi maṃsaṃ paribhoganti vadāmī'tiādi (ma. ni. 2.52). **Vinaye**pi (pārā. 409; cūḷava. 343) vuttaṃ – ''tikoṭiparisuddhaṃ, devadatta, macchamaṃsaṃ mayā anuññāta''nti. Tikoṭiparisuddhañca bhuñjantānaṃ sattesu anuddayā niccalā. **''Sattānuddayaṃ dassetī''**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **''sace hī''**tiādimāha.

Paṭhamena kāraṇenāti desanāvasenapi payogavasenapi paṭhamena parūpaghātahetunā. **Kaḍḍhito** so pāṇo. **Galena pavedhentenā**ti yottagalena karaṇena asayhamānena. **Bahupuññameva hoti** āsādanāpekkhāya abhāvato, hitajjhāsayattā vāti adhippāyo. **Esāhaṃ, bhante**tiādi kasmā vuttaṃ, saraṇagamanavaseneva gahitasaraṇoti codanaṃ sandhāyāha **''aya''**ntiādi. **Ogāhanto**tiādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suttaṃ anussaranto atthaṃ upadhārento. Sesaṃ suviññeyyameva.

Jīvakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. Pāvāraṃ pārupatīti pāvāriko, idaṃ tassa kulasamudāgataṃ nāmaṃ, so pana mahaddhano mahābhogo nagare seṭṭhiṭṭhāne ṭhito. Tenāha **''dussapāvārikaseṭṭhino''**ti. **Dīghattā** dīghatamattā. So kira pamāṇato upavacchayato diyaḍḍharatanaṃ atikkamma ṭhito. **Evaṃladdhanāmo**ti ''dīghatapassī''ti laddhasamañño. **Bāhirāyatane**ti titthiyasamaye **piṇḍapātoti vohāro natthi,** tasmā sāsanavohārena **''piṇḍapātappaṭikkanto''**ti vuttanti adhippāyo.

Dassetīti deseti. **Ṭhapetī**ti aññamaññasaṅkarato vavatthapeti. **Kiriyāyā**ti karaṇena. **Pavattiyā**ti pavattanena. **Daṇḍāni paññapetī**ti ettha kasmā bhagavatā āditova tathā na pucchitanti? Yasmā sā tasmiṃ atthe sabhāvanirutti na hoti, sāsane loke samayantaresu ca tādiso samudācāro natthi, kevalaṃ pana tasseva nigaṇṭhassāyaṃ koṭṭhālakasadiso samudācāroti imamatthaṃ dassetuṃ **''kammāni paññapeti''** iccevāha. **Acittaka**nti cittarahitaṃ, cittena asamuṭṭhāpitanti attho. Kathaṃ pana tadubhayassa cittena vinā sambhavoti codanaṃ sandhāya tattha nidassanamāha **''yathā kirā''**tiādi. **Paṭivibhattāna**nti atthato bhinnānaṃ. **Paṭivisiṭṭhāna**nti visesanapadavasena saddatopi bhinnānaṃ. **Vacanaṃ patiṭṭhapetukāmo**ti dīghatapassino yathāvuttavacanaṃ patiṭṭhapetukāmo. Tasmiññhi patiṭṭhāpite tenappasaṅgena āgato, upāli gahapati tasmiṃ padese dhammaṃ disvā sāsane abhippasīdissati.

Kathā eva upari vādāropanassa vatthubhāvato **kathāvatthu**. **Kathāyaṃ patiṭṭhapesī**ti kathāvatthusmiṃ, tadatthe vā patiṭṭhapesi. Yathā taṃ vādāropanabhayena na avajānāti, evaṃ tassaṃ kathāyaṃ, tasmiṃ vā atthe dīghatapassiṃ yāvatatiyaṃ vāde patiṭṭhapesi. **Vāda**nti dosaṃ.

57. Idāni cetanāsampayuttadhammampi gahetvā kāyakammādivasena saṅgahetvā dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tividhaṃ kāyaduccaritaṃ kāyakammaṃ nāmā**tiādi ''kammassa kiriyāyā''ti pāḷiyaṃ akusalakammassa adhigatattā vuttaṃ, pubbe pana **aṭṭhakāmāvacarakusalacetanā**tiādi sāvajjaṃ anavajjañca sāmaññato ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Kasmā panettha cetanā na gahitāti āha **''imasmiṃ sutte kammaṃ dhura''**nti. Kāyakammādibhedaṃ kammameva **dhuraṃ** jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ, na cetanāmattameva. **Evamāgatepī**ti kammānīti evaṃ nāmena āgatepi cetanā dhuraṃ, tattha cetanaṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā vuttanti adhippāyo. Kathaṃ pana tattha kammanti vā kammānīti vā āgate tesaṃ cetanāya dhurabhāvoti āha **''yattha katthaci…pe… labhatī''**ti. Tattha **yattha katthacī**ti yasmiṃ kismiñci dvāre. **Sā vuttāvā**ti sā cetanā vuttāva, yā kāyasaṅkhārādipariyāyena (yassa kassaci kammassa kāyadvārādīsu pavattāpanacetanā) sampayuttadhammāpi tadaggena lokiyāpi lokuttarāpi kammameva, abhijjhādayo pana cetanāpakkhikāti daṭṭhabbaṃ.

Mahantanti kaṭukaphalaṃ. **Na kilamati** sappāṭihāriyattā paṭiññāya. Idāni tesaṃ sappāṭihāriyataṃ dassetuṃ **''tathā hī''**tiādi vuttaṃ. Yadi akusalaṃ patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati, atha kasmā bhagavā idha akusalaṃ manokammaṃ mahāsāvajjaṃ kathesīti āha **''imasmiṃ pana ṭhāne''**tiādi. Yāvatatiyaṃ patiṭṭhāpanamattena **gatamaggaṃ paṭipajjanto**. Tenāha **''kiñci atthanipphattiṃ apassantopī''**ti.

58. Nivāsaṭṭhānabhūto bālako etissā atthīti **bālakinī**. Satthupaṭiññātatāya nigaṇṭhānaṃ mahāti sambhāvitattā **mahānigaṇṭho**.

60. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti **āvaṭṭanī,** māyā. Tenāha **''āvaṭṭetvā gahaṇamāya''**nti. Satthupaṭiññānaṃ buddhadassane cittameva na uppajjati, ayamettha dhammatā. Sace pana so taṃ paṭiññaṃ appahāya buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ upagaccheyya, sattadhā muddhā phaleyya, tasmā bhagavā ''mā ayaṃ bālo vinassī''tiāditova yathā sammukhībhāvaṃ na labhati, tathā karoti. Svāyamattho **pāthikaputtasamāgamena** dīpetabbo. Dassanasampattiniyāmamāha **''tathāgataṃ hī''**tiādi. **Āgamā nu kho idha** tumhākaṃ santikaṃ.

61. **Vacīsacce patiṭṭhahitvā**ti yathāpaṭiññātāya paṭiññāya ṭhatvā.

62. Sītodake amatā pāṇā pānakāle pana maranti, tepi tena sītodakaparibhogena māritā honti, tasmā tapassinā nāma sabbena sabbaṃ sītodakaṃ na paribhuñjitabbanti tesaṃ laddhi. Pākatikaṃ vā udakaṃ sattoti purātanānaṃ nigaṇṭhānaṃ laddhi. Tenāha **''sattasaññāya sītodakaṃ paṭikkhipantī''**ti. Tesaṃ taṃ adhunātananigaṇṭhānaṃ vādena virujjhati. Te hi pathavīādinavapadatthato aññameva jīvitaṃ paṭijānanti. Cittena sītodakaṃ pātukāmo paribhuñjitukāmo hoti roge ṭhatvāpi sattānaṃ cittassa tathā na vitatatā. Tenāha – **''tenassa manodaṇḍo tattheva bhijjatī''**ti. **Tenā**ti sītodakaṃ pātuṃ paribhuñjituñca icchanena. **Assā**ti yathāvuttassa nigaṇṭhassa. **Tatthevā**ti tathācittuppādane eva. **Bhijjati** saṃvarassa vikopitattā. Tathābhūto so nigaṇṭho sītodakaṃ ce labheyya, katipayaṃ kālaṃ jīveyya, alābhena pana parisussamānakaṇṭhoṭṭhatālujivhāādiko sabbaso paridāhābhibhūto mareyya. Tenāha – **''sītodakaṃ alabhamāno kālaṃ kareyyā''**ti. Kasmā? Yasmā sītodakaṃ pivāya sannissitacittassa maraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi ākaḍḍhatī''**ti. Yasmā pana tathābhūtacittassa nigaṇṭhassa manosattesu nāma devesu upapatti hotīti titthiyānaṃ laddhi, tasmā vuttaṃ **''manodaṇḍo pana bhinnopi paṭisandhimpi ākaḍḍhatī''**ti. **Itī**ti evaṃ ''idhāssa nigaṇṭho''tiādiākārena. **Na**nti upāliṃ gahapatiṃ. **Mahantoti vadāpesi** ''manopaṭibaddho kālaṅkarotī''ti vadantoti adhippāyo.

Upāsakassāti upālissa gahapatissa. **Mucchāvasenā**tiādinā anvayato byatirekato ca manodaṇḍassa mahantataṃ vibhāveti. **Cittasantatippavattimattenevā**ti vinā kāyadaṇḍena vacīdaṇḍena ca kevalaṃ cittasantatippavattimattena. **Bhijjitvāpī**ti ettha **pi-**saddena abhijjitvāpi. **Aniyyānikā**ti appāṭihīrā, ayuttāti attho. **Sallakkhesi** upāsakoti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojanā. **Pañhapaṭibhānānī**ti ñātuṃ icchite atthe uppajjanakapaṭibhānāni.

''Manopaṭibaddho kālaṃ karotī''ti vadantena atthato manodaṇḍassa taduttarabhāvo paṭiññāto hotīti āha **''idāni manodaṇḍo mahantoti idaṃ vacana''**nti. Tathā ceva vuttaṃ – ''manodaṇḍova balavā mahantoti vadāpesī''ti.

63. Pāṇātipātādito yamanaṃ yāmo, catubbidho yāmo catuyāmo, catuyāmasaṅkhātena saṃvarena saṃvuto **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**. Aṭṭhakathāyaṃ pana yāma-saddo koṭṭhāsapariyāyoti **''iminā catukoṭṭhāsenā''**ti vuttaṃ. Piyajātikaṃ rūpādiārammaṇaṃ rāgavasena bālehi bhāvanīyattā ''bhāvita''nti vuccatīti āha **''bhāvitanti pañca kāmaguṇā''**ti.

Yo sabbaṃ pāpaṃ āsavañca vāretīti sabbavārī, tassa navasu padatthesu sattamo padattho, tena sabbavārinā pāpaṃ vāritvā ṭhitoti **sabbavārivārito**. Tenāha **''sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo''**ti. Tato eva sabbassa vāritabbassa āsavassa dhunanato **sabbavāridhuto**. Vāritabbassa nivāraṇavasena sabbavārino phuṭo phusitoti **sabbavāriphuṭo. Saṅghāta**nti sahasā hananaṃ, asañcetanikavadhanti attho. **Katarasmiṃ koṭṭhāse**ti tīsu daṇḍakoṭṭhāsesu katarakoṭṭhāse.

64. Khaliyati samādiyatīti **khalaṃ,** rāsīti āha – **''ekaṃ maṃsakhalanti ekaṃ maṃsarāsi''**nti. Vijjādharaiddhiyā **iddhimā**. Sā pana iddhi yasmā ānubhāvasampannasseva ijjhati, na yassa kassaci. Tasmā āha **''ānubhāvasampanno''**ti. Vijjānubhāvavaseneva **ānubhāvasampanno. Citte vasībhāvappatto** ānubhāvāya eva vijjāya paguṇabhāvāpādanena. Etena vasībhāvaṃ lokiyasamaññāvasena bhagavā upāliṃ gahapatiṃ paññapetukāmo evamāha. Lokikā hi ''bhāvanāmayaiddhiyā iddhimā cetovasībhāvappatto parūpaghātaṃ karotī''ti maññanti. Tathā hi te isayo paresaṃ saṃvaṇṇenti, isīnaṃ ānubhāvaṃ kittenti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āgamissatīti.

65. **Araññameva hutvā**ti sabbaso araññameva hutvā. Araññabhāvena **araññaṃ jātaṃ,** na nāmamattena. **Isīnaṃ atthāyā**ti isīnaṃ āsādanatthāya.

Godhāvarītīrato nātidūre. **Usūyamāno**ti ''na maṃ esa jano parivāretī''ti usūyaṃ karonto. **Kiliṭṭho vatā**ti paṅkadantarajasiratādīhi kiliṭṭhasarīro. **Anañjitamaṇḍito**ti anañjitakkhiko sabbena,

sabbaṃ amaṇḍito ca. Tasmiṃ kāle ''kālasseva akkhīnaṃ añjanaṃ maṅgala''nti manussānaṃ laddhi, tasmā anañjanaṃ visuṃ gahitaṃ.

Rājā tassa vacanaṃ gahetvāti ''vedesu īdisaṃ āgataṃ bhavissatīti evaṃ, bhante''ti rājā tassa purohitassa vacanaṃ gahetvā. **Usumajātahadayo**ti uttattahadayo. Nāsikānaṃ appahonte **mukhena assasanto**.

Vijitajayehi āgantvā nakkhattayuttaṃ āgamentehi nisīditabbaṭṭhānaṃ **jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ**. Udakavuṭṭhipātanādi tasmiṃ pāpakamme asamaṅgibhūtānampi samanuññatāya antokaraṇatthaṃ kataṃ. **Katabhaṇḍavuṭṭhī**ti ābharaṇavassaṃ. Mahājano samanuñño jātoti yojanā. **Mātuposakarāmo**ti mātari sammāpaṭipanno rāmo nāma eko puriso. **Asamaṅgibhūtāna**nti asamanuññānaṃ.

Avakiriyāti asussūsataṃ paṭicca. **Phuliṅgānī**ti aggikaṇāni. **Patanti kāye**ti kāye ito cito nipatanti. Ete kira nirayaṃ vivaritvā mahājanassa dassenti.

Yathāphāsukaṭṭhānanti mayaṃ kañcipi desaṃ uddissa na gacchāma, yattha pana vasantassa pabbajitassa phāsu hoti, taṃ yathāphāsukaṭṭhānaṃ gacchāmāti adhippāyo. **Saṅghā**ti saṃhatā. **Gaṇā**ti taṃtaṃseṇibhāvena gaṇitabbatāya gaṇā. **Gaṇībhūtā**ti ekajjhāsayā hutvā rāsibhūtā. **Adinnādāna**ntiādīsupi niraye paccitvā manussalokaṃ āgatassa vipākāvasesenāti ānetvā yojetabbaṃ.

Paggaṇhissāmīti sambhāvanaṃ uppādessāmi. **Nesaṃ kattabba**nti cintesīti yojanā. Kiṃ cintesi? Āghātaṃ uppādetvā anatthakaraṇūpāyaṃ. Tenāha **''so dhammakathāpariyosāne''**tiādi. **Nāgabalapicchillādīna**nti nāgabalasāsapaaṅkolatelakaṇikāraniyyāsādīnaṃ cikkhallānaṃ. **Viheṭhayiṃsu** nirayādikathāhi ghaṭṭentā. **Chadvārārammaṇe**ti cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūte rūpādivisaye.

Nava vuṭṭhiyoti udakavuṭṭhi sumanapupphavuṭṭhi māsakavuṭṭhi kahāpaṇavuṭṭhi ābharaṇavuṭṭhi āvudhavuṭṭhi aṅgāravuṭṭhi pāsāṇavuṭṭhi vālikāvuṭṭhīti imā nava vuṭṭhiyo. **Avañcayī**ti sakkāraṃ karonto viya hutvā asakkāraṃ karonto anatthacaraṇena vañcayi. **Adūsake**ti anaparādhe.

''Diṭṭhamaṅgalikā brāhmaṇakaññā''ti jātakaṭṭhakathādīsu (jā. aṭṭha. 4.15.mātaṅgajātakavaṇṇanā) āgataṃ, idha pana ''seṭṭhidhītā''ti. **Vāreyyatthāyā**ti āvāhatthāya, **assā**ti pesitapuggalassa. Tādisena nīcakulasaṃvattaniyena kammunā laddhokāsena **caṇḍālayoniyaṃ nibbatto**.

Cammageheti cammena chādite gehe. **Mātaṅgotvevassa nāmaṃ ahosi** jātisamudāgataṃ. **Ta**nti ghaṇṭaṃ. **Vādento** tālanena saddaṃ karonto. **Mahāpathaṃ paṭipajji** diṭṭhamaṅgalikāya gehadvārasamīpena.

Tassā veyyāvaccakarā ceva **upaṭṭhākamanussā** paṭibaddhā ca **surāsoṇḍādayo** jāṇukapparādīhi sukoṭṭitaṃ koṭṭitabhāvena mucchaṃ āpannattā **matoti saññāya chaḍḍesuṃ**.

Atha bodhisatto āyuavasesassa atthitāya mandamande vāte vāyante cirena saññaṃ paṭilabhati. Tenāha **''mahāpuriso''**tiādi. **Gehaṅgaṇe**ti gehassa mahādvārato bahi vivaṭaṅgaṇe. **Patito**ti pātaṃ katvā icchitatthanipphattiṃ antaraṃ katvā anuppavesena nipanno. **Diṭṭhamaṅgalikāyā**ti diṭṭhamaṅgalikākāraṇena.

Yasanti vibhavaṃ kittisaddañca. **Canda**nti candamaṇḍalaṃ, candavimānanti attho. **Ucchiṭṭhagehe**ti parehi paribhuttagehe. **Maṇḍape**ti nagaramajjhe mahāmaṇḍape.

Khīramaṇimūlanti khīramūlaṃ, pādesu baddhamaṇimūlañca. **Yāvatā vācuggatā pariyattī**ti

yattako manussavacīdvārato uggato nikkhanto pavatto, yaṃkiñci vacīmayanti attho. **Ākāsaṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe.

Dummavāsīti dhūmo dhūsaro, anañjitāmaṇḍitoti adhippāyo. **Otallako**ti nihīnajjhāsayo, appānubhāvoti attho. **Paṭimuñca kaṇṭhe**ti yāva galavāṭakā pārupitvā. **Ko re tuva**nti are ko nāma tvaṃ.

Pakatanti paṭiyattaṃ nānappakārato abhisaṅkhataṃ. **Uttiṭṭhapiṇḍa**nti antaragharaṃ upagamma ṭhatvā laddhabbapiṇḍaṃ, bhikkhāhāranti attho. **Labhata**nti lacchatu. **Sapāko**ti mahāsatto jātivasena yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti.

Atthatthitaṃ saddahatoti samparāyikassa atthassa atthibhāvaṃ saddahantassa. **Apehī**ti apagaccha. **Etto**ti imasmā ṭhānā. **Jammā**ti lāmaka.

Anūpakhetteti ajaṅgale udakasampanne khette phalavisesaṃ paccāsīsantā. **Etāya saddhāya dadāhi dāna**nti ninnaṃ thalañca pūrento megho viya guṇavante nigguṇe ca dānaṃ dehi, evaṃ dento ca **appeva ārādhaye dakkhiṇeyyeti. Dakkhiṇeyye**ti sīlādiguṇasamannāgate.

Tānīti te brāhmaṇā. **Veṇupadarenā**ti veḷuvilīvena.

Giriṃ nakhena khaṇasīti pabbataṃ attano nakhena khaṇanto viya ahosi. **Ayo**ti kālalohaṃ. **Padahasī**ti abhibhavasi, attano sarīrena abhibhavanto viya ahosi.

Āvedhitanti calitaṃ viparivattetvā ṭhitaṃ. **Piṭṭhito**ti piṭṭhipassena. **Bāhuṃ pasāreti akammaneyya**nti akammakkhamaṃ bāhudvayaṃ thaddhaṃ sukkhadaṇḍakaṃ viya kevalaṃ pasāreti, na samiñjeti, **setāni akkhīni** parivattanena kaṇhamaṇḍalassa adissanato.

Jīvitanti jīvanaṃ.

Vehāyasanti ākāse. **Pathaddhuno**ti pathabhūtaddhuno viya.

Saññampi na karotīti ‘‘ime kulappasutā’’ti saññāmattampi na karoti. **Dantakaṭṭhakucchiṭṭhaka**nti khāditadantakaṭṭhattā vuttaṃ. **Etasseva upari patissati** appaduṭṭhapadosabhāvato, mahāsattassa tadā ukkaṃsagatakhettabhāvato. **Iddhivisayo nāma acinteyyo,** tasmā kathaṃ sūriyassa uggantuṃ nādāsīti na cintetabbaṃ. **Aruṇuggaṃ na paññāyatī**ti tasmiṃ padese aruṇapabhā na paññāyati, andhakāro eva hoti.

Yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṃ kālavipariyāyo. **Mahāpañña**nti mahantānaṃ paññānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Janapadassa mukhaṃ passathā**ti imassa janapadavāsino janassa upaddavena maṅkubhūtaṃ mukhaṃ passatha.

Etassa kathā etasseva upari patissatīti yāhi tena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapasaṅkhātā pharusavācā pavattitā, sā abhisapi tassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedaniyakammaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampatti paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedaniyassa dhammatā, tena vuttaṃ ‘etassa kathā etasseva upari patissatī’tiādi. Mahāsatto pana taṃ tassa upari patituṃ na adāsi, upāyena mocesi. Tena vuttaṃ **cariyāpiṭake** (cariyā. 2.64) –

‘‘Yaṃ so tadā maṃ abhisapi, kupito duṭṭhamānaso;

Tasseva matthake nipati, yogena taṃ pamocayi''nti.

Yañhi tattha sattame divase bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayamettha yogoti adhippeto. Yogena hi ubbaḷhā sarājikā parisā nagaravāsino negamā ceva jānapadā ca bodhisattassa santikaṃ tāpasaṃ ānetvā khamāpesuṃ. So ca bodhisattassa guṇe jānitvā tasmiṃ cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanaṃ, tassa ca sattadhā phālanaṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi – ''ime pabbajitā samānā cittassa vase vattanti, na pana cittaṃ attano vase vattāpentī''ti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa tesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tenāha **''athassā''**tiādi.

Lohakūṭavassanti ayaguḷavassaṃ. Tadā hi ratanamattāni diyaḍḍharatanamattānipi tikhiṇaṃsāni ayaguḷamaṇḍalāni ito cito ca nipatantā manussānaṃ sarīrāni khaṇḍakhaṇḍakāni akaṃsu. **Kalalavassa**nti tanukakaddamapaṭalakaddamaṃ. **Upahaccā**ti āghāṭetvā. **Tadeva** majjhāraññaṃ.

67. **Anuviccakāra**nti anuviccakaraṇaṃ. Kāraṇehi dvīhi aniyyānikasāsane ṭhitānaṃ attano sāvakattaṃ upagate paggahaniggahāni dassetuṃ **''kasmā''**tiādi vuttaṃ.

69. **Anupubbiṃ katha**nti (dī. ni. ṭī. 2.75-76; a. ni. ṭī. 3.8.12) anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, kā pana sā? Dānādikathā. **Dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca āditova kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggahaṇavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ **sīlakathā** kathitā. Tañca sīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītacariyabhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā bhogabhavasampattiyoti dassanatthaṃ tadanantaraṃ **saggakathā**. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ saggānantaraṃ **maggo,** maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanatthaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ **ādīnavo.** Hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasañhitāti tesaṃ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha **saṃkileso**. Sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho **magganti**ti ettha **iti-**saddena dassitoti veditabbaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānaṃ nibbānasañhitānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānanidānanti pākaṭo ayamattho. Yaṃ pana jhānavipassanāmaggaphalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūla**nti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājādigatā dibbā sampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsaṃ sabbāsaṃ idaṃ mūlakāraṇaṃ. **Bhogāna**nti bhuñjitabbaṭṭhena ''bhogo''nti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānaṃ vā upabhogasukhānaṃ, **patiṭṭhā** niccalādhiṭṭhānatāya. **Visamagatassā**ti byasanappattassa. **Tāṇa**nti rakkhā tato paripālanato. **Leṇa**nti byasanehi paripātiyamānassa olīyanapadeso. **Gatī**ti gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇa**nti paṭisaraṇaṃ. **Avassayo**ti vinipatituṃ adento nissayo. **Ārammaṇa**nti olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ, mahagghaṃ hutvā sabbaso vinipatituṃ appadānato. **Mahāpathavisadisaṃ** gatagataṭṭhāne patiṭṭhāsambhavato. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayo hotīti āha **''ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisa''**nti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenā**ti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenā**ti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhena. **Maccheramalādīhī**ti

maccheralobhadosaissāmicchādiṭṭhivicikicchādi cittamalehi. **Anupalittaṭṭhenā**ti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesa**nti maccheramalādīnaṃ. Etesaṃ eva **durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenā**ti asantāsahetubhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatiṃ. **Balavantaṭṭhenā**ti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṃ pana kāyabalādīhi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti ''vuḍḍhikāraṇa''nti abhisammatabhāvena. Vipattito sampattiyā nayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetuṃ **dānaṃ nāmeta**ntiādi vuttaṃ. Tattha **attānaṃ niyyādentenā**ti etena dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthumhi saṅgaṃ kareyyāti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento **''dānañhī''**tiādimāha. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya ca parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsaṃ parato vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ **''sāvakapāramīñāṇa''**ntiādi vuttaṃ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamameva dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesaṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma hitajjhāsayena, pūjāvasena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo paresaṃ santakaṃ harissatīti aṭṭhānametanti āha – **''dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī''**ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha ''candanaṃ tagaraṃ vāpī''tiādikā (dha. pa. 55; mi. pa. 4.1.1) gāthā – ''gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā''tiādikā (jā. 2.17.55) jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā, sīlañhi sattānaṃ ābharaṇañceva alaṅkāro ca gandhavilepanañca dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha **''sīlālaṅkārena hī''**tiādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idaṃ majjhimehi chandādīhi samādānasīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā –

> ''Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
> Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī''ti. (jā. 1.8.75; 2.22.429; dī. ni. ṭī. 2.75-76);

Iṭṭhoti sukho. **Kanto**ti kamanīyo. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. Taṃ pana tassa iṭṭhādibhāvaṃ dassetuṃ **''niccamettha kīḷā''**tiādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvo**ti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi na sevitabbo nihīnabhāvo. **Saṃkilissana**nti vibādhakatā upatāpatā ca.

Nekkhamme ānisaṃsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica – ''nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā''tiādinā (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.26; dī. ni. ṭī. 2.75-76) nayena **nekkhamme ānisaṃse pakāsesi,** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacitta**nti heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha **''arogacitta''**nti. Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ**. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitta**nti kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducitta**nti byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṃ.

Vinīvaraṇacittanti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittaṃ. **Udaggacitta**nti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṃ. **Pasannacitta**nti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho veditabbo.

Seyyathāpītiādinā upamāvasena upālissa saṃkilesappahānaṃ ariyamagganipphādanañca dasseti. **Apagatakāḷaka**nti vigatakāḷakaṃ. **Sammadevā**ti suṭṭhu eva. **Rajana**nti nīlapītādiraṅgajātaṃ. Paṭiggaṇheyyāti gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsane**ti tissaṃ eva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Viraja**nti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalaṃ.** **Tiṇṇaṃ maggāna**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Tassa uppattiākāradassana**nti kasmā vuttaṃ? Nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha **''taṃ hī''**tiādi. Tattha **paṭivijjhanta**nti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha **''kiccavasenā''**ti.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbīkathā, udakaṃ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho. Tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

Diṭṭhadhammoti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṃ **''pattadhammo''**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ **''viditadhammo''**ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesanāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **''pariyogāḷhadhammo''**ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhentaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ nāma hoti. Tenāha – **''diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo''**ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā **tiṇṇavicikicchā.** **Vigatakathaṃkatho**ti pavattiādīsu ''evaṃ nu kho, kiṃ nu kho''ti evaṃ pavattikā **vigatā** samucchinnā **kathaṃkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā **vesārajjaṃ** visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ **patto**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**.

71. **Paṇḍito**ti paññavā.

72. **Tena hi sammā**ti dovārikena saddhiṃ sallapatiyeva, **''etthevā''**ti tena vuttavacanaṃ sutvāpi tassa atthaṃ asallakkhento. Kasmā? Paridevatāya. Tenāha **''balavasokena abhibhūto''**ti.

73. **Tenevā**ti yena uttarāsaṅgena āsanaṃ sammajjati, **teneva udare parikkhipanto** ''māhaṃ satthāraṃ mama sarīrena phusi''nti antaraṃ karonto uttarāsaṅgena taṃ udare parikkhipanto pariggahetvā. ''Dattapaññatta''ntiādīsu (dī. ni. 1.171) viya datta-saddo ettha bālapariyāyoti āha **''jaḷosi jāto''**ti. **Upaṭṭhākassa aññathābhāvenā**ti pubbe attano upaṭṭhākassa idāni anupaṭṭhākabhāvena.

75. **Aviññāṇakaṃ** dārusākhādimayaṃ. **Bahalabahalaṃ pītāvalepanaṃ raṅgajāta**nti ativiya bahalaṃ pītavaṇṇamañjiṭṭhaādiavalepanarajanaṃ. **Ghaṭṭetvā uppāditacchaviṃ,** yā **raṅgaṃ pivati.** **Nillomata**nti punappunaṃ anulimpanena. **Khaṇḍakhaṇḍita**nti khaṇḍakhaṇḍitabhāvaṃ. **Raṅgakkhamo** rajaniyo. Tenāha **''rāgamattaṃ janetī''**ti. **Anuyoga**nti codanaṃ. **Vīmaṃsa**nti vicāraṇaṃ. **Thuse koṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṃ viya kadaliyaṃ sārapariyesanaṃ viya ca** nigaṇṭhavāde sāravīmaṃsanaṃ. Tato eva ca taṃ vīmaṃsanto **rittako tucchakova hotī**ti. Sabbampi buddhavacanaṃ catusaccavinimuttaṃ natthi, tañca vīmaṃsiyamānaṃ viññūnaṃ pītisomanassameva janeti, atappakañca asecanābhāvenāti āha **''catusaccakathā hī''**tiādi. **Yathā yathā**ti yadi khandhamukhena yadi

dhātāyatanādīsu aññataramukhena buddhavacanaṃ ogāhissati, tathā tathā gambhīrañāṇānaṃyeva gocarabhāvato gambhīrameva hoti. Yo cettha paṇḍito nipuṇo kataparappavādo paṇidhāya sabbathāmena codanaṃ ārambhati tassa codanā kesaggamattampi cāletuṃ na sakkoti. Puna sucirampi kālaṃ vicārentesupi vimaddakkhamato, evaṃ tathāgatavādo svākhyātabhāvatoti āha **''anuyogakkhamo vimajjanakkhamo cā''**ti.

76. Visayapariññāṇena dahati paṭipakkhe sodhetīti **dhīro,** svāyamassa dhīrabhāvo sabbaso sammohaviddhaṃsanatāyāti āha – **''yā paññā…pe… tena samannāgatassā''**ti. **Pabhinnakhīlassā**ti samucchinnasabbacetokhīlassa, kilesamaccumāravijayeneva abhisaṅkhārakhandhamārā jitāva hontīti tesaṃ dvinnaṃ idha aggahaṇaṃ. Īgha-saddo dukkhapariyāyoti āha **''niddukkhassā''**ti. Tattha saupādisesanibbānappattiyā kilesena niddukkhatā, anupādisesanibbānappattiyā vipākadukkhena niddukkhatā. Rajjanadussanamuyhanādivasena vividhaṃ īsanato vīsaṃ, vīsameva vesaṃ, rāgādīti āha – **''vesantarassāti rāgādivīsaṃ taritvā vitaritvā ṭhitassā''**ti.

Tusitassāti karuṇāyanavasena tusiyā itassa saṃvattassa. Evaṃ sati **''muditassā''**ti idaṃ punaruttameva hoti. **Manujassā**ti paṭhamāya jātiyā bhagavā manussajātiyo hutvā vuttānaṃ vakkhamānānañca vasena sadevakaṃ abhibhavitvā ṭhito acchariyo bhagavāti dasseti. Sadevakaṃ lokaṃ saṃsārato nibbānasukhaṃ narati neti pāpetīti naro, nāyakoti attho, tassa **narassa,** tenāha **''punarutta''**nti. ''Manujassā''ti vatvā ''narassā''ti punaruttaṃ padaṃ. Atthavasena **aññathā vuccamāne ekekagāthāya dasaguṇā nappahonti,** na pūrentīti attho.

Vinetīti vinayo, vinayo eva veneyikoti āha **''sattānaṃ vināyakassā''**ti. Viññūnaṃ ruciṃ rāti, īretīti vā **ruciro,** svāyamassa rucirabhāvo kusalatāyāti āha **''sucidhammassā''**ti. Pabhāsakassāti ñāṇālokena pabhassarabhāvakarassa. **Nissaṅgassā**ti aṭṭhasupi parisāsu, sadeve vā sabbasmiṃ loke aggaṇhāpanapariccāgena nissaṭassa. **Gambhīraguṇassā**ti paresaṃ ñāṇena appatiṭṭhabhāvā gambhīraguṇassa. Tenāha bhagavā – ''atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā''tiādi (dī. ni. 1.28). Ariyāya vā tuṇhībhāvena **monappattassa. Dhamme ṭhitassā**ti dhammakāye suppatiṭṭhitassa. **Saṃvutattassā**ti arakkhiyakāyasamācārāditāya saṃvutasabhāvassa.

Āguṃ na karotītiādīhi **catūhi kāraṇehi, pantasenāsanassā**ti vivittasenāsanassa. **Paṭimantanapaññāyā**ti sabbaparappavādānaṃ viparāvattamantanapaññāya. **Monaṃ vuccati ñāṇaṃ** sabbato kilesānaṃ nidhunanato.

Isisattamassāti sabbaisīsu jeṭṭhassa sādhutamassa. **Seṭṭhappattassā**ti seṭṭhaṃ uttamaṃ sammāsambodhiṃ pattassa. **Akkharādīnī**ti akkharapadabyañjanākāra-niruttiniddesa-saṃkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajanuttānīkaraṇānīti byañjanatthapadāni. **Samodhānetvā** vineyyajjhāsayānurūpaṃ pakāsanato kathanato padakassa. Puri-saddo ''pubbe''ti iminā samānatthoti āha – **''purindadassāti sabbapaṭhamaṃ dhammadānadāyakassā''**ti. Bhagavā asayhaṃ sahituṃ samatthoti āha **''samatthassā''**ti. Tenāha – ''tathāgataṃ buddhamasayhasāhina''nti (itivu. 38). **Te pattassā**ti te guṇe anavasesato pattassa. Vitthāretvā saṃkilesavodānadhammaṃ byākarotīti byākaraṇo, byākaraṇo eva **veyyākaraṇo. Tantipada**nti tantiṃ āropetvā ṭhapitaṃ padaṃ.

Taṇhābandhanena sabbena vā kilesabandhanena **abaddhassa. Mahāpaññāyā**ti mahānubhāvāya paññāya, mahāvisayāya vā paññāya. Sabbā hi bhagavato paññā mahānubhāvā, yathāsakaṃ visaye mahāvisayā ca ekādivasena anavasesato mahāvisayā nāma sabbaññutāva. **Ānubhāvadassanaṭṭhenā**ti acchariyācinteyyāparimeyyassa attano ānubhāvassa lokassa dassanaṭṭhena. **Yakkhassā**ti vā lokena pūjanīyassa. Ayaṃ upāsako khujjuttarā viya upāsikā sekhapaṭisambhidāppattoti āha **''sotāpattimaggeneva paṭisambhidā āgatā''**ti. **Kilesappahānavaṇṇaṃ kathento**ti kilesappahānaṃ visayaṃ nimittaṃ katvā vaṇṇaṃ kathento.

77. Sampiṇḍitāti sannicitā, ganthitāti attho. **Ime sattā**ti yaṃ yadeva paribbhamantā sattā.

Attanova cintayantīti avītataṇhatāya sakaṃyeva payojanaṃ cintenti. Tathā hi mate ñātake anusocantāpi tehi sādhetabbassa attano payojanasseva vasena anusocanti. **Uṇhaṃ ahosī**ti balavatā cittassa santāpena santattaṃ abbhantaraṃ hadayaṭṭhānaṃ khadiraṅgārasantāpitaṃ viya uṇhaṃ ahosi. Tenāha **''lohitaṃ vilīyitthā''**ti. **Pattamatta**nti ekapattapūramattaṃ. Abhisamayasādhikāya catusaccadesanāya saṅkhepeneva desitattā āha – **'ugghaṭitaññupuggalassa vasena dhammadesanā pariniṭṭhitā''**ti.

Upālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. **Koliyesū**ti bahuvacanavasenāyaṃ pāḷi āgatā. **Evaṃnāmake janapade**ti atthavacanaṃ kasmā vuttanti āha **''so hī''**tiādi. Na niyamitoti ''asukamhi nāma vihāre''ti na niyametvā vutto. **Senāsaneyevā**ti āvāseyeva, na rukkhamūlādike. Vesakiriyā ghāsaggahaṇādinā samādātabbaṭṭhena govataṃ, tasmiṃ niyutto **govatiko**. Tenāha **''samādinnagovato''**ti. Yaṃ sandhāyāhu vedavedino – ''gacchaṃ bhakkheti, tiṭṭhaṃ mutteti, upāhā udakaṃ dhūpeti, tiṇāni chindatī''tiādi. **Ayaṃ acelo**ti acelakapabbajjāvasena **acelo,** purimo pana govatiko **kukkuravatiko**ti ettha vuttanayānusārena attho vattabbo. **Palikuṇṭhitvā**ti ubho hatthe ubho pāde ca samiñjitvā. ''Ukkuṭiko hutvā''tipi vadanti. Gamanaṃ nipphajjanaṃ gatīti āha – **''kā gatīti kā nipphattī''**ti. Nipphattipariyosānā hi vipākadhammappavatti. Katūpacitakammavasena abhisampareti etthāti **abhisamparāyo,** paraloko. Tatthassa ca nipphattiṃ pucchatīti āha – **''abhisamparāyamhi kattha nibbattī''**ti. **Kukkuravatasamādāna**nti kukkurabhāvasamādānaṃ, ''ajja paṭṭhāya ahaṃ kukkuro''ti kukkurabhāvādhiṭṭhānaṃ.

79. **Paripuṇṇa**nti yattakā kukkuravikārā, tehi paripuṇṇaṃ. Tenāha **''anūna''**nti. **Abbokiṇṇa**nti tehi avomissaṃ. **Kukkurācāra**nti kukkurānaṃ gamanākārotiādiācārena kukkurabhāvādhiṭṭhānacittamāha. Tathā tathā ākappetabbato **ākappo,** pavattiākāro. So panettha gamanādikoti āha **''kukkurānaṃ gamanākāro''**tiādi. **Ācārenā**ti kukkurasīlācārena. **Vatasamādānenā**ti kukkuravatādhiṭṭhānena. Kukkuracariyādiyeva **dukkaratapacaraṇaṃ**. Tena gativipariyesākārena pavattā laddhi. **Assa** kukkuravatikassa **aññā gati natthī**ti itaragatiṃ paṭikkhipati, itarāsaṃ pana sambhavo eva natthīti. **Nipajjamāna**nti vatasīlādīnaṃ saṃgopanavasena sijjhamānaṃ. Yathā sakammakadhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti ''vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo''ti, evaṃ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassento **''na paridevāmi na anutthunāmī''**tiādimāha. **Anutthuna**saddo ca sakammakavasena payujjati ''purāṇāni anutthuna''ntiādīsu. **Ayañcettha payogo**ti iminā gāthāyañca anutthunanarodanaṃ adhippetanti dasseti.

80. **Vuttanayenevā**ti iminā **govata**nti govatasamādānaṃ. **Gosīla**nti gavācāraṃ. **Gocitta**nti ''ajja paṭṭhāya gohi kātabbaṃ karissāmī''ti uppannacittanti imamatthaṃ atidisati. Gvākappe pana vattabbaṃ avasiṭṭhaṃ **''kukkurākappe vuttasadisamevā''**ti imināva atidiṭṭhaṃ, visiṭṭhañca **yathā pana tatthā**tiādinā vuttameva. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ kukkuravatādīsu vuttanayameva.

81. **Ekaccakammakiriyāvasenā**ti ekaccassa akusalakammassa kusalakammassa karaṇappasaṅgena. **Imesa**nti govatikakukkuravatikānaṃ. **Kiriyā**ti govatabhāvanādivasena pavattā kiriyā. **Pākaṭā bhavissatī**ti ''imasmiṃ kammacatukke idaṃ nāma kammaṃ bhajatī''ti pākaṭā bhavissati.

Kāḷakanti (a. ni. ṭī. 2.4.232) malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammapathasampattameva adhippetanti āha **''dasaakusalakammapatha''**nti. **Kaṇha**nti kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha **''kaṇhavipāka''**nti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko, yathā tamabhāvo vutto, ekattaniddesena pana **''apāye nibbattanato''**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Sukka**nti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho, sukkābhijātihetuto vā

sukkaṃ. Tenāha **‘‘sukkavipāka’’**nti. Saggūpapatti manussaloke sobhaggiyañca sukkavipāko, yathā ca jotibhāvo vutto, ekattaniddesena pana **‘‘sagge nibbattanato’’**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho, **vomissakakamma**nti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **‘‘Sukhadukkhavipāka’’**nti vatvā sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ **‘‘missakakammañhī’’**tiādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti, apaccayagāmitāya tadubhayavinimuttassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha – **‘‘ubhaya…pe… asukkanti vutta’’**nti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa vipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha ‘‘sukkavipāko’’ti adhippeto, na accantaparisuddho.

Sadukkhanti attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhaṃ, dukkhasaṃvattanikanti attho. ‘‘Imasmiṃ sutte cetanā dhuraṃ, upālisutte (ma. ni. 2.56) kamma’’nti heṭṭhā vuttampi atthaṃ idha sādhayati vijānanatthaṃ. **Abhisaṅkharitvā**ti āyūhitvā. Taṃ pana paccayasamavāyasiddhito saṃkaḍḍhanaṃ piṇḍanaṃ viya hotīti āha – **‘‘saṅkaḍḍhitvā, piṇḍaṃ katvāti attho’’**ti, **sadukkhaṃ loka**nti apāyalokamāha. **Vipākaphassā**ti phassasīsena tattha vipākapavattamāha. **Bhūtakammato**ti nibbattakammato attanā katūpacitakammato. **Yathābhūta**nti yādisaṃ. **Kammasabhāgavasenā**ti kammasarikkhakavasena. **Upapatti hotī**ti apadādibhedā upapatti. **Kammena viya vuttā**ti yaṃ karoti, tena upapajjatīti ekakammeneva jāyamānā viya vuttā apadādibhedā. **Upapatti ca nāma vipākena hoti** vipāke sambhavante ekaṃsena te upapattivisesā sambhavanti. Yadi evaṃ kasmā ‘‘tena upapajjatī’’ti upapattikammahetukā vuttāti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Yena kammavipākena nibbatto**ti yena kammavipākena vipaccamānena ayaṃ satto nibbattoti vuccati. **Taṃkammavipākaphassā**ti tassa tassa kammassa vipākabhūtā phassā. Kammena dātabbaṃ dāyaṃ tabbipākaṃ ādiyantīti **kammadāyādā,** phassā. Kammassa dāyajjatā kammaphalassa dāyajjaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘kammadāyajjā’’**ti. Tenāha **‘‘kammameva nesaṃ dāyajjaṃ santaka’’**nti.

Tisso ca heṭṭhimajjhānacetanāti idaṃ abyābajjhavedanaṃ vediyanaekantasukhuppattiyā hetubhāvasādhanaṃ. Yadi evaṃ yathāvuttā **jhānacetanā tāva hotu** ekantasukhuppattihetubhāvato. **Kāmāvacarā kintī**ti kāmāvacarā pana kusalacetanā taṃsabhāvābhāvato kinti kena pakārena **abyābajjhamanosaṅkhāro nāma jāto**ti codeti, itaro pana na sabbā kāmāvacarakusalacetanā tathā gahitā, atha kho ekaccā jhānacetanānukūlāti dassento **‘‘kasiṇasajjanakāle kasiṇāsevanakāle labbhantī’’**ti āha. Tattha kasiṇāsevanacetanā gahetabbā, sā upacārajjhānassa sādhikā. Tena **kāmāvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitā**ti kasiṇasajjanacetanāpi kadāci tādisā hotīti gahitā. Parikammādivasena hi pavattā bhāvanāmayā kāmāvacarakusalacetanā paṭhamajjhānassa āsannatāya vuttā. **Catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitā**ti idaṃ ekattakāyaekattasaññīsattāvāsavatāya taṃsarikkhakā upekkhāpi īdisesu ṭhānesu sukhasarikkhatā, evaṃ santasabhāvatā ñāṇasahitatā ca. Keci pana catutthajjhānacetanānuguṇāti nidassentā kasiṇasajjanakāle kasiṇajjhānakāle kasiṇāsevanakāle labbhatīti tatiyajjhānacetanāya āsannaghaṭitatā vuttāti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, vuttanayeneva tāsaṃ ghaṭitatā veditabbā. **Ubhayamissakavasenā**ti ubhayesaṃ kusalākusalasaṅkhārānaṃ sukhadukkhānañca missakabhāvavasena. **Vemānikapetāna**nti idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena dukkhaṃ hotiyeva.

Tassa pahānāyāti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanā**ti yā apacayagāminicetanā. **Kammaṃ patvā**ti sukhakammanti vuccamāne **maggacetanāya añño paṇḍarataro dhammo nāma natthi** accantapārisuddhibhāvato. **Akaṇhā asukkāti āgatā**ti ettha sukkabhāvapaṭikkhepakāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tenāha **‘‘idaṃ pana kammacatukkaṃ patvā’’**tiādi.

82. **Aniyyānikapakkhe**ti acelakapabbajjāya kukkuravate ca. **Yoge**ti ñāyadhammapaṭipattiyanti attho. **Yonenā**ti yo titthiyaparivāso tena bhagavatā **paññatto**. Yaṃ titthiyaparivāsaṃ samādiyitvāti ayamettha yojanā. **Ghaṃsitvā** suvaṇṇaṃ viya nighaṃsoppale. **Koṭṭetvā** hatthena viya kulālabhājanaṃ.

Vūpakaṭṭhoti vivitto ekībhūto. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitatto. Kāmaṃ **tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ…pe… vihāsīti** imināva arahattanikūṭena desanā niṭṭhāpitā hoti, āyasmato pana seniyassa paṭipattikittanaparametaṃ ujukaṃ āpannaarahattabhāvadīpanaṃ, yadidaṃ ''aññataro kho panā''tiādivacananti āha **''arahattanikūṭenevā''**ti. Arahattādhigamoyeva tassa tesaṃ **abbhantaratā**. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kukkuravatikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. Jātiyā asamāno nihīnācariyo paradattūpajīvikāya mātuyā kucchiyaṃ jāto pādasikaputto. Nindāvasena vadati etenāti vādo aguṇoti āha – **''vādaṃ āropehīti dosaṃ āropehī''**ti. Nibbattavasena nirayaṃ arahati, nirayasaṃvattaniyena vā kammena niraye niyutto **nerayiko. Āpāyiko**ti etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchituṃ sakkuṇeyyoti tekiccho, na tekiccho **atekiccho. Dve ante mocetvā**ti pharusaṃ vā appiyaṃ vā kappeyyāti dve koṭṭhāse muñcitvā te anāmasitvā pucchitaṃ atthaṃ tato bahi karonto uggilati nāma. Taṃ pana evaṃ kātuṃ na sakkotīti āha – **''uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhitī''**ti. Evamevāyaṃ pucchā na gahetabbā, ayamettha dosoti taṃ apucchaṃ karonto apanayanto ogilati nāma, tathā pana asakkonto patiṭṭhāpento na ogilati nāma, bhagavā pana tamatthaṃ okāsampi akaronto ubhayathāpi asakkhīti veditabbo. Kathaṃ? Bhagavā hi **''na khvettha rājakumāra ekaṃsenā''**ti vadanto nigaṇṭhassa adhippāyaṃ viparivatteti, ubho ante mocetvā pañhaṃ vissajjesi, evaṃ tāva uggilituṃ asakkhi. ''Na tatra rājakumāra ekaṃsenā''ti vadanto eva ca ''nāyaṃ pucchā evaṃ avibhāgena pucchitabbā, vibhajitvā pana pucchitabbā''ti pucchāya dosaṃ dīpento taṃ hārento ogilitumpi sakkhatīti.

Uṭṭhātuṃ na sakkhissati cittassa aññathā pavattiyā. Abhayo dve magge kataparicayo cheko nipuṇo vādasīlo ca hutvā vicarati. Tenāha – **''so vādajjhāsayatāya tassa vacanaṃ sampaṭicchanto 'evaṃ, bhante'ti āhā''**ti.

85. **Evarūpa**nti yā paresaṃ appiyā amanāpā duruttavācā, evarūpā vācā, na pana pharusavācā. Pharusavācāya hi setughāto tathāgatānaṃ. Cetanāpharusatāya hi pharusavācā icchitā, na paresaṃ appiyatāmattena. **Naṭṭhā nigaṇṭhā** ogilikādisammatassa pañhassa ekavacanena viddhaṃsitattā.

86. Dārakassa aṅke nisīdanassa kāraṇaṃ dassetuṃ **''lesavādino''**tiādi vuttaṃ. Tattha **lesavādino**ti chalavādino, vādamagge vā aparipuṇṇatāya lesamatteneva vādasīlā. **Osaṭasaṅgāmo**ti anekavāraṃ paravādamaddanavasena otiṇṇavādasaṅgāmo. **Vijjhitvā**ti nakhena vijjhitvā. **Imamevā**ti yvāyaṃ dārako attano vādabhaṅgapariharaṇatthaṃ iminā aṅke nisīdāpito, imameva **assa dārakaṃ** upamaṃ nissayaṃ katvā **vādaṃ bhindissāmi**. ''Assa vādaṃ appaṭitatāya upamāya bhañjissāmī''ti **cintetvā**.

Apaneyyaṃ assa ahanti assa dārakassa mukhato ahaṃ taṃ apaneyyaṃ. Abhūtatthova abhūtaṃ uttarapadalopenāti āha **''abhūtanti abhūtattha''**nti. Atacchanti tasseva vevacananti āha **''atacchanti na taccha''**nti. **Abhūta**nti vā asantaṃ avijjamānaṃ. **Ataccha**nti atathākāraṃ. **Anatthasaṃhita**nti diṭṭhadhammikena, samparāyikena vā anatthena saṃhitaṃ, anatthe vā saṃhitaṃ, na atthoti vā anattho, atthassa paṭipakkho sabhāvo, tena saṃhitanti **anatthasaṃhitaṃ,** pisuṇavācaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa gahitatā daṭṭhabbā.

Duppayuttoti duppaṭipanno. **Na taṃ tathāgato bhāsati** abhūtatādidosaduṭṭhattā. **Tampi tathāgato na bhāsati** bhūtatthepi anatthasaṃhitatādidosaduṭṭhattā.

Ṭhānaṃ kāraṇaṃ etissā atthīti ṭhāniyā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, na ṭhāniyāti aṭṭhāniyā, nikkāraṇā ayuttiyuttā, sā eva kathāti **aṭṭhāniyakathā. Attapaccakkhakathaṃ kathemā**ti attanā eva paccakkhaṃ

katvā pavattiyamānaṃ chalakathaṃ kathema.

Gāmikamahallako ‘‘ime maṃ vañcetukāmā, ahameva dāni ime vañcessāmī’’ti cintetvā **‘‘evaṃ bhavissatī’’**tiādimāha. **‘‘Na mayaṃ dāsā’’tipi vattuṃ nāsakkhiṃsu** pubbe tathākatikāya katattā.

Tatiyaṃ tatiyamevāti dvīsupi pakkhesu tatiyaṃ tatiyameva vācaṃ. **Bhāsitabbakālaṃ anatikkamitvā**ti yassa yadā yathā bhāsitabbaṃ, tassa tadā tatheva ca bhāsanato bhāsitabbaṃ kāraṇaṃ bhāsitabbakālañca anatikkamitvāva bhāsati.

87. **Ṭhānuppattikañāṇenā**ti ṭhāne eva uppajjanakañāṇena. Tasmiṃ tasmiṃ kāraṇe tassa taṃ taṃ avatthāya uppajjanakañāṇena, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvoti **dhammasabhāvo**. Dhamme sabhāvadhamme anavasese vā yāthāvato upadhāretīti **dhammadhātu,** sabbaññutā. Tenāha **‘‘sabbaññutaññāṇassetaṃ adhivacana’’**nti. **Suppaṭividdha**nti sabbaṃ ñeyyadhammaṃ suṭṭhu paṭivijjhanavasena, suṭṭhu paṭividdhanti attho. Tenāha **‘‘hatthagataṃ bhagavato’’**ti. **Neyyapuggalavasena pariniṭṭhitā**ti kathāparivibhāgena ayameva desanā cattāri ariyasaccāni dassento arahattaṃ paccakkhāsīti.

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bahuvedaniyasuttavaṇṇanā

88. **Pañcakaṅgo**ti vaḍḍhakīkiccasādhane vāsiādipañcakaṃ aṅgaṃ saṃdhanaṃ etasminti pañcakaṅgo. Thambhādivatthūnaṃ thapanaṭṭhena **thapati. Paṇḍitaudāyitthero,** na kāḷudāyī thero.

89. Pariyāyati attano phalaṃ vattetīti **pariyāyo,** kāraṇaṃ. Vedanāsannissito ca kāyikacetasikabhāvo **kāraṇaṃ**. Tenāha – **‘‘kāyikacetasikavasena dve veditabbā’’**ti. Tattha pasādakāyasannissitā kāyikā, cetosannissitā cetasikā. **Sukhādivasena tisso**ti ettha sukhanadukkhanupekkhanāni sukhādivedanāya kāraṇaṃ. Tāni hi pavattinimittāni katvā tattha sukhādisaddappavatti, iminā nayena sesesupi yathārahaṃ kāraṇaṃ niddhāretvā vattabbaṃ. **Upavicāravasenā**ti ārammaṇaṃ upecca savisesapavattivasena. Yasmiñhi ārammaṇe somanassavedanā pavattati, ārammaṇatāya taṃ upagantvā itaravedanāhi visiṭṭhatāya savisesaṃ tattha pavatti. Tenāha **‘‘somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī’’**ti. Esa nayo sesavedanāsu **gehassitānī**ti gehanissitāni.

90. **Pariyāyenā**ti ‘‘idamettha dukkhasminti vadāmī’’ti vuttaṭṭhānaṃ sandhāya vadati. **Taṃ dassento**ti kāmañcettha sutte – ‘‘dvepānanda, vedanā vuttā’’ti dve ādiṃ katvā vedanā dassitā, ekāpi pana dassitā evāti dassento. **Upatthambhetu**nti ekāpi vedanā vuttā mayā pariyāyena, evaṃ sati dvepi vattabbāti evaṃ tassa vādaṃ upatthambhetuṃ. Kathaṃ pana ekā vedanā vuttāti? Yaṃ kiñci vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, idamettha dukkhasminti vadāmīti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **itivuttakavaṇṇanāyaṃ** (itivu. aṭṭha. 52 ādayo) paramatthadīpaniyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Kathaṃ panettha rūpāvacaracatutthe arūpesu saññāvedayitanirodhe sukhaṃ uddhatanti āha **‘‘ettha cā’’**tiādi. **Santaṭṭhenā**ti paṭipakkhadhammānaṃ vūpasantabhāvena. **Paṇītaṭṭhenā**ti bhāvanāvisesavisiṭṭhena atappakabhāveneva seṭṭhabhāvena ca, paccayavisesena padhānabhāvaṃ nītantipi paṇītaṃ. **Vedayitasukhaṃ** nāma vedanābhūtaṃ sukhanti katvā. **Avedayitasukhaṃ nāma yāvatā niddukkhatā, tāvatā sukhanti vuccatīti.**Atha vā **nirodho** suṭṭhu khādati khanati kāyikacetasikābādhanti vattabbataṃ arahati sattāhampi tattha dukkhassa nirujjhanato. Tenāha **‘‘niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā’’**ti.

91. **Yasmiṃ yasmiṃ** bhave, cittuppāde, avatthāya vā niddukkhabhāvo, dukkhassa paṭipakkhatā

anupalabbhanena dukkhavivittaṃ, taṃ sukhasmiṃyeva paññapeti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bahuvedanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

93. **Nānāvidhā**ti nānāvidhadiṭṭhikā **samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjāmattena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ca. **Dassana**nti diṭṭhi. **Gahita**nti abhinivissa gahitaṃ. Iti te attano dassanaṃ gahetukāmā pucchanti. **Vinā dassanena loko na niyyātī**ti vimokkhabhāvanāya ekena dassanena vinā loko saṃsāradukkhato na nigacchati. **Ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṃ nāsakkhiṃsu** saddhākārābhāvato. Tathā hi te imāya desanāya saraṇesu patiṭṭhahiṃsu. Yasmā aviparīte saddheyyavatthusmiṃ uppannasaddhā ''ākāravatī''ti adhippetā, tasmā yo loke aviparītadhammadesanā, ayamevesāti pavattā maggasādhanagatāya saddhāya kāraṇabhāvato tannissayā saddhā, sā **ākāravatī**ti vuttā. Avatthusmiñhi saddhā ayuttakāraṇatāya na ākāravatī. **Ākāravatī**ti ettha **vatī**-saddo na kevalaṃ atthitāmattadīpako, atha kho atisayatthadīpako pāsaṃsatthadīpako vā daṭṭhabbo. Tena **ākāravatī**ti saddheyyavatthuvasena atisayakāraṇavatīti vā pāsaṃsakāraṇavatīti vā ayamettha attho. **Apaṇṇako**ti ettha yathā kañci atthaṃ sādhetuṃ āraddhassa payogo viraddho, tattha akārako viya hoti punapi ārabhitabbatāya. **Aviraddho** pana atthassa sādhanato apaṇṇako, evaṃ ayampi dhammo abhibhavitvā pavattanato ekaṃsato ''apaṇṇako''ti vutto. Tenāha **''aviraddho advejjhagāmī ekaṃsagāhiko''**ti.

94. **Tabbipaccanīkabhūtā**ti tassā micchādiṭṭhiyā paccanīkabhūtā.

95. **Nesa**nti kusalānaṃ dhammānaṃ. **Akusalato nikkhantabhāve**ti asaṃkiliṭṭhabhāve. **Ānisaṃso**ti suddhavipākatā. **Visuddhipakkho**ti visuddhibhāvo pariyodātatā. Abhūtadhammassa diṭṭhibhāvassa saññāpanā ācikkhanā **abhūtadhammasaññāpanā**. Sāvajjesu paramavajje micchādassane paggahaṇanti kuto susīlyassa paggahoti āha – **''micchādassanaṃ gaṇhantasseva susīlyaṃ pahīnaṃ hotī''**ti. **Micchādiṭṭhiādayo**ti ettha micchāsaṅkappo paralokābhāvacintā, micchāvācā paralokābhāvavādabhūto musāvādo, ariyānaṃ paccanīkatādayo. **Aparāparaṃ uppajjanavasenā**ti punappunaṃ citte uppajjanavasena. **Pāpakā akusalā dhammā**ti paccavekkhaṇasaññāpanādikāle uppajjanakā tathāpavattā akusalakhandhā.

Kaliggahoti anatthapariggaho. So pana yasmā diṭṭheva dhamme abhisamparāyañca parājayo hotīti āha **''parājayaggāho''**ti. **Dussamatto**ti ettha **du**-saddo ''samādinno''ti etthāpi ānetvā yojetabboti āha **''dupparāmaṭṭho''**ti. Yathā dupparāmaṭṭho hoti, evaṃ samādinno dussamatto dusamādinno vutto. **Sakavādameva pharitvā**ti attano natthikavādameva ''idameva saccaṃ moghamañña''nti (ma. ni. 2.187; 3.27-28) avadhārento aññassa okāsaadānavasena pharitvā. Tenāha **''adhimuccitvā''**ti. ''Sambuddho''tiādi adhimuccanākāradassanaṃ. **Riñcatī**ti viveceti apaneti. Tenāha **''vajjetī''**ti.

96. **Kaṭaggaho**ti kataṃ sabbaso siddhimeva katvā gahaṇaṃ. So pana jayalābho hotīti vuttaṃ **''jayaggāho''**ti. **Suggahito**ti suṭṭhukaraṇavasena gahito. **Suparāmaṭṭho**ti suṭṭhu parāparaṃ āsevanavasena āmaṭṭho. Ubhayenapi tassa kammassa katūpacitabhāvaṃ dasseti, **sotthibhāvāvahattañca** saggupapattisaṃvattanato pāpasabhāvapahānato ca.

97. **Sahatthā karontassā**ti (dī. ni. ṭī. 1.166; saṃ. ni. ṭī. 2.3.211) sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Pacanaṃ** dahanaṃ vibādhananti āha **''daṇḍena pīḷentassā''**ti. **Sokaṃ sayaṃ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṃ sayaṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. **Atipātayato**ti padaṃ suddhakattuatthe hetukattuatthe ca vattatīti āha **''hanantassapi hanāpentassāpī''**ti.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravasesameva lopoti **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpaṃ paṭipajjantīti āha – **''sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī''**ti. Evaṃ kirassa hoti ''imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmiṃ vikopitepi na kiñci pāpa''nti. **Khuraneminā**ti nisitakhuramayaneminā. Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena ''dakkhiṇañce''tiādi vuttanti **''dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā''**tiādimāha.

Mahāyāganti mahāvijitayaññasadisaṃ mahāyāgaṃ. **Sīlasaṃyamenā**ti kāyikavācasikasaṃvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassa visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā – ''ekaṃ dhammamatītassā''tiādi (dha. pa. 176). **Vuttanayenevā**ti kaṇhapakkhe vuttanayena. Tattha hi – ''natthi pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo''ti āgataṃ, idha ''atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo''ti āgataṃ, ayameva viseso. **Sesaṃ vuttasadisamevā**ti ''tesametaṃ pāṭikaṅkha''nti evamādiṃ sandhāya vadati, taṃ heṭṭhā purimavārasadisaṃ.

100. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Saṃkilesapaccaya**nti saṃsāre paribbhamanena kilinnassa malinabhāvassa kāraṇaṃ. Vuttavipariyāyena **visuddhipaccaya**nti saddattho veditabbo. **Bala**ntiādīsu sattānaṃ saṃkilesāvahaṃ vodānāvahañca ussāhasaṅkhātaṃ **balaṃ vā,** sūravīrabhāvasaṅkhātaṃ **vīriyaṃ vā,** purisena kattabbo **purisathāmo vā,** so eva paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappattiyā **purisaparakkamo vā natthi na** upalabbhati.

Satvayogato, rūpādīsu sattavisattatāya ca **sattā**. Pāṇanato assāsapassāsavasena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha **''ekindriyo''**tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha **''aṇḍakosa…pe… vadantī''**ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato **jīvā**ti evaṃ sattapāṇabhūtajīvesu saddattho veditabbo. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyañcāti **abalā avīriyā. Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇi viya niyatapavattanatāya gatijātibandhapajahavasena niyāmo. **Tattha tattha gamana**nti channaṃ abhijātīnaṃ tāsu tāsu gatīsu upagamanaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kabiṭṭhaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvoyeva akittimoyeva. Tenāha **''yena hī''**tiādi.

Sakuṇe hanatīti **sākuṇiko,** tathā **sūkariko. Luddo**ti aññopi yo koci māgaviko nesādo. Pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijāti nāma. Bhikkhū**ti sākiyā bhikkhū, macchamaṃsakhādanato **nīlābhijātīti vadanti**. Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya **''paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī''**ti vadanti. **Eke pabbajitā**, ye savisesaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattentā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjanadānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā. Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpāya paṭipattiyā pattabbā, tasmā nandādayo nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti vuttā **''sukkābhijātī''**ti.

Ayametesaṃ laddhīti sākuṇikādibhāvūpagamanena kaṇhābhijātiādīsu dukkhaṃ sukhañca paṭisaṃvedentā anukkamena mahākappānaṃ cullāsītisahassāni khepetvā ājīvakabhāvūpagamanena paramasukkābhijātiyaṃ ṭhatvā saṃsārato sujjhantīti ayaṃ tesaṃ niyati ājīvakānaṃ laddhi.

''Natthi dinna''nti vadanto natthiko dānassa phalaṃ paṭikkhipatīti āha – **''natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhatī''**ti. Tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ ''natthikadiṭṭhi hi natthitamāhā''ti. **Ahetukadiṭṭhi ubhaya**nti kammaṃ vipākañca ubhayaṃ. So hi ''ahetū apaccayā sattā saṃkilissanti visujjhantī''ti vadanto kammassa viya vipākassapi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti**

asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthato**ti sarūpena. **Ubhayapaṭibāhakā**ti visuṃ visuṃ taṃtaṃdiṭṭhitā vuttāpi sabbe te natthikādayo natthikadiṭṭhiādivasena paccekaṃ tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. ''Ubhayapaṭibāhakā''ti hi hetuvacanaṃ. **Ahetukavādā cā**tiādi paṭiññāvacanaṃ. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantī**ti tassa atthaṃ vicārenti. **Tesa**ntiādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇe**ti yathāparikappitakammaphalābhāvadīpake ''natthi dinna''ntiādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti ''natthi dinna''ntiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena ''evameta''nti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathā gahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmupatthambhitā ataṃsabhāvaṃ ''taṃsabhāva''nti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittaṃ ekaggaṃ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Micchāsamādhipi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalehi kadāci samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane pana satekicchā honti, tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanametaṃ, na pana tasmiṃ khaṇe tesaṃ satekicchabhāvāpādanaṃ kenaci sakkā kātuṃ.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamatī**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekaṃyeva dassanaṃ okkamati. Yassa pana dvīsu, tīsupi vā abhinivesanā pavattā, so **dve tīṇi okkamati**. Etena yā pubbe ubhayapaṭibāhanatāmukhena vuttā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkanti bhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ aññamaññaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asaṃkiṇṇā evāti dasseti. **Ekasmiṃ okkantepī**tiādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti, tasmā tissopi cetā ekassa uppannā aññamaññaṃ abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikā honti. **Vaṭṭakhāṇu nāmā**ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthanti taṃ vivaritvā dassetuṃ **kiṃ panesā**tiādi vuttaṃ, akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalanti āha – **''ekasmiṃyeva attabhāve niyato''**ti. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti āha **''āsevanavasena panā''**tiādi, tasmā yathā ''sakiṃ nimuggo nimuggova hotī''ti (a. ni. 7.15) vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃtaṃdassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tena vuttaṃ **''yebhuyyenā''**ti.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo akalyāṇajano, tasmā. **Bhūtikāmo**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo. Yaṃ panettha keci vadanti ''yathā cirakālabhāvanāya paripākūpagamaladdhabalattā upanissayakusalā akusale sabbaso samucchindanti, evaṃ akusaladhammā tatopi cirakālabhāvanāsambhavato laddhabalā hutvā kadāci kusaladhammepi samucchindanti. Evañca katvā daḷhamicchābhinivesassa micchādiṭṭhikassa vaṭṭakhāṇukabhāvajotanāpi samatthitā hotī''ti yathā taṃ ''vassabhaññānaṃ diṭṭhī''ti, taṃ na, micchattaniyatadhammānaṃ cirakālabhāvanāmattena na paṭipakkhassa pajahanasamatthatā, atha kho dhammatāsiddhena paccayavisesāhitasāmatthiyena attano pahāyakasabhāvena pahāyakabhāvo bhāvanākusalānaṃyeva vutto, akusalānaṃyeva ca pahātabbabhāvo ''dassanena pahātabbā''tiādinā nayena, akusalānaṃyeva dubbalabhāvo ''abalānaṃ balīyantī''tiādinā (su. ni. 776; mahāni. 5) (yuttināpi nāmato vā adhigamaniyo āloko ālokabhāvato bāhirāraṇekā viya na cettha paṭiññatte bhāvesatā sotuno āsaṃkitabbā visesavassa sādhetabbato sāmaññassa ca sotubhāvena adhippetattā veda-saddassa lopo dīpe sabhāve sādhane yathā taṃ saddayabhāvassa nāpi visuddhakaanumānādivirodhasambhāvato. Na hi

sakkā antarālokassa bāhirālokassa viya rūpakāyaṃ upādāya rūpatā cakkhuviññeyyattādike patiṭṭhāpetuṃ sakkāti vuttaṃ, nanupi antarāloko aviggahattā vedanā viyāti saddheva ñāṇālokassa avijjandhakārā viya vidhamaniyabhāve sabbesampi kusaladhammānaṃ kenacipi akusaladhammena samucchindaniyatā siddhāva hoti). Vaṭṭakhāṇukacodanāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti tiṭṭhatesā bālajanavikatthanā.

103. **Jhānacittamayā**ti rūpāvacarajjhānacittena nibbattā. Tathā hi tesaṃ visesena jhānamanasā nibbattattā ''manomayā''ti vuttā, avisesena pana abhisaṅkhāramanasā sabbepi sattā manomayā eva. **Saññāmayā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **''arūpajjhānasaññāyā''**ti. **Aya**nti rūpitābhāvapaṭipajjanakapuggalo. **Appaṭiladdhajjhāno**ti anadhigatarūpajjhāno. **Tassapī**ti takkinopi. **Rūpajjhāne kaṅkhā natthi** anussavavasena laddhavinicchayattā.

104. **Sārāgāyā**ti sarāgabhāvāya. **Santike**ti samīpe, na thāmagatā diṭṭhinātidūrattā sarāgā, na sampayuttattā. Sā hi na thāmagatā vaṭṭapariyāpannesu dhammesu rajjatīti viññāyatīti āha – **''rāgavasena vaṭṭe rajjanassā''**ti. Sabbepi saṃyojanā taṇhāvaseneva sambhavantīti āha – **''taṇhāvasena saṃyojanatthāyā''**ti. **Āruppe panassa kaṅkhā natthī**ti anussavavasena laddhanicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kāmaṃ duggatidukkhānaṃ ekantasaṃvattanena natthikadiṭṭhiādīnaṃ apaṇṇakatā pākaṭā eva, nippariyāyena pana anavajjassa atthassa ekantasādhakaṃ apaṇṇakanti katvā codanā, sāvajjassapi atthassa sādhane ekaṃsikabhāvaṃ gahetvā parihāro. Tenāha **''gahaṇavasenā''**tiādi. Tena ruḷhīvasena ''natthi dinna''ntiādīni apaṇṇakaṅgāni jātānīti dasseti.

105. **Heṭṭhā tayo puggalāva hontī**ti attantapo parantapoti imasmiṃ catukke heṭṭhā tayo puggalā honti. Yathāvuttā pañcapi puggalā duppaṭipannāva, tato **atthikavādādayo pañca**puggalā sammāpaṭipannatāya imasmiṃ catukke **eko catutthapuggalova hoti. Etamatthaṃ dassetu**nti idha heṭṭhā vuttapuggalapañcakadvayaṃ imasmiṃ catukke eva saṅgahaṃ gacchatīti vibhāgena duppaṭipattisuppaṭipattiyo dassetuṃ **bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhī**ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca gahapativaggavaṇṇanā.

2. Bhikkhuvaggo

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā

107. **Ambalaṭṭhikāya**nti ettha ambalaṭṭhikā vuccati sujāto taruṇambarukkho, tassa pana avidūre kato pāsādo idha ''ambalaṭṭhikā''ti adhippeto. Tenāha **''veḷuvanavihārassā''**tiādi. **Padhānagharasaṅkhepe**ti bhāvanāgehappakāre yogīnaṃ geheti attho. **Tikhiṇova hoti,** na tassa tikhiṇabhāvo kenaci kātabbo sabhāvasiddhattā. **Evameva** attano vimuttiparipācanakammunā tikkhavisadabhāvappattiyā **ayampi āyasmā…pe… tattha vihāsi. Pakatipaññattamevā**ti pakatiyā paññattaṃ buddhānaṃ upagamanato puretarameva cārittavasena paññattaṃ.

108. Udakaṃ anena dhīyati, ṭhapīyati vā etthāti **udakādhānaṃ. Udakaṭṭhāna**nti ca khuddakabhājanaṃ. **''Ovādadānatthaṃ āmantesī''**ti vatvā taṃ panassa ovādadānaṃ na idheva, atha kho bahūsu ṭhānesu bahukkhattuṃ pavattitanti tāni tāni saṅkhepato dassetvā idha saṃvaṇṇanatthaṃ **''bhagavatā hī''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **sabbabuddhehi avijahita**nti iminā sabbesaṃ buddhānaṃ sāsane kumārapañhā nāma hotīti dasseti. Ekekato paṭṭhāya yāva dasakā pavattā dasa pucchā etassāti **dasapucchaṃ,** ekekato paṭṭhāya

yāva dasakā ekuttaravasena pavattaṃ vissajjanatthāya **pañcapaṇṇasavissajjanaṃ** sāmaṇerapañhanti sambandho. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ paramatthajotikāyaṃ **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 4.kumārapañhavaṇṇanā) vuttanayeneva veditabbaṃ. Anādīnavadassitāya abhiṇhaṃ musā samudācaraṇato **''piyamusāvādā''**ti vuttaṃ, udakāvasesachaḍḍanaudakādhānanikujjanaukkujjanadassanasaññitā **catasso udakādhānūpamāyo** sabbassa yuddhakammassa akaraṇakaraṇavasena dassitā **dve hatthiupamāyo**.

Tattha rāhulasuttanti suttanipāte āgataṃ rāhulasuttaṃ (su. ni. 337 ādayo). **Abhiṇhovādavasena vutta**nti iminā antarantarā taṃ suttaṃ kathetvā bhagavā theraṃ ovadatīti dasseti. **Idañca panā**ti idaṃ yathāvuttaṃ bhagavato taṃtaṃkālānurūpaṃ attano ovādadānaṃ sandhāya. **Bīja**nti aṇḍaṃ. **Passasi nū**ti **nu-**saddo anujānane, nanu passasīti attho. Saccadhammaṃ laṅghitvā ṭhitassa kiñcipi akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthīti āha – **''sampajānamusāvāde saṃvararahitassa opammadassanatthaṃ vuttā''**ti. Tathā hi –

> ''Ekaṃ dhammamatītassa, musāvādissa jantuno;
> Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpamakāriya''nti. (dha. pa. 176);

Uruḷhavāti uruḷho hutvā ussito. So pana damavasena abhiruyha vaḍḍhito ārohanayogyo ca hotīti āha **''abhivaḍḍhito ārohasampanno''**ti. **Āgatāgate**ti attano yogyapadesaṃ āgatāgate. **Paṭisenāya phalakakoṭṭhakamuṇḍapākārādayo**ti paṭisenāya attano ārakkhatthāya ṭhapite phalakakoṭṭhake ceva uddhacchadapākārādike ca. **Etaṃ padesa**nti etaṃ parasenāpadesaṃ. **Ettakenā**ti olokanamattena. Tassa olokanākāradassaneneva. **Satampi sahassampi senānīkaṃ dvedhā bhijjati,** tīrapātikaṃ madditaṃ hutvā padātā hutvā dvedhā hutvā palāyanti. **Kaṇṇehi paharitvā**ti pageva sarānaṃ āgamanasaddaṃ upadhāretvā yathā vego na hoti, evaṃ samuṭṭhāpetvā tehi paharitvā **pātanaṃ. Paṭihatthipaṭiassā**tiādinā paccekaṃ pati-saddo yojetabboti. **Dīghāsilaṭṭhiyā**ti dīghalatāya asilaṭṭhiyā.

Karaṇeti kammakaraṇe. **Maññati** hatthāroho. **Ayamuggara**nti tādise kāle gahitamuggaraṃ. **Oloketvā**ti ñāṇacakkhunā disvā, abhiṇhaṃ sampajaññaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

109. **Sasakka**nti passituṃ yuttaṃ katvā ussāhaṃ janetvā **na karaṇīyaṃ,** tādisaṃ niyamato akattabbaṃ hotīti āha **''ekaṃseneva na kātabba''**nti. **Paṭisaṃhareyyāsī**ti karaṇato saṅkocaṃ āpajjeyyāsi. Yathābhūto asanto nivatto akaronto nāma hotīti āha **''nivatteyyāsi mā kareyyāsī''**ti. **Anupadeyyāsī**ti anubalappadāyī bhaveyyāsi. Tenāha **''upatthambheyyāsī''**ti. Taṃ pana anubalappadānaṃ upatthambhanaṃ punappunaṃ karaṇamevāti āha **''punappunaṃ kareyyāsī''**ti. **Sikkhamāno**ti taṃyeva adhisīlasikkhaṃ tannissayañca sikkhādvayaṃ sikkhanto sampādento.

111. **Kittake pana ṭhāne**ti kittake ṭhāne pavattāni. Avidūre eva pavattānīti dassento **''ekasmiṃ purebhatteyeva sodhetabbānī''**ti āha. Evañhi tāni susodhitāni honti suparisuddhāni. **Paresaṃ appiyaṃ** garuṃ gārayhaṃ, yathāvuttaṭṭhānato pana aññaṃ vā kammaṭṭhānamanasikāreneva kāyakammādīni parisodhitāni hontīti na gahitaṃ. **Paṭighaṃ vā**ti ettha **vā-**saddena asamapekkhaṇe mohassa saṅgaho daṭṭhabbo.

112. Vuttanayena kāyakammādiparisodhanaṃ nāma idheva, na ito bahiddhāti āha **''buddhā…pe… sāvakā vā''**ti. Te hi atthato samaṇabrāhmaṇā vāti. **Tasmā**ti yasmā sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi āruḷhamaggo, rāhula, mayā tuyhaṃ ācikkhito, tasmā. Tena anusikkhantena tayā evaṃ sikkhitabbanti ovādaṃ adāsi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā

113. **Iriyāpathānubandhanenā**ti iriyāpathagamanānubandhanena, na paṭipattigamanānubandhanena. Aññameva hi buddhānaṃ paṭipattigamanaṃ aññaṃ sāvakānaṃ. **Vilāsitagamanenā**ti – ''dūre pādaṃ na uddharati, na accāsanne pādaṃ nikkhipati, nātisīghaṃ gacchati nātisaṇika''ntiādinā (saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.243; udā. aṭṭha. 76; sārattha. ṭī. mahāvagga 3.285) vuttena sabhāvasīlena buddhānaṃ cāturiyagamanena. Tadeva hi sandhāya **''pade padaṃ nikkhipanto''**ti vuttaṃ. **Padānupadiko**ti rāhulattherassapi lakkhaṇapāripūriyā tādisameva gamananti yattakaṃ padesaṃ antaraṃ adatvā bhagavato piṭṭhito gantuṃ āraddho, sabbattha tameva gamanapadānupadaṃ gacchatīti padānupadiko.

Vaṇṇanābhūmi cāyaṃ tattha bhagavantaṃ therañca anekarūpāhi upamāhi vaṇṇento **''tattha bhagavā''**tiādimāha. **Nikkhantagajapotako viya** virocitthāti padaṃ ānetvā yojanā. Evaṃ taṃ **kesarasīho viyā**tiādīsupi ānetvā yojetabbaṃ. **Tārakarājā** nāma cando. **Dvinnaṃ candamaṇḍalāna**ntiādi parikappavacanaṃ, buddhāveṇikasantakaṃ viya buddhānaṃ ākappasobhā ahosi, aho sirīsampattīti yojanā.

Ādiyamānāti gaṇhanti. ''Pacchā jānissāmā''ti **na ajjupekkhitabbo. Idaṃ na kattabbanti vutte**ti idaṃ pāṇaatipātanaṃ na kattabbanti vutte idaṃ daṇḍena vā leḍḍunā vā viheṭhanaṃ na kattabbaṃ, idaṃ pāṇinā daṇḍakadānañca antamaso kujjhitvā olokanamattampi na kattabbamevāti nayasatenapi nayasahassenapi paṭivijjhati, tathā idha tāva sammajjanaṃ kattabbanti vuttepi tattha paribhaṇḍakaraṇaṃ vihāraṅgaṇasammajjanaṃ kacavarachaḍḍanaṃ vālikāsamakiraṇanti evamādinā nayasatena nayasahassena paṭivijjhati. Tenāha – **''idaṃ kattabbanti vuttepi eseva nayo''**ti. **Paribhāsa**nti tajjanaṃ. **Labhāmī**ti paccāsīsati.

Sabbametanti sabbaṃ etaṃ mayi labbhamānaṃ sikkhākāmataṃ. **Abhiññāyā**ti jānitvā. **Sahāyo**ti raṭṭhapālattheraṃ sandhāyāha. So hi bhagavatā saddhāpabbajitabhāve etadagge ṭhapito. **Dhammārakkho**ti satthu saddhammaratanānupālako dhammabhaṇḍāgāriko. **Pettiyo**ti cūḷapitā. **Sabbaṃ me jinasāsana**nti sabbampi buddhasāsanaṃ mayhameva.

Chandarāgaṃ ñatvāti chandarāgaṃ mama citte uppannaṃ ñatvā. **Aññatarasmiṃ rukkhamūle**ti vihārapariyante aññatarasmiṃ rukkhamūlaṭṭhāne anucchavike.

Tadāti aggasāvakehi pasādāpanakāle. Aññakammaṭṭhānāni caṅkamanairiyāpathepi piṭṭhipasāraṇakālepi samijjhanti, na evamidanti āha – **''idamassa etissā nisajjāya kammaṭṭhānaṃ anucchavika''**nti. **Ānāpānassati**nti ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ.

Samasīsī hotīti sace samasīsī hutvā na parinibbāyati. **Paccekabodhiṃ sacchikaroti** no ce paccekabodhiṃ sacchikaroti. **Khippābhiñño**ti khippaṃ lahuṃyeva pattabbachaḷabhiñño.

Paripuṇṇāti soḷasasu ākāresu kassacipi atāpanena sabbaso puṇṇā. **Subhāvitā**ti samathabhāvanāya vipassanābhāvanāya ca anupubbasampādanena subhāvitā. Gaṇanāvidhānānupubbiyā āsevitattā **anupubbaṃ paricitā**.

Omānaṃ vāti avajānanaṃ uññātanti evaṃvidhaṃ mānaṃ vā. **Atimānaṃ vā**ti ''kiṃ imehi, mameva ānubhāvena jīvissāmī''ti evaṃ atimānaṃ vā kuto janessatīti.

114. **Visaṅkharitvā**ti visaṃyutte katvā, yathā saṅgākārena gahaṇaṃ na gacchati, evaṃ vinibhuñjitvāti attho. Mahābhūtāni tāva vitthāretu, sammasanūpagattā, asammasanūpagaṃ ākāsadhātuṃ atha kasmā vitthāresīti āha **''upādārūpadassanattha''**nti. Āpodhātu sukhumarūpaṃ. Itarāsu

oḷārikasukhumatāpi labbhatīti āha **‘‘upādārūpadassanattha’’**nti. **Heṭṭhā cattāri mahābhūtāneva kathitāni, na upādārūpa**nti tassa panettha lakkhaṇahāranayena ākāsadassanena dassitatā veditabbā. Tenāha **‘‘iminā mukhena taṃ dassetu’’**nti. Na kevalaṃ upādārūpaggahaṇadassanatthameva ākāsadhātu vitthāritā, atha kho pariggahasukhatāyapīti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha paricchinditabbassa rūpassa niravasesapariyādānatthaṃ **‘‘ajjhattikenā’’**ti visesanamāha. **Ākāsenā**ti ākāsadhātuyā gahitāya. **Paricchinnarūpa**nti tāya paricchinditakalāpagatampi pākaṭaṃ hoti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Idāni vuttamevatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ gāthāya dasseti. **Tassā**ti upādāyarūpassa. **Evaṃ āvibhāvattha**nti evaṃ paricchinnatāya ākāsassa vasena vibhūtabhāvatthaṃ. **Ta**nti ākāsadhātuṃ.

118. **Ākāsabhāvaṃ gata**nti catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhānaṃ tesaṃ paricchedakabhāvena ākāsanti gahetabbataṃ gataṃ, ākāsameva vā ākāsagataṃ yathā ‘‘diṭṭhigataṃ (dha. sa. 381; mahāni. 12), atthaṅgata’’nti (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) ca. **Ādinna**nti imanti taṇhādiṭṭhīhi ādinnaṃ. Tenāha **‘‘gahitaṃ parāmaṭṭha’’**nti. Aññattha kammajaṃ ‘‘upādinna’’nti vuccati, na tathā idhāti āha **‘‘sarīraṭṭhakanti attho’’**ti. **Pathavīdhātuādīsu vuttanayenevā**ti mahāhatthipadopame (ma. ni. 1.300 ādayo) vuttanayadassanaṃ sandhāya vadati.

119. **Tādibhāvo** nāma niṭṭhitakiccassa hoti, ayañca vipassanaṃ anuyuñjati, atha kimatthaṃ tādibhāvatā vuttāti? Pathavīsamatādilakkhaṇācikkhaṇāhi vipassanāya sukhappavattiatthaṃ. Tenāha **‘‘iṭṭhāniṭṭhesū’’**tiādi. **Gahetvā**ti kusalappavattiyā okāsadānavasena pariggahetvā. **Na patiṭṭhito**ti na nissito na laggo.

120. Brahmavihārabhāvanā asubhabhāvanā ānāpānassatibhāvanā ca upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpento vipassanāya pādakabhāvāya aniccādisaññāya vipassanābhāvena ussakkitvā maggapaṭipāṭiyā arahattādhigamāya hotīti **‘‘mettādibhāvanāya pana hotī’’**ti vuttaṃ. **Yattha katthaci sattesu saṅkhāresu ca paṭihaññanakileso**ti āghātabhāvameva vadati ñāyabhāvato aññesampi. **Asmimāno**ti rūpādike paccekaṃ ekajjhaṃ gahetvā ‘‘ayamahamasmī’’ti evaṃ pavattamāno.

121. **Idaṃ kammaṭṭhāna**nti ettha gaṇanādivasena āseviyamānā assāsapassāsā yogakammassa patiṭṭhānatāya kammaṭṭhānaṃ. Tattha pana tathāpavatto manasikāro bhāvanā. Ettha ca tasseva therassa bhagavatā bahūnaṃ kammaṭṭhānānaṃ desitattā caritaṃ anādiyitvā kammaṭṭhānāni sabbesaṃ puggalānaṃ sappāyānīti ayamattho siddho, atisappāyavasena pana kammaṭṭhānesu vibhāgakathā kathitāti veditabbā.

Mahārāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā

122. **Evaṃ ṭhapitānī**ti ‘‘sassato loko’’tiādinayappavattāni diṭṭhigatāni aniyyānikatāya na byākātabbāni na kathetabbāni, evaṃ ṭhapanīyapakkhe **ṭhapitāni ceva** niyyānikasāsane chaḍḍanīyatāya **paṭikkhittāni ca,** apicettha atthato paṭikkhepo eva byākātabbato. Yathā eko kammakilesavasena itthattaṃ āgato, tathā aparopi aparopīti satto tathāgato vuccatīti āha – **‘‘tathāgatoti satto’’**ti. **Taṃ abyākaraṇaṃ mayhaṃ na ruccatī**ti yadi sassato loko, sassato lokoti, asassato loko, asassato lokoti jānāmāti byākātabbameva, yaṃ pana ubhayathā abyākaraṇaṃ, taṃ me cittaṃ na ārādheti ajānanahetukattā abyākaraṇassa. Tenāha – ‘‘ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ, yadidaṃ na jānāmi na passāmī’’ti. **Sassato**tiādīsu **sassato**ti sabbakāliko, nicco dhuvo avipariṇāmadhammoti attho. So hi diṭṭhigatikehi lokīyanti ettha puññapāpatabbipākā, sayaṃ vā tabbipākākarādibhāvena aviyuttehi lokīyatīti **loko**ti adhippeto. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassato**ti na sassato, anicco addhuvo bhedanadhammoti attho, asassatoti ca sassatabhāvapaṭikkhepena ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dassitā honti. **Antavā**ti parivaṭumo paricchinnaparimāṇo, asabbagatoti attho. Tena

‘‘sarīraparimāṇo, aṅguṭṭhaparimāṇo, yavaparimāṇo paramāṇuparimāṇo attā’’ti (udā. aṭṭha. 54; dī. ni. ṭī. 1.76-77) evamādivādā dassitā honti.

Tathāgato paraṃ maraṇāti tathāgato jīvo attā maraṇato imassa kāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassatabhāvamukhena soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotī**ti natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito hoti. Apica **hoti ca na ca hotī**ti atthi natthi cāti. Etena ekaccasassatavādo dassito. **Neva hoti na na hotī**ti pana iminā amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṃ. Bhagavatā pana aniyyānikattā anatthasaṃhitāni imāni dassanānīti tāni na byākatāni, taṃ abyākaraṇaṃ sandhāyāha ayaṃ thero ‘‘taṃ me na ruccatī’’ti. **Sikkhaṃ paṭikkhipitvā** yathāsamādinnasikkhaṃ pahāya.

125. **Tvaṃ neva yācako**ti ahaṃ bhante bhagavati brahmacariyaṃ carissāmītiādinā. **Na yācitako**ti tvaṃ mālukyaputta mayi brahmacariyaṃ carātiādinā.

126. **Parasenāya ṭhitena** purisena. **Bahalalepanenā**ti bahalavilepanena. Mahāsupiyādi sabbo muduhidako veṇuviseso **saṇho. Maruvā**ti makaci. **Khīrapaṇṇino**ti khīrapaṇṇiyā, yassā chindanamatte paṇṇe khīraṃ paggharati. **Gaccha**nti gacchato jātaṃ sayaṃjātagumbato gahitanti adhippāyo. **Sithilahanu** nāma dattā kaṇṇo pataṅgo. **Etāya diṭṭhiyā sati na hotī**ti ‘‘sassato loko’’ti etāya diṭṭhiyā sati maggabrahmacariyavāso na hoti, taṃ pahāya eva pattabbato.

127. **Attheva jātī**tiādinā etā diṭṭhiyo paccekampi saṃsāraparibrūhanā kaṭasivaḍḍhanā nibbānavibandhanāti dasseti.

128. **Tasmātihā**ti idaṃ aṭṭhāne uddhaṭaṃ, ṭhāneyeva pana ‘‘vuttapaṭipakkhanayena veditabba’’nti imassa parato katvā saṃvaṇṇetabbaṃ. Attano phalena araṇīyato anugantabbato kāraṇampi **‘‘attho’’**ti vuccatīti āha **‘‘kāraṇanissita’’**nti. Tenāha **‘‘brahmacariyassa ādimattampī’’**ti. **Pubbapadaṭṭhāna**nti paṭhamārambho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷamālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā

129. Oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha pavattiyā saṃvattanato oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni,** heṭṭhimamaggavajjhatāya orambhāge heṭṭhākoṭṭhāse bhajantīti **orambhāgiyāni** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha **‘‘heṭṭhākoṭṭhāsikānī’’**tiādi. Kammunā hi vaṭṭena ca dukkhaṃ saṃyojentīti **saṃyojanāni,** orambhāgiyasaññitāni saṃyojanāni yassa appahīnāni, tasseva vaṭṭadukkhaṃ. Yassa pana tāni pahīnāni, tassa taṃ natthīti. **Appahīnatāya anusetī**ti ariyamaggena asamucchinnatāya kāraṇalābhe sati uppajjati, appahīnabhāvena anuseti. **Anusayamāno saṃyojanaṃ nāma hotī**ti anusayattaṃ pharitvā pavattamāno pāpadhammo yathāvuttenatthena saṃyojanaṃ nāma hoti. Etena yadi pana anusayato saṃyojanaṃ pavattaṃ, tathāpi ye te kāmarāgādayo ‘‘anusayā’’ti vuccanti, teyeva bandhanaṭṭhena saṃyojanānīti dasseti.

Evaṃ santepīti yadeva orambhāgiyasaṃyojanaṃ bhagavatā pucchitaṃ, tadeva therenapi vissajjitaṃ, tathāpi ayaṃ laddhi sannissayā. Tattha dosāropanāti dassetuṃ **‘‘tassa vāde’’**tiādi vuttaṃ. **Samudācārakkhaṇeyevā**ti pavattikkhaṇe eva. Na hi sabbe vattamānā kilesā saṃyojanatthaṃ pharantīti adhippāyo. **Tenā**ti tena kāraṇena, tathāladdhikattāti attho. Cintesi ‘‘dhammaṃ desessāmī’’ti yojanā. **Attano dhammatāyevā**ti ajjhattāsayeneva. **Visaṃvāditā**ti satthu cittassa anārādhanena vivecitā. **Evamakāsi** evaṃ dhammaṃ desāpesi.

130. **Sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitenā**ti pariyuṭṭhānasamatthasakkāyadiṭṭhikena. Tathābhūtañca cittaṃ

tāya diṭṭhiyā vigayhitaṃ ajjhotthaṭañca nāma hotīti āha **‘‘gahitena abhibhūtenā’’**ti. **Diṭṭhinissaraṇaṃ nāma** dassanamaggo tena samucchinditabbato, so pana nibbānaṃ āgamma taṃ samucchindati, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhinissaraṇaṃ nibbāna’’**nti. **Avinoditā anīhaṭā**ti padadvayenapi samucchedavasena appahīnattaṃyeva vadati. **Aññaṃ saṃyojanaṃ añño anusayoti vadanti,** sahabhāvo nāma aññena hoti. Na hi tadeva tena sahāti vuccatīti tesaṃ adhippāyo. **Aññenā**ti atthato aññena. Avatthāmattato yadipi avayavavinimutto samudāyo natthi, avayavo pana samudāyo na hotīti so samudāyato añño evāti sakkā vattunti yathāvuttassa parihārassa appāṭihīrakataṃ āsaṅkitvā pakkhantaraṃ āsallitaṃ **‘‘athāpi siyā’’**tiādinā. Pakkhantarehi parihārā hontīti yathāvuttañāyenapi añño puriso athāpi siyā, ayaṃ panettha añño dosoti āha **‘‘yadi tadevā’’**tiādi. Athāpi siyā tuyhaṃ yadi parivitakko īdiso yadi tadeva saṃyojanantiādi. **Imamatthaṃ sandhāyā**ti paramatthato so eva kileso saṃyojanamanusayo ca, bandhanatthaappahīnatthānaṃ pana attheva bhedoti imamatthaṃ sandhāya.

132. **Tacacchedo viya samāpatti** kilesānaṃ samāpattivikkhambhanassa sāracchedassa anusayassa dūrabhāvato. **Pheggucchedo viya vipassanā** tassa āsannabhāvato. **Evarūpā puggalā**ti abhāvitasaddhādibalatāya dubbalanāmakāyā puggalā, yesaṃ sakkāyanirodhāya…pe… nādhimuccati. **Evaṃ daṭṭhabbā**ti yathā so dubbalako puriso, evaṃ daṭṭhabbo so puriso gaṅgāpāraṃ viya sakkāyapāraṃ gantuṃ asamatthattā. Vuttavipariyāyena sukkapakkhassa attho veditabbo.

133. **Upadhivivekenā**ti iminā **upadhivivekā**ti karaṇe nissakkananti dasseti, **upadhivivekā**ti vā hetumhi nissakkavacanassa **upadhivivekenā**ti hetumhi karaṇavacanena pañcakāmaguṇaviveko kathito. Kāmaguṇāpi hi upadhīyati ettha dukkhanti upadhīti vuccantīti. Thinamiddhapaccayā kāyavijambhitādibhedaṃ **kāyālasiyaṃ. Tatthā**ti antosamāpattiyaṃ samāpattiabbhantare jātaṃ. Taṃ pana samāpattipariyāpannampi apariyāpannampīti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘antosamāpattikkhaṇeyevā’’**tiādi vuttaṃ. **Rūpādayo dhamme**ti rūpavedanādike pañcakkhandhadhamme. **Na niccato**ti iminā niccapaṭikkhepato tesaṃ aniccatamāha. Tato eva udayavayantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yañhi niccaṃ na hoti, taṃ udayabbayaparicchinnaṃ jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṃ ittarakhaṇameva ca hoti. **Na sukhato**ti iminā sukhapaṭikkhepato tesaṃ dukkhatamāha, ato eva abhiṇhaṃ paṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayabbayavantatāya hi te abhiṇhaṃ paṭipīḷanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtāti. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato**. Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca avaddhiāvahato aghavatthuto ca aserībhāvato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya **parato**. Byādhijarāmaraṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāmīnivāsīkārakavedakaadhiṭṭhāyakavirahato **suññato**. Attapaṭikkhepaṭṭhena **anattato,** rūpādidhammāpi na ettha attā hontīti anattā, evaṃ ayampi na attā hotīti anattā. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva avabodhatthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ.

Antosamāpattiyanti samāpattīnaṃ sahajātatāya samāpattīnaṃ abbhantare. **Cittaṃ paṭisaṃharatī**ti tappaṭibaddhachandarāgādiupakkilesavikkhambhanena vipassanācittaṃ paṭisaṃharati. Tenāha **‘‘mocetī’’**ti. **Savanavasenā**ti ‘‘sabbasaṅkhārasamatho’’tiādinā savanavasena. **Thutivasenā**ti tatheva thomanāvasena guṇato saṃkittanavasena. **Pariyattivasenā**ti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivasenā**ti tadatthassa paññāpanavasena. **Ārammaṇakaraṇavaseneva** upasaṃharati maggacittaṃ. **Etaṃ santa**ntiādi pana avadhāraṇanivattitatthadassanaṃ. Yathā vipassanā ‘‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇīta’’ntiādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati, evaṃ maggo nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbe visese asammohato **paṭivijānanto tattha cittaṃ upasaṃharati**. Tenāha **‘‘iminā pana ākārenā’’**tiādi. **So tattha ṭhito**ti so adandhavipassano yogī tattha tāya aniccādilakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbaso**ti tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotī**ti heṭṭhimamaggavahāsu eva samathavipassanāsu chandarāgaṃ pahāya aggamaggavahāsu tāsu nikantiṃ pariyādātuṃ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa atikkantattā. Tenāha **''ayañhī''**tiādi. **Anenā**ti yoginā. **Taṃ atikkammā**ti idaṃ yo vā paṭhamaṃ pañcavokārabhavapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vivajjetvā tato arūpasamāpattiṃ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''idāni arūpaṃ sammasatī''**ti.

Samathavasena gacchatoti samathappadhānaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ anuyuñjantassa. **Cittekaggatā dhuraṃ hotī**ti tassa vipassanābhāvanāya tathā pubbe pavattattā vuṭṭhānagāminivipassanā samādhippadhānā hoti, maggepi cittekaggatā dhuraṃ hoti, samādhindriyaṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti. **So cetovimutto nāmā**ti so ariyo cetovimutto nāma hoti. **Vipassanāvasena gacchato**ti ''samathavasena gacchato''ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañca puggalavibhāgo suttantanayena idhābhihito pariyāyo nāma, abhidhammanayena parato kīṭāgirisuttavaṇṇanāyaṃ dassayissāma. **Ayaṃ sabhāvadhammoyevā**ti pubbabhāgapaṭipadā samathappadhānā ce samādhi dhuraṃ, vipassanāpadhānā ce paññā dhuranti ayaṃ dhammasabhāvoyeva, ettha kiñci na āsaṅkitabbaṃ.

Indriyaparopariyattaṃ **indriyavemattatā**. Tenāha **''indriyanānattaṃ vadāmī''**ti. **Indriyanānattatā kāraṇa**nti idaṃ dasseti – aniccādivasena vipassanābhiniveso viya samathavasena vipassanāvasena ca yaṃ pubbabhāgagamanaṃ, taṃ appamāṇaṃ taṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ, yassa samādhi dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti, **so** ariyo **cetovimutti nāma hoti**. Yassa paññā dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti **so** ariyo **paññāvimutto nāma hoti**. Idāni tamatthaṃ buddhivisiṭṭhena nidassanena dassento **''dve aggasāvakā''**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Mahāmālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhaddālisuttavaṇṇanā

134. Asiyatīti asanaṃ, bhuñjanaṃ bhojanaṃ, asanassa bhojanaṃ asanabhojanaṃ, āhāraparibhogo, ekasmiṃ kāle asanabhojanaṃ **ekāsanabhojanaṃ**. So pana kālo sabbabuddhānaṃ sabbapaccekabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavasena pubbaṇho eva idhādhippetoti āha **''ekasmiṃ purebhatte asanabhojana''**nti. **Vippaṭisārakukkucca**nti ''ayuttaṃ vata mayā kataṃ, yo attano sarīrapakatiṃ ajānanto ekāsanabhojanaṃ bhuñji, yena me idaṃ sarīraṃ kisaṃ jātaṃ brahmacariyānuggaho nāhosī''ti evaṃ vippaṭisārakukkuccaṃ bhaveyya. **Etaṃ sandhāya satthā āha,** na bhaddālimeva tādisaṃ kiriyaṃ anujānanto. **Itarathā**ti yadi ekaṃyeva bhattaṃ dvidhā katvā tato ekassa bhāgassa bhuñjanaṃ ekadesabhuñjanaṃ adhippetaṃ. **Ko sakkotī**ti ko evaṃ yāpetuṃ sakkoti. Atītajātiparicayopi nāma imesaṃ sattānaṃyeva anubandhatīti āha **''atīte''**tiādi. **Viravantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ. **Taṃ madditvā**ti ''ayaṃ sikkhā sabbesampi buddhānaṃ sāsane āciṇṇaṃ, ayañca bhikkhu imaṃ sikkhatevā''ti vatvā taṃ bhaddāliṃ tassa vā anussāhapavedanaṃ abhibhavitvā. Bhikkhācāragamanatthaṃ **na vitakkamāḷakaṃ** agamāsi, vihāracārikaṃ caranto **tassa vasanaṭṭhānaṃ bhagavā gacchati**.

135. Dūsayanti garahanti etenāti doso, aparādho, so eva kucchitabhāvena **dosako**. Garahāya pavattiṭṭhānato **okāso**. Tenāha – **''etaṃ okāsaṃ etaṃ aparādha''**nti. **Dukkaratara**nti patikāravasena atisayena dukkaraṃ. Aparādho hi na khamāpentaṃ yathāpaccayaṃ vitthārito hutvā duppatikāro hoti. Tenāha **''vassañhī''**tiādi.

Alaggitvāti imampi nāma apanītaṃ akāsīti evaṃ avinetvā, taṃ taṃ tassa hitapaṭipattiṃ nivāraṇaṃ katvāti attho. Ñāyapaṭipattiṃ aticca eti pavattatīti **accayo,** aparādho, purisena madditvā pavattito aparādho atthato purisaṃ aticca abhibhavitvā pavatto nāma hoti. Tenāha **''accayo maṃ, bhante, accagamā''**ti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ''samudāyo''ti āha **''ekaṃ kāraṇa''**nti. Yaṃ panettha bhaddālittherassa aparipūrakāritāya bhikkhuādīnaṃ jānanaṃ, tampi kāraṇaṃ katvā ''ahaṃ kho, bhante, na ussahāmī''tiādinā vattabbanti dasseti.

136. **Ekacittakkhaṇikā**ti paṭhamamaggacittakkhaṇena ekacittakkhaṇikā. **Evaṃ āṇāpetuṃ na yutta**nti saṅkamatthāya āṇāpetuṃ na yuttaṃ payojanābhāvato. Anāciṇṇañcetaṃ buddhānaṃ, yadidaṃ padasā akkamanaṃ. Tathā hi –

‘‘Akkamitvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu;
Mā naṃ kalalaṃ akkamittha, hitāya me bhavissatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.53);

Sumedhapaṇḍitena paccāsīsitaṃ na kataṃ. Yathāha –

‘‘Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Ussīsake maṃ ṭhatvāna, idaṃ vacanamabravī’’ti. (bu. vaṃ. 2.60);

Bhagavatā āṇatte sati tesampi evaṃ kātuṃ na yuttanti etthāpi eseva nayo. **Etesaṃ paṭibāhituṃ yutta**nti idaṃ aṭṭhānaparikappanavaseneva vuttaṃ. Na hi buddhānaṃ kātuṃ āraddhaṃ nāma kiccaṃ kehici paṭibāhituṃ yuttaṃ nāma atthi paṭibāhituṃyeva akaraṇato. Sammattaniyāmassa anokkantattā vuttaṃ **‘‘bāhirako’’**ti.

137. **Na kammaṭṭhānaṃ allīyatī**ti cittaṃ kammaṭṭhānaṃ na otarati.

140. **Punappunaṃ kārentī**ti daṇḍakammapaṇāmanādikāraṇaṃ punappunaṃ kārenti. **Sammāvattamhi na vattatī**ti tassā tassā āpattiyā vuṭṭhānatthaṃ bhagavatā paññattasammāvattamhi na vattati. **Anulomavatte na vattatī**ti yena yena vattena saṅgho anulomiko hoti, tasmiṃ tasmiṃ anulomavatte na vattati vilomameva gaṇhāti, paṭilomena hoti. **Nitthāraṇakavattamhī**ti yena vattena saṅgho anulomiko hoti, sāpattikabhāvato nitthiṇṇo hoti, tamhi nitthāraṇavattasmiṃ na vattati. Tenāha **‘‘āpattī’’**tiādi. **Dubbacakaraṇe**ti dubbacassa bhikkhuno karaṇe.

144. **Yāpetī**ti vattati, sāsane tiṭṭhatīti attho. **Abhiññāpattā**ti ‘‘asuko asuko ca thero sīlavā kalyāṇadhammo bahussuto’’tiādinā abhiññātabhāvaṃ pattā adhigataabhiññātā.

145. **Sattesu hāyamānesū**ti kilesabahulatāya paṭipajjanakasattesu parihāyantesu paṭipathesu jāyamānesu. **Antaradhāyati nāma** tadādhāratāya. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo. **Samparāyikā** apāyadukkhavisesā. Āsavanti tena tena paccayena pavattantīti **āsavā. Nesa**nti parūpavādādiāsavānaṃ. **Te**ti vītikkamadhammā.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. **Uppatti**nti āsavaṭṭhāniyānaṃ dhammānamuppattiṃ. Sikkhāpadapaññattiyā **kālaṃ, tāva senāsanāni pahonti,** tena āvāsamacchariyādihetunā sāsane ekacce āsavaṭṭhāniyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayenā**ti iminā pana hetunā padasodhammasikkhāpadānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasanti kittisaddaṃ parivārañca. Sāgatattherassa nāgadamanakittiyasādivasena surāpānasaṅkhāto āsavaṭṭhāniyo dhammo uppajji.

Rasena rasaṃ saṃsandetvāti upādinnakaphassarasena anupādinnakaphassarasaṃ saṃsandetvā.

146. Na kho, bhaddāli, eseva hetu, atha kho aññampi atthīti dassento bhagavā **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tena dhammassa sakkaccasavane theraṃ niyojeti.

147. **Visevanācāra**nti adantakiriyaṃ. **Parinibbāyatī**ti vūpasammati. Tattha adantakiriyaṃ pahāya danto hoti. **Yugassā**ti rathadhurassa.

Anukkameti anurūpaparigame. Tadavatthānurūpaṃ pādānaṃ **ukkhipane nikkhipane** ca. Tenāha **''cattāro pāde''**tiādi. **Rajjubandhanavidhānenā**ti pādato bhūmiyā mocanavidhānena. **Evaṃ karaṇattha**nti yathā asse nisinnasseva bhūmiṃ gahetuṃ sakkā, evaṃ cattāro pāde tathā katvā attano niccalabhāvakaraṇatthaṃ. **Maṇḍale**ti maṇḍaladhāvikāyaṃ. **Pathavīkamane**ti pathaviṃ phuṭṭhamattena gamane. Tenāha **''aggaggakhurehī''**ti. **Okkantakaraṇasmi**nti okkantetvā parasenāsammaddana okkantakaraṇe. **Ekasmiṃ ṭhāne**ti catūsu pādesu yattha katthaci ekasmiṃ ṭhāne gamanaṃ codentīti attho, so panettha sīghataro adhippeto. **Davatte**ti mariyādākopanehi nānappayojane, parasenāya pavattamahānādapaharaṇehi attho. Tenāha **''yuddhakālasmi''**ntiādi.

Raññā jānitabbaguṇeti yathā rājā assassa guṇe jānāti, evaṃ tena jānitabbaguṇakāraṇaṃ kāreti. **Assarājavaṃse**ti dussahaṃ dukkhaṃ patvāpi yathā ayaṃ rājavaṃsānurūpakiriyaṃ na jahissati, evaṃ sikkhāpane. Sikkhāpanameva hi sandhāya sabbattha **''kāraṇaṃ kāretī''**ti vuttaṃ tassa karaṇakārāpanapariyāyattā.

Yathā uttamajavo hotīti javadassanaṭṭhāne yathā hayo uttamajavaṃ na hāpesi, evaṃ sikkhāpeti. **Uttamahayabhāve, yathā uttamahayo hotī**ti kammakaraṇakāle attano uttamasabhāvaṃ aniguhitvā avajjetvā yathā atthasiddhi hoti, evaṃ paramajavena sikkhāpeti. Yathā kiriyā vinā dabbampi vinā kiriyaṃ na bhavati, evaṃ daṭṭhabbanti dassetuṃ **''tattha pakatiyā''**tiādi vuttaṃ.

Tatrāti tasmiṃ pakatiyā uttamahayasseva uttamahayakāraṇārahattā uttamajavapaṭipajjane. **Māsakhādakaghoṭakāna**nti māsaṃ khāditvā yathā tathā viguṇakhaluṅgakānaṃ. **Valañjakadaṇḍa**nti raññā gahetabbasuvaṇṇadaṇḍaṃ. **Dhātupatthaddho**ti attanāva samuppāditadhātuyā upatthambhito hutvā.

Uttame sākhalyeti paramasakhilabhāve sakhilavācāya eva dametabbatāya. Tenāha **''muduvācāya hī''**tiādi.

Arahattaphalasammādiṭṭhiyāti phalasamāpattikāle pavattasammāñāṇaṃ. **Sammāñāṇaṃ pubbe vuttasammādiṭṭhiyevā**ti pana idaṃ phalasammādiṭṭhibhāvasāmaññena vuttaṃ. Keci pana ''paccavekkhaṇañāṇa''nti vadanti, taṃ na yujjati ''asekkhenā''ti visesitattā. Tampi asekkhañāṇanti ce? Evampi nippariyāya sekkhaggahaṇe pariyāyasekkhaggahaṇaṃ na yuttameva, kiccabhedena vā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ekā eva hi sā paññā nibbānassa paccakkhakiriyāya sammādassanakiccaṃ upādāya ''sammādiṭṭhī''ti vuttā, sammājānanakiccaṃ upādāya ''sammāñāṇa''nti. Aññātāvindriyavasena vā **sammādiṭṭhi,** paññindriyavasena **sammāñāṇa**nti evamettha attho daṭṭhabbo. Maggaphalāvahāya desanāya saṅkhepatova āgatattā vuttaṃ **''ugghaṭitaññupuggalassa vasenā''**ti.

Bhaddālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Laṭukikopamasuttavaṇṇanā

148. **Mahāudāyitthero**ti kāḷudāyilāḷudāyittherehi añño mahādehatāya mahāudāyīti sāsane paññāto thero. Apahari apaharati apaharissatīti **apahattā**. Tekāliko hi ayaṃ saddo. **Upahattā**ti etthāpi eseva nayo. **Apahārako**ti apanetā. **Upahārako**ti upanetā.

149. **Ya**nti bhummatthe paccattavacanaṃ, tena ca anantaraniddiṭṭhasamayo paccāmaṭṭhoti āha **''yasmiṃ samaye''**ti. **Na bhagavantaṃ paṭiccā**ti na bhagavantaṃ ārammaṇaṃ katvā.

Kammanipphannatthanti attanā āyāciyamānakammasiddhiatthaṃ. Bhavatīti bhū, na bhūti **abhū,** bhayavasena pana sā itthī ''abhu''nti āha. **Ātu mātū**ti ettha yathā –

‘‘Aṅgā aṅgā sambhavasi, hadayā adhijāyase;
Attā eva putta nāmāsi, sa jīva saradosata’’nti. –

Ādīsu putto ‘‘attā’’ti vuccati kulavasena santāne pavattanato. Evaṃ pitāpi ‘‘puttassa attā’’ti vuccati. Yasmā ‘‘bhikkhussa attā mātā’’ti vatthukāmā bhayavasena **‘‘ātu mātū’’**ti āha. Tenāha **‘‘ātūti pitā’’**tiādi.

150. **Evamevan**ti idaṃ garahatthajotananipātapadanti vuttaṃ **‘‘garahanto āhā’’**ti. Tathā hi naṃ vācakasaddeneva dassento **‘‘idhekacce moghapurisā’’**ti āha. **Āhaṃsū**ti tesaṃ tathā vacanassa avicchedena pavattidīpananti āha **‘‘vadantī’’**ti. **Kiṃ panimassa appamattakassā**ti pahātabbavatthuṃ avamaññamānehi vuttaṃ. Tenāha **‘‘kiṃ panā’’**ti. Hetumhi jotetabbe cetaṃ sāmivacanaṃ yathā ‘‘anussavassa hetu, ajjhenassa hetū’’ti. Tenāha **‘‘appamattakassa hetū’’**ti. Nanu apassantena viya asuṇantena viya bhavitabbanti? Satthārā nāma appamattakesu dosesu apassantena viya ca asuṇantena viya ca bhavitabbanti tesaṃ adhippāyena vivaraṇaṃ. **Tesu cā**ti sikkhākāmesu ca. Appaccayaṃ upaṭṭhāpentīti ānetvā sambandhitabbanti dasseti. **Tesan**ti ye ‘‘moghapurisā’’ti vuttā puggalā, tesaṃ. **Gale baddhaṃ mahākaṭṭhan**ti gale olambetvā baddhaṃ rukkhadaṇḍamāha. **Pūtilatāyā**ti galociyā. **Pārājikavatthu viya duppajahaṃ hotī**ti chandakappahānavasena taṃ pajahituṃ na sakkoti.

151. **Anussukkā**ti tassa pahātabbassa pahāne ussukkarahitā. **Apaccāsīsanapakkhe**ti tāya paradattavuttitāya kassaci paccayassa kutoci apaccāsīsakapakkhe ṭhitā hutvā suppajahaṃ hoti, na tassa pahāne bhāriyaṃ atthi.

152. **Daliddo** duggato. **Assako**ti asāpateyyo. **Gehayaṭṭhiyo**ti gehachadanassa ādhārā, tā ujukaṃ tiriyaṃ ṭhapetabbadaṇḍā. Samantato bhittipādesu ṭhapetabbadaṇḍā **maṇḍalā. Kākātidāyin**ti ito cito kākehi atipātavasena uḍḍetabbaṃ. Tenāha **‘‘yattha kiñcidevā’’**tiādi. **Sūrakākā**ti kākānaṃ uḍḍepanākāramāha. **Naparamarūpan**ti hīnarūpaṃ. **Vilīvamañcako**ti tālavettakādīhi vītamañcako. Sā panassa santānānaṃ chinnabhinnatāya oluggaviluggatā, tathā sati sā visamarūpā hotīti āha **‘‘oṇatā’’**tiādi. So puggalo lūkhabhojī hotīti āha **‘‘dhaññaṃ nāma kudrūsako’’**ti. Samakālaṃ vapitabbatāya **samavāpakaṃ,** yathāutu vapitabbabījaṃ. **Jāyikā**ti kucchitā bhariyā, sabbattha garahāyaṃ ka-saddo. **So vatāhaṃ pabbajeyyan**ti sohaṃ kesamassuṃ ohāretvā pabbajeyyaṃ, yohaṃ puriso nāma assaṃ vatāti pabbajjāvasena attano purisaṃ bodheyya. Taṃsabhāve ṭhitassa bodhā na tu dukkarā, sā **khaṭopikā. Sā** kumbhī. Meṇḍakaseṭṭhino **aḍḍhateḷasāni koṭṭhāgārasatāni viya**.

153. **Suvaṇṇanikkhasatānan**ti anekesaṃ suvaṇṇanikkhasatānaṃ. **Cayo**ti santānehi nicayo avīci niccappabandhanicayo. Tenāha **‘‘santānato katasannicayo’’**ti.

154. Heṭṭhā kiñcāpi appajahanakā paṭhamaṃ dassitā, pajahanakā padhānā, tesañca vasenettha puggalacatukkaṃ dassitaṃ. **Te tañceva pajahantī**ti pajahanakā paṭhamaṃ gahitā. **Rāsivasenā**ti ‘‘idhudāyi ekacco puggalo’’tiādinā catukke āgatavibhāgaṃ anāmasitvā ‘‘te te’’ti pacuravasena vuttaṃ. Tenāha **‘‘na pāṭiyekkaṃ vibhattā’’**ti. Avibhāgena gahitavatthūsu vibhāgato gahaṇaṃ lokasiddhametanti dassetuṃ **‘‘yathā nāmā’’**tiādi vuttaṃ. **Pajahanakapuggalā**ti ‘‘te tañceva pajahantī’’ti evaṃ pajahanakapuggalā eva.

Upadhianudhāvanakāti upadhīsu anuanudhāvanakā upadhiyo ārabbha pavattanakā. **Vitakkāyevā**ti kāmasaṅkappādivitakkāyeva. **Indriyanānattatā**ti vimuttiparipācakānaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ. Tassa hi vaseneva te cattāro puggalā jātā. Aggamaggatthāya vipassanaṃ ussukkāpetvā yāva na taṃ maggena samugghātenti, tāva nappajahanti nāma. Iti heṭṭhimā tayopi ariyā appahīnassa kilesassa vasena ‘‘nappajahantī’’ti vuttā, pageva puthujjanā. Vuttanayena pana vipassanaṃ maggena ghaṭentā te cattāro janā aggamaggakkhaṇe pajahanti nāma. Te eva tattha sīghakārino khippaṃ pajahanti nāma, tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi.

Saṃvegaṃ katvā aggiṃ akkantapuriso viya. **Maggenā**ti anukkamāgatena aggamaggena. **Mahāhatthipadopame**ti mahāhatthipadopamasutte (ma. ni. 1.300 ādayo). Tattha hi ''tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccatī''ti (ma. ni. 1.302) ettha atitikkhanātitikkha-nātimandaatimanda-puggalavasena aṭṭhakathāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 2.302) tayo vārā uddhaṭā, tattha majjhimavaseneva pañho kathito. **Indriyabhāvane**ti indriyabhāvanāsutte, tatthāpi majjhimanayeneva pañho kathito. Tenāha **''imesū''**tiādi.

Tanti ''upadhī''ti vuttaṃ khandhapañcakaṃ. **Dukkhassa mūla**nti sabbassapi vaṭṭadukkhassa kāraṇaṃ. **Niggahaṇo**ti nirupādāno. Tenāha **''nittaṇho''**ti.

155. **Ye pajahantī**ti ''te tañceva pajahantī''ti evaṃ vuttapuggalā. **Te ime nāma ettake kilese pajahantī**ti ye te puthujjanā lābhino ca pañca kāmaguṇe ettake taṃtaṃjhānādivatthuke ca taṃtaṃmaggavajjhatāya paricchinnattā ettake kilese pajahanti. **Ye nappajahantī**ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. **Asucisukhaṃ** kāyāsucisannissitattā. **Anariyehī**ti aparisuddhehi. **Paṭilābhato bhāyitabbaṃ** kilesadukkhagatikattā. **Vipākato bhāyitabbaṃ** apāyadukkhagatikattā. **Gaṇatopi kilesatopi vivittasukha**nti gaṇasaṅgaṇikato ca kilesasaṅgaṇikato ca vivittasukhaṃ. **Rāgādivūpasamatthāyā**ti rāgādivūpasamāvahaṃ sukhaṃ. **Na bhāyitabbaṃ** sampati āyatiñca ekantahitabhāvato.

156. **Iñjitasmi**nti paccatte bhummavacananti āha **''iñjana''**ntiādi. Iñjati tenāti **iñjitaṃ,** tassa tassa jhānassa khobhakaraṃ oḷārikaṃ jhānaṅgaṃ. **Catutthajjhānaṃ aniñjanaṃ** sannisinnābhāvato. Tathā hi vuttaṃ ''ṭhite āneñjappatte''ti (dī. ni. 1.244-245; ma. ni. 1.384-386; pārā. 12-13).

Alaṃ-saddo yuttatthopi hoti – ''alameva nibbindituṃ, alaṃ vimuccitu''ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143), tasmā **analaṃ** anusaṅgaṃ kātuṃ ayuttanti attho. Tenāha **''akattabbaālayanti vadāmī''**ti. **Sanniṭṭhāna**nti sammāpaṭipattiyaṃ alaṃ ettāvatāti ussāhapaṭippassambhanavasena sanniṭṭhānaṃ na kātabbanti yojanā. Uddhambhāgiyasaññitaṃ **aṇuṃ vā** orambhāgiyasaññitaṃ **thūlaṃ vā,** rūparāgoti evarūpaṃ **aṇuṃ vā** kāmāsavo paṭighanti evarūpaṃ **thūlaṃ vā,** mudunā pavattiākāravisesena **appasāvajjaṃ,** kammabandhanaṭṭhena vā **appasāvajjaṃ,** tabbipariyāyato **mahāsāvajjaṃ** veditabbaṃ. Nātitikkhapaññassa vasena desanāya pavattattā **''neyyapuggalassa vasenā''**ti vuttaṃ. Sabbaso hi pariyādinnanikantikassa ariyapuggalassa vasena saññāvedayitanirodhassa āgatattā **''arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitā''**ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Laṭukikopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cātumasuttavaṇṇanā

157. **Yathāupanissayenā**ti yo yo upanissayo yathāupanissayo, tena yathāupanissayena sammāpayogena. **Patiṭṭhahissa**nti sāsane patiṭṭhaṃ paṭilabhissanti. **Vasanaṭṭhānānī**ti vassaggādivasena vasanaṭṭhānāni. **Saṇṭhāpayamānā**ti suvibhattabhāvena ṭhapentā.

Avinibbhogasaddanti vinibhuñjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyasaddaṃ. Vacīghosopi hi bahūhi ekaccaṃ pavattito ṭhānato ca dūrataro kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā nayane.

158. **Vavassaggatthe**ti nicchayatthe, idaṃ tāva amhehi vuccamānavacanaṃ ekantasotabbaṃ, pacchā tumhehi kātabbaṃ karothāti adhippāyo. **Vacanaparihāro**ti tehi sakyarājūhi vuttavacanassa parihāro. **Lesakappa**nti kappiyalesaṃ. **Dhuravahā**ti dhuravāhino, dhorayhāti attho. **Pādamūla**nti upacāraṃ vadati. **Vigacchissatī**ti hāyissati. **Paṭippharito**ti na bhagavato sammukhāva, sakyarājūnaṃ puratopi vippharitova hoti.

159. **Abhinandatū**ti abhimukho hutvā pamodatu. **Abhivadatū**ti abhirūpavasena vadatu. **Pasādaññathatta**nti appasādassa vipariṇāmo hīnāyāvattanasaṅkhātaṃ parivattanaṃ, tenāha **''vibbhamantānaṃ. Vipariṇāmaññathatta''**nti. Kāraṇūpacārena sassesu bījapariyāyoti āha **''bījānaṃ taruṇānanti taruṇasassāna''**nti. Taruṇabhāveneva tassa bhāvino phalassa abhāvena **vipariṇāmo**.

160. Kattabbassa saraseneva karaṇaṃ cittaruciyaṃ, na tathā parassa ussādanenāti āha – **''pakkosiyamānānaṃ gamanaṃ nāma na phāsuka''**nti. Mayampi bhagavā viya **diṭṭhadhammasukhavihāreneva viharissāmāti dīpeti** pakatiyā vivekajjhāsayabhāvato viraddho āgatassa bhārassa avahanatoyeva. Tenāha **''attano bhārabhāvaṃ na aññāsī''**ti.

161. **Kasmā ārabhī**ti? Sappāyato. Pañcasatā hi bhikkhū abhinavā, tasmā tesaṃ ovādadānatthaṃ bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhīti.

162. **Kodhupāyāsassā**ti ettha kujjhanaṭṭhena kodho, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḷhaṃ āyāsaṭṭhena upāyāso. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasanapāpanena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tenāha **''kodhupāyāse''**tiādi.

163. **Odarikattena khādito**ti odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikākappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro.

164. **Pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā**ti ettha kāmarāgābhibhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṃ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṃ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Tenāha **''yathā hī''**tiādi.

165. **Rāgānuddhaṃsitenā**ti rāgena anuddhaṃsitena. Caṇḍamacchaṃ āgammāti susukādicaṇḍamacchaṃ āgamma. **Mātugāmaṃ āgammā**ti mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṃ adhīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena anavasesaṃ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṃ asamatthaṃ karonto anayabyasanaṃ pāpeti. Tenāha – **''mātugāmaṃ āgamma uppannakāmarāgo vibbhamatī''**ti.

Bhayaṃ nāma yattha bhāyitabbavatthu, tattha otarantasseva hoti, na anotarantassa, taṃ otaritvā bhayaṃ vinodetvā tattha kiccaṃ sādhetabbaṃ, itarathā catthasiddhi na hotīti imamatthaṃ upamopamitabbasarūpavasena dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **udakaṃ nissāya ānisaṃso** pipāsavinayanaṃ sarīrasuddhi pariḷāhūpasamo kāyautuggāhāpananti evamādi. **Sāsanaṃ nissāya ānisaṃso** pana saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṃsādivasena anekavidho, so **visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) vuttanayena veditabbo. **Vuttappakāro ānisaṃso hoti** tāni bhayāni abhibhuyya pavattassāti adhippāyo. **Imāni abhāyitvā**ti imāni kodhūpāyāsādibhayāni abhibhuyya pavattitvā abhāyitvā. Kodhūpāyāsādayo hi bhāyati etasmāti bhayanti vuttā. **Thero**ti mahādhammarakkhitatthero. Kāmaṃ pahānābhisamayakālo eva sacchikiriyābhisamayo, sammādiṭṭhiyā pana saṃkilesavodānadhammesu kiccaṃ asaṃkiṇṇaṃ katvā dassetuṃ samānakālikampi asamānakālikaṃ viya vuttaṃ **''taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkotī''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cātumasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā

166. Yattha bodhisattapamukho vānaro naḷakena pānīyaṃ pivi, sā pokkharaṇī, tassāmanto bhūmippadeso, tattha niviṭṭhagāmo ca ''naḷakapāna''nteva paññāyittha, idha pana gāmo adhippetoti āha

‘‘naḷakapāneti evaṃnāmake gāme’’ti. Idāni tamatthaṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘pubbe kirā’’**ti āraddhaṃ. **Paññavā**ti itikattabbatāya paññāya paññavā.

Thūladīghabahulabhāvena mahatīhi dāṭhikāhi samannāgatattā **mahādāṭhiko**. ‘‘Udakarakkhaso aha’’nti vatvā vānarānaṃ kañci amuñcitvā ‘‘sabbe tumhe mama hatthagatā’’ti dassento **‘‘tumhe pana sabbe khādissāmī’’**ti āha. **Dhami…pe… piviṃsū**ti bodhisattena gahitanaḷo anavaseso abbhantare sabbasandhīnaṃ nibbādhena ekacchiddo ahosi. **Neva maṃ tvaṃ vadhissasī**ti udakarakkhasa tvaṃ vadhitukāmopi mama purisathāmena na vadhissasi.

Evaṃ pana vatvā mahāsatto ‘‘ayaṃ pāpo ettha pānīyaṃ pivante aññepi satte mā bādhayitthā’’ti karuṇāyamāno ‘‘ettha jāyantā naḷā sabbe apabbabandhā ekacchiddāva hontū’’ti adhiṭṭhāya gato. Tenāha **‘‘tato paṭṭhāyā’’**tiādi.

167. Anuruddhappamukhā bhikkhū bhagavatā ‘‘kacci tumhe anuruddhā’’ti pucchitāti thero **‘‘taggha mayaṃ, bhante’’**ti āha.

Sace pabbajati, jīvitaṃ labhissati, no aññathāti raññā pabbajjāya abhinītāti **rājābhinītā. Corābhinītā**ti etthāpi eseva nayo. **Corānaṃ mūlaṃ chindanto** ‘‘kaṇṭakasodhanaṃ karissāmī’’ti. **Ājīvikāyā**ti ājīvena jīvitavuttiyā. **Imesu pana** anuruddhattherādīsu.

Vivekanti pubbakālikakiriyappadhānaṃ ‘‘abyāpajjaṃ upeta’’ntiādīsu viyāti āha – **‘‘viviccā’’**ti, viviccitvā vivitto hutvā vinā hutvāti attho. **Pabbajitakicca**nti pabbajitassa sāruppakiccaṃ. **Samaṇakicca**nti samaṇabhāvakaraṇakiccaṃ. Yadaggena hi pabbajitakiccaṃ kātuṃ na sakkoti tadaggena samaṇabhāvakarampi kiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘so yevā’’**tiādi.

168. **Appaṭisandhike** tāva byākaronto pavattīsu ṭhānaṃ atītoti katvā upapattīsu byākaroti nāma tattha paṭisandhiyā abhāvakittanato. **Mahantatuṭṭhino**ti vipulapamodā.

169. **Imassā**ti ‘‘assā’’ti padassa atthavacanaṃ. Imassa ṭhitassa āyasmato sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavasuto vāti yojanā. **Samādhipakkhikā dhammā dhammāti adhippetā,** samādhi pana **evaṃvihārī**ti ettha vihārasaddena gahito. **Evaṃvimuttā**ti ettha pana vimuttisaddena phalavimutti gahitā. **Caratopī**ti samathavipassanācārena caratopi viharantassapi. Upāsakaupāsikāṭhānesu labbhamānampi arahattaṃ appakabhāvato pāḷiyaṃ anuddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Naḷakapānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Goliyānisuttavaṇṇanā

173. **Padasamācāro**ti taṃtaṃpaccayabhedadassanāya vigatattā pakārehi daliddasamācāro sithilasamācāroti attho. Yasmā pana tādiso samācāro thiro daḷho nāma na hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘dubbalasamācāro’’**ti. ‘‘Sākhasamācāro’’ti vā pāṭho, tattha tattha lagganaṭṭhena sākhāsadisasīloti attho. Tenāha **‘‘oḷārikācāro’’**ti. **Paccayesu sāpekkho**ti paccayesu sāpekkhatāya eva hissa oḷārikācāratā veditabbā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patisso, patissavacanabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravanti attho. Saha patissenāti **sappatissena,** sappatissavena ovādasampaṭicchanena. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo, tena saha patissenāti sabbaṃ pubbe viya. Tenāha **‘‘sajeṭṭhakenā’’**ti. **Serivihāro** nāma attappadhānavāso. Tenāha **‘‘niraṅkusavihārenā’’**ti.

Anupakhajjāti anupakaḍḍhitvā. Garuṭṭhāniyānaṃ antaraṃ anāpucchā anupavisitvāti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yo’’**tiādi vuttaṃ.

Ābhisamācārikanti abhisamācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha **''vattapaṭipattimattampī''**ti. Nātikālasseva saṅghassa purato pavisitabbaṃ, na pacchā paṭikkamitabbanti adhippāyena atikāle ca gāmappaveso atidivā paṭikkamanañca nivāritaṃ, taṃ dassetuṃ **''na atipāto''**tiādi vuttaṃ. **Uddhaccapakatiko**ti vibbhantacitto. **Avacāpalyenā**ti daḷhavātāpahatapallavasadisena lolabhāvena.

Paññavatāti iminā bhikkhusāruppesu itikattabbesu upāyapaññā adhippetā, na sutamayapaññā. **Abhidhamme abhivinaye yogo**ti iminā bhāvanāpaññāuttarimanussadhamme yogo pakāsito. **Yogo**ti ca paricayo uggaṇhavasena.

Āruppāti iminā catassopi arūpasamāpattiyo gahitā, tā pana catūhi rūpasamāpattīhi vinā na sampajjantīti āha – **''āruppāti ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo vuttā hontī''**ti. **Kasiṇe**ti dasavidhe kasiṇe. **Ekaṃ parikammakammaṭṭhāna**nti yaṃ kiñci ekabhāvanā parikammadīpanaṃ khandhakammaṭṭhānaṃ. Tenāha **''paguṇaṃ katvā''**ti. Kasiṇaparikammaṃ pana taggahaṇeneva gahitaṃ hoti, lokiyā uttarimanussadhammā heṭṭhā gahitāti āha **''uttarimanussadhammeti iminā sabbepi lokuttaradhamme dassetī''**ti. **Neyyapuggalassa vasenā**ti jānitvā vitthāretvā ñātabbapuggalassa vasenāti.

Goliyānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā

174. **Pañca ānisaṃse**ti appābādhatādike pañca guṇe. Tattha akkhirogakucchirogādīnaṃ abhāvo **appābādhatā**. Sarīre tesaṃ kuppanadukkhassa abhāvo **appātaṅkaṃ**. Sarīrassa uṭṭhānasukhatā **lahuṭṭhānaṃ. Balaṃ** nāma kāyabalaṃ. **Phāsuvihāro** iriyāpathasukhatā. **Anupakkhandānī**ti duccajanavasena sattānaṃ anupaviṭṭhāni. **Sañjānissathā**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, tasmā iti evaṃ ānisaṃsanti attho.

175. Āvāse niyuttāti **āvāsikā** tassa anativattanato. Tenāha **''nibaddhavāsino''**ti, niyatavāsinoti attho. **Tannibandhā**ti nibandhaṃ vuccati byāpāro, tattha bandhā pasutā ussukāti tannibandhā. Kathaṃ te tattha nibandhāti āha **''akataṃ senāsana''**ntiādi. Uppajjanakena kālena pattabbaṃ **kālikaṃ** so pana kālo anāgato eva hotīti āha **''anāgate kāle pattabba''**nti.

178. **Ettakā vedanā sevitabbā**ti aṭṭhārasapi nekkhammanissitā vedanā sevitabbā, gehassitā **na sevitbbā**.

181. **Taṃ kataṃ** soḷasavidhassapi kiccassa niṭṭhitattā. **Anulomikānī**ti utusukhabhāvena anurūpāni. Tenāha **''kammaṭṭhānasappāyānī''**ti. **Samānaṃ kurumānā**ti omattataṃ adhimattatañca pahāya samakiccataṃ sampādentā.

182. **Te dve hontī**ti te ādito vuttā dve.

Ubhato (a. ni. ṭī. 3.7.14) ubhayathā ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. Tathā hi vuttaṃ **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (pu. pa. aṭṭha. 24) ''dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto''ti. Tattha keci tāva therā – ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgavimutto''ti vadanti. Aññe therā – ''ayaṃ ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato nāmanissitako''ti vatvā tassa ca sādhakaṃ –

> ''Acci yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā,)
> Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;

Evaṃ muni nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha''nti. (su. ni. 1080; cūḷani. upasīvamāṇavapucchā 11; upasīvamāṇavapucchāniddesa 43) –

Imaṃ suttapadaṃ vatvā ''nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti vadanti. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti akkhātoti. Apare pana ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti evaṃ ubhatobhāgavimutto''ti vadanti. Ettha paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Dutiyavāde ubhatobhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatiyavāde pana dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṃ viseso. Kilesehi vimutto kilesā vā vikkhambhanasamucchedehi kāyadvayato vimuttā assāti ayamattho daṭṭhabbo. Tenāha **''dvīhi bhāgehī''**tiādi.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcettha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati. Taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha – **''catunnaṃ arūpa…pe… pañcavidho hotī''**ti. ''Rūpī rūpāni passatī''tiādike nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā – ''yato ca kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto''ti yadipi **mahānidāne** (dī. ni. 2.129-130) vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha sabbaubhatobhāgavimuttasaṅgahaṇatthaṃ **''pañcavidho hotī''**ti vatvā **''pāḷi panettha…pe… abhidhamme aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā''**ti āha. Idhāpi hi kīṭāgirisutte ''idha, bhikkhave, ekacco puggalo…pe… ubhatobhāgavimutto''ti arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggalotiādīsu **katamo**ti pucchāvacanaṃ, **puggalo**ti asādhāraṇato pucchitabbavacanaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Ekacco**ti eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā hontīti evamattho daṭṭhabbo.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassā patiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigataaṭṭhavimokkhena sabbaso āsavehi vimutto, tassetaṃ adhivacanaṃ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimutto hotīti vuttovāyamattho. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṃnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā ''sattisayo''ti. **Pāḷī**ti abhidhammapāḷi. **Etthā**ti etissaṃ paññāvimuttikathāyaṃ. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavasenevā**ti avadhāraṇena idhāpi paṭikkhepavaseneva āgatabhāvaṃ dasseti. Tenāha **''kāyena phusitvā viharatī''**ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. Bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ ''ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu (pārā. 2) viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato, nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **''kāyasakkhī''**ti vuccati, na tu ''vimutto''ti

ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā. Tenāha – **‘‘jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotī’’**ti. Ayaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappattaanāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hoti. Tena vuttaṃ **abhidhammaṭīkāyaṃ** ‘‘kāyasakkhimhipi eseva nayo’’ti.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. ‘‘Diṭṭhattā patto’’tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **‘‘dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hotī’’**ti. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato yāva aggamaggaṭṭhā, tāva **diṭṭhippatto**. Tenāha **‘‘sopi kāyasakkhi viya chabbidho hotī’’**ti. Yathā pana paññāvimutto pañcavidho vutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako, catūhi rūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṃ dukkha**nti ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṃ janeti nibbatteti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ **‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti** yasmā pana idaṃ dukkhaṃ samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhati appavattiṃ gacchati, tasmā **‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena **‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **‘‘tathāgatappaveditā’’**tiādi vuttaṃ, tassattho āgamissati.

Saddhāya vimuttoti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvo dīpito hoti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevā**ti ‘‘sotāpattiphala’’ntiādinā vuttanayena. **Saddahantassā**ti ‘‘ekaṃsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahati sammāsambuddhena bhāsitattā’’ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ passato tattha tattha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṃ **‘‘saddahantassa viyā’’**ti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyapaṭipadānānattena saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ paññānānattaṃ hotīti dassitaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyampi** (pu. pa. aṭṭha. 28) ‘‘nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ natthi, paññāya nānattaṃ atthiyevā’’ti vatvā – ‘‘āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kata’’nti vuttaṃ.

Paññāsaṅkhātaṃ dhammaṃ adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā pavattaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha **‘‘dhammo’’**tiādi. Saddhaṃ anussarati saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti imamatthaṃ **‘‘eseva nayo’’**ti atidisati. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Tenāha **‘‘paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetī’’**ti. **Saddhāvāhi**nti ettha vuttanayena attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Etesa**nti yathāvuttānaṃ ubhatobhāgavimuttādīnaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ kīṭāgirisutte. Nanu ca aṭṭhasamāpattilābhivasena ubhatobhāgavimutto kāyasakkhīādayo ca abhidhamme āgatā, kathamidha arūpajjhānalābhīvaseneva uddhaṭāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yasmā’’**tiādi.

Phusitvā patvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti na āsavā paññāya passīyanti, dassanakāraṇā paññāya parikkhīṇā ‘‘disvā paññāya parikkhīṇā’’ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyā hotīti. **Tathāgatena paveditā**ti bodhimaṇḍe nisīditvā tathāgatena paṭividdhā viditā pacchā paresaṃ pākaṭīkatā. **‘‘Catusaccadhammā’’**ti vatvā tadantogadhattā sīlādīnaṃ **‘‘imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathita’’**ntiādi vuttaṃ. **Atthenā**ti avippaṭisārādipayojanena tasmiṃ tasmiṃ pītiādikena atthena. **Kāraṇenā**ti sappurisūpanissayādinā kāraṇena tasmiṃ tasmiṃ samādhiādipadaṭṭhānatāya sīlādi **kāraṇe. Ciṇṇacaritattā**ti saddhāciṇṇabhāvena sambodhāvahabhāve. Tattha tattha **vicaritā** visesena caritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Patiṭṭhitā hoti** maggena āgatattā. **Mattāya** parittappamāṇena. **Olokanaṃ khamanti,** paññāya gahetabbataṃ upenti.

Tayoti kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā. **Yathāṭhitova pāḷiattho,** na tattha kiñci niddhāretvā vattabbaṃ atthīti suttantapariyāyena avuttaṃ vadati. **Tassa maggassā**ti sotāpattimaggassa yaṃ kātabbaṃ, tassa adhigatattā. **Upari pana tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya sevamānā** anulomasenāsanaṃ, **bhajamānā** kalyāṇamitte, **samannānayamānā** indriyāni **anupubbena** bhāvanāmaggappaṭipāṭiyā **arahattaṃ pāpuṇissanti** maggassa anekacittakkhaṇikatāyāti ayamettha suttapadese pāḷiyā attho.

Imameva pāḷiṃ gahetvāti ‘‘katamo ca puggalo saddhānusārī’’ti maggaṭṭhe puggale vatvā ‘‘imassa kho ahaṃ, bhikkhave’’tiādinā tesaṃ vasena anulomasenāsanasevanādīnaṃ vuttattā imameva yathāvuttaṃ pāḷipadesaṃ gahetvā **‘‘lokuttaradhammo bahucittakkhaṇiko’’**ti vadati. **So vattabbo**ti so vitaṇḍavādī evaṃ vattabbo. Yadi maggaṭṭhapuggale vatvā anulomikasenāsanasevanādi pāḷiyaṃ vuttanti maggasamaṅgino eva hutvā te tathā paṭipajjanti, evaṃ sante senāsanapaṭisaṃyuttarūpādivipassanaggahaṇasmiṃ tava matena maggasamaṅgino eva āpajjeyyuṃ, na cetaṃ evaṃ hoti, tasmā suttaṃ me laddhanti yaṃ kiñci mā kathehīti vāretabbo. Tenāha **‘‘yadi aññena cittenā’’**tiādi. Tattha **evaṃ sante**ti nānācitteneva senāsanapaṭisevanādike sati. Tattha pāḷiyaṃ yadi lokuttaradhammasamaṅgino eva pañcaviññāṇasamaṅgikālepi lokuttarasamaṅgitaṃ **sace sampaṭicchasi, satthārā saddhiṃ paṭivirujjhasi** suttavirodhadīpanato. Tenāha **‘‘satthārā hī’’**tiādi. Dhammavicāraṇā nāma tuyhaṃ avisayo, tasmā **yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo**.

183. **Ādikenevā**ti paṭhameneva. **Anupubbasikkhā**ti anupubbeneva pavattasikkhāya. Tenāha **‘‘karaṇatthe paccattavacana’’**nti. Saddhā jātā etassāti **saddhājāto,** agyāhitātipakkhepena jāta-saddassa pacchāvacanaṃ. Evametanti adhimuccanaṃ **okappaniyasaddhā. Santike nisīdati** upaṭṭhānavasena. **Sādhukaṃ katvā dhāretī**ti yathāsutaṃ dhammaṃ vācuggatakaraṇavasena taṃ paguṇaṃ katvā sāravasena dhāreti. **Chando jāyatī**ti dhammesu nijjhānakkhamesu ime dhamme bhāvanāpaññāya paccakkhato ussāmīti kattukamyatākusalacchando jāyati. **Ussahatī**ti chando uppādamatte aṭṭhatvā tato bhāvanārambhavasena ussahati. **Tulayati**ti sammasanavasena saṅkhāre. **Tīraṇavipassanāya tulayanto**ti tīraṇapariññāya jānitvā upari pahānapariññāya vasena paritulayanto paṭijānanto. **Maggapadhānaṃ padahatī**ti maggalakkhaṇaṃ padhānikaṃ maggaṃ padahati. **Pesitacitto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Nāmakāyenā**ti maggappaṭipāṭiyā taṃtaṃmaggasampayuttanāmakāyena. **Na pana kiñci āhā**ti dūratāya samānaṃ na kiñci vacanaṃ bhagavā āha te daḷhataraṃ niggaṇhituṃ.

184. Paṇena vohārena byākaraṇaṃ **paṇaviyā,** paṇaviyā abhāvena **opaṇaviyā, na upetī**ti na yujjati. **Ta**nti idaṃ idha adhippetaṃ **paṇo paṇaviyaṃ dassetuṃ**. Tayidaṃ sabbaṃ bhagavā ‘‘mayaṃ kho, āvuso, sāyañceva bhuñjāmā’’ti assajipunabbasukehi vuttaṃ sikkhāya avattanabhāvadīpanavacanaṃ sandhāya vadati.

Ukkhipitvāti sīsena gahetvā viya samādāya. **Anudhammo**ti anurūpo sabhāvo, sāvakabhāvassa anucchavikā paṭipatti. **Rohanīya**nti viruḷhibhāvaṃ. Siniyhati ettha, etena vāti sineho, kāraṇaṃ. Taṃ ettha atthīti **sinehavantaṃ,** pādakanti attho. **Taco ekaṃ aṅga**nti taco vīrapakkhabhāve ekamaṅgaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṃnimittaṃ avosānaṃ anāpajjanakasseva vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesu vattabbaṃ. Tenāha – **‘‘arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmīti evaṃ paṭipajjatī’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kīṭāgirisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca bhikkhuvaggavaṇṇanā.

3. Paribbājakavaggo

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. **Tatthā**ti ekapuṇḍarīkasaññite paribbājakārāme. Anāgatapubbo lokiyasamudāhāravasena **‘‘cirassaṃ kho, bhante’’**tiādinā vuccati, ayaṃ panettha āgatapubbataṃ upādāya tathā vutto. Bhagavā hi kesañci vimuttijananatthaṃ, kesañci indriyaparipākatthaṃ, kesañci visesādhigamatthaṃ kadāci titthiyārāmaṃ upagacchati. **Ananuññāya ṭhatvā**ti ananujānitabbe ṭhatvā. **Anujānitabbaṃ siyā** anaññātassa ñeyyassa abhāvato. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ bhagavato ñāṇaṃ, yāvatakañca bhagavato ñāṇaṃ tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Tenevāha – ‘‘na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabba’’ntiādi (mahāni. 156; cūḷani. dhotakamāṇavapucchāniddesa 32; paṭi. ma. 1.121). **Sabbaññutaññāṇena hi** bhagavā **āvajjetvā pajānāti**. Vuttañhetaṃ ‘‘āvajjanapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa’’nti (mi. pa. 4.1.2). Yadi evaṃ ‘‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhaṃ nāgo samāhito’’ti (a. ni. 6.43) idaṃ suttapadaṃ kathanti? Vikkhepābhāvadīpanapadametaṃ, na anāvajjanenapi ñāṇānaṃ pavattiparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vitthārato vuttameva.

186. **Yāvadevā**ti idaṃ yathāruci pavatti viya aparāparuppattipi icchitabbāti tadabhāvaṃ dassento āha – **‘‘sakiṃ khīṇānaṃ āsavānaṃ puna khepetabbābhāvā’’**ti. **Paccuppannajānanaguṇa**nti idaṃ dibbacakkhuñāṇassa paribhaṇḍañāṇaṃ anāgataṃsañāṇaṃ anādiyitvā vuttaṃ, tassa pana vasena anāgataṃsañāṇaguṇaṃ dassetīti vattabbaṃ siyā.

Gihiparikkhāresūti vatthābharaṇādidhanadhaññādigihiparikkhāresu. Gihiliṅgaṃ pana appamāṇaṃ, tasmā gihibandhanaṃ chinditvā dukkhassantakarā hontiyeva. Sati pana dukkhassantakiriyāya gihiliṅge te na tiṭṭhantiyevāti dassento **‘‘yepī’’**tiādimāha. **Sukkhāpetvā** samucchinditvā. Arahattaṃ pattadivaseyeva pabbajanaṃ vā parinibbānaṃ vāti ayaṃ nayo na sabbasādhāraṇoti āha **‘‘bhūmadevatā pana tiṭṭhantī’’**ti. Tattha kāraṇavacanaṃ **‘‘nilīyanokāsassa atthitāyā’’**ti. Araññapabbatādipavivekaṭṭhānaṃ **nilīyanokāso. Sesakāmabhave**ti kāmaloke. **Laḷitajanassā**ti ābharaṇālaṅkāranaccagītādivasena vilāsayuttajanassa.

Sopīti ‘‘so aññatra ekenā’’ti vutto sopi. Karato na karīyati pāpanti evaṃ **na kiriyaṃ paṭibāhati**. Yadi attānaṃyeva gahetvā katheti, atha kasmā mahāsatto tadā ājīvakapabbajjaṃ upagacchīti āha **‘‘tadā kirā’’**tiādi. **Tassapī**ti na kevalaṃ aññesaṃ eva pāsaṇḍānaṃ, tassapi. **Vīriyaṃ na hāpesī**ti tapojigucchavādaṃ samādiyitvā ṭhito virāgatthāya taṃ samādiṇṇavattaṃ na pariccaji, satthusāsanaṃ na chaḍḍesi. Tenāha – **‘‘kiriyavādī hutvā sagge nibbattatī’’**ti.

Tevijjavacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aggivacchasuttavaṇṇanā

187. Lokassa sassatatāpavattipaṭikkhepavasena pavatto vādo ucchedavādo eva hotīti sassataggāhābhāve ucchedaggāhabhāvato puna paribbājakena ‘‘asassato loko’’ti vadantena ucchedaggāho pucchito, bhagavatāpi so eva paṭikkhittoti āha **‘‘dutiye nāhaṃ ucchedadiṭṭhiko’’**ti. **Antānantikādivasenā**ti ettha **antānantika**ggahaṇena antavā loko anantavā lokoti imaṃ vādadvayamāha. **Ādi-**saddena ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’ntiādivādacatukkaṃ saṅgaṇhāti, itaraṃ pana dvayaṃ sarūpeneva gahitanti. **Paṭikkhepo veditabbo**ti ‘‘tatiye nāhaṃ antavādiṭṭhiko, catutthe nāhaṃ anantavādiṭṭhiko’’ti evamādinā paṭikkhepo veditabbo. ‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti ayampi sassatavādo, so ca kho aparantakappikavasena, ‘‘sassato loko’’ti pana pubbantakappikavasenāti ayametesaṃ viseso. ‘‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti ayampi ucchedavādo, so ca kho sattavasena, ‘‘asassato loko’’ti pana sattasaṅkhāravasenāti vadanti.

189. Sappatibhayaṃ uppajjanato saha dukkhenāti **sadukkhaṃ**. Tenāha **‘‘kilesadukkhenā’’**tiādi. **Tesaṃyevā**ti kilesadukkhavipākadukkhānaṃyeva. **Saupaghātaka**nti sabādhaṃ. **Saupāyāsa**nti saparissamaṃ saupatāpaṃ sapīḷaṃ. **Sapariḷāha**nti sadarathaṃ.

Kiñci diṭṭhigatanti imā tāva aṭṭha diṭṭhiyo mā hontu, atthi pana, bho gotama, yaṃ kiñci diṭṭhigataṃ

gahitaṃ. Na hi tāya diṭṭhiyā vinā kañci samayaṃ pavattetuṃ yujjatīti adhippāyena pucchati. **Apaviddha**nti samucchedappahānavasena chaḍḍitaṃ. **Paññāya diṭṭha**nti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya bhagavatā paṭividdhaṃ. Yattha uppajjanti, taṃ sattaṃ mathenti sammaddantīti **mathitā**ti āha **''mathitānanti tesaṃyeva vevacana''**nti. **Kañci dhamma**nti rūpadhammaṃ arūpadhammaṃ vā. **Anupādiyitvā**ti aggahetvā.

190. **Na upetī**ti saṅkhaṃ na gacchatīti atthoti āha **''na yujjatī''**ti. **Anujānitabbaṃ siyā** anupādāvimuttassa kañcipi uppattiyā abhāvato. ''Evaṃ vimuttacitto na upapajjatī''ti kāmañcetaṃ sabhāvapavedanaṃ parinibbānaṃ, eke pana ucchedavādino ''mayampi 'satto āyatiṃ na upapajjatī'ti vadāma, samaṇo gotamopi tathā vadatī''ti ucchedabhāveyeva patiṭṭhahissanti, tasmā bhagavā ''na upapajjatīti kho vaccha na upetī''ti āha. ''Upapajjatī''ti pana vutte sassatameva gaṇheyyāti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Appatiṭṭho**ti ucchedavādādivasena patiṭṭhārahito. **Anālambo**ti tesaṃyeva vādānaṃ olambārammaṇassa abhāvena anālambo. **Sukhapavesanaṭṭhāna**nti tesaññeva vādānaṃ sukhapavesanokāsaṃ **mā labhatūti. Ananuññāya ṭhatvā**ti ''na upapajjatī''tiādinā anujānitabbāya paṭiññāya ṭhānahetu. **Anuññampī**ti anujānitabbampi dutiyapañhaṃ **paṭikkhipi**. Pariyatto pana dhammo atthato paccayākāro evāti āha **''dhammoti paccayākāradhammo''**ti. **Aññattha payogenā**ti imamhā niyyānikasāsanā aññasmiṃ micchāsamaye pavattappayogena, aniyyānikaṃ vividhaṃ micchāpaṭipattiṃ paṭipajjantenāti attho. ''Aññavādiyakenā''tipi pāṭho, paccayākārato aññākāradīpakaācariyavādaṃ paggayha tiṭṭhantenāti attho.

191. **Appaccayo**ti anupādāno, nirindhanoti attho.

192. **Yena rūpenā**ti yena bhūtupādādibhedena rūpadhammena. **Taṃ rūpaṃ** tappaṭibaddhasaṃyojanappahānena khīṇāsava-**tathāgatassa pahīnaṃ** anuppattidhammataṃ āpannaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ ''anuppādadhamma''ntiādi. Aññesaṃ jānanāya abhāvaguṇatāya **guṇagambhīro**. ''Ettakā guṇā''ti **pamāṇaṃ gaṇhituṃ na sakkuṇeyyo**. ''Īdisā etassa guṇā''ti pariyogāhituṃ asakkuṇeyyatāya **duppariyogāḷho**ti. **Dujjāno**ti agādhatāya gambhīro ''ettakāni udakaḷhakasatānī''tiādinā pametuṃ na sakkāti appameyyo, tato eva dujjāno. **Evamevā**nti yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi guṇavasena, tasmā ayaṃ rūpādiṃ gahetvā rūpītiādivohāro bhaveyya, parinibbutassa pana tadabhāvā tathā paññāpetuṃ na sakkā, tato taṃ ārabbha upapajjatītiādi na yujjeyya. Yathā pana vijjamāno eva jātavedo byattena purisena nīyamāno puratthimādidisaṃ gatoti vucceyya, na nibbuto, evaṃ khīṇāsavopīti dassento **''evamevā''**tiādimāha.

Aniccatāti ettha aniccatāgahaṇaṃ asāranidassanaṃ. Tena yathā so sālarukkho sākhāpalāsādiasārāpagamena suddho sāre patiṭṭhito, evamayaṃ dhammavinayo sāsavasaṅkhātaasāravigamena lokuttaradhammasāre patiṭṭhitoti dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Aggivacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. Saha kathā etassa atthīti **sahakathī,** ''mayaṃ pucchāvasena tumhe vissajjanavasenā''ti evaṃ sahapavattakathoti attho. **Etasseva kathitāni,** tattha paṭhame vijjāttayaṃ desitaṃ, dutiye agginā dassitanti tevijjavacchasuttaṃ aggivacchasuttanti nāmaṃ visesetvā vuttaṃ. **Sīghaṃ laddhiṃ na vissajjenti,** yasmā saṅkhārānaṃ niyatoyaṃ vināso anaññasamuppādo, hetusamuppannāpi na cirena nijjhānaṃ khamanti, na lahuṃ. Tenāha **''vasātela ...pe... sujjhantī''**ti. **Pacchimagamanaṃ** ñāṇassa paripākaṃ gatattā. Yaṭṭhiṃ ālambitvā udakaṃ tarituṃ otaranto puriso **''yaṭṭhiṃ otaritvā udake patamāno''**ti vutto. **Kammapathavasena vitthāradesana**nti saṃkhittadesanaṃ upādāya vuttaṃ. Tenāha **''mūlavasena cetthā''**tiādi. **Vitthārasadisā**ti kammapathavasena idha desitadesanāva mūlavasena desitadesanaṃ upādāya vitthārasadisā. **Vitthāradesanā nāma natthī**ti na kevalaṃ ayameva, atha kho sabbāpi buddhānaṃ nippariyāyena ujukena niravasesato vitthāradesanā nāma natthi

desanāñāṇassa mahāvisayatāya karaṇasampattiyā ca tajjāya mahānubhāvattā sabbaññutaññāṇassa. Sabbaññutaññāṇasamaṅgitāya hi avasesapaṭisambhidānubhāvitāya aparimitakālasambhatañāṇasambhārasamudāgatāya kadācipi parikkhayānarahāya anaññasādhāraṇāya paṭibhānapaṭisambhidāya pahūtajivhāditadanurūparūpakāyasampattisampadāya vitthāriyamānā bhagavato desanā kathaṃ parimitā paricchinnā bhaveyya, mahākāruṇikatāya pana bhagavā veneyyajjhāsayānurūpaṃ tattha tattha parimitaṃ paricchinnaṃ katvā niṭṭhapeti. Ayañca attho **mahāsīhanādasuttena** (ma. ni. 1.146 ādayo) dīpetabbo. **Sabbaṃ saṃkhittameva** attajjhāsayavasena akathetvā bodhaneyyapuggalajjhāsayavasena desanāya niṭṭhāpitattā. Na cettha dhammasāsanavirodho pariyāyaṃ anissāya yathādhammaṃ dhammānaṃ bodhitattā sabbalahuttā cāti.

194. **Satta dhammā kāmāvacarā** sampattasamādānaviratīnaṃ idhādhippetattā.

Aniyametvāti ‘‘sammāsambuddho, sāvako’’ti vā niyamaṃ visesena akatvā. **Attānameva…pe… veditabbaṃ,** tathā hi paribbājako ‘‘tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo’’ti āha.

195. **Satthāva arahā hoti** paṭipattiyā pāripūribhāvato. **Tasmiṃ byākate**ti tasmiṃ ‘‘ekabhikkhupi sāvako’’tiādinā suṭṭhu pañhe kathite.

196. **Sampādako**ti paṭipattisampādako.

197. **Sekhāya vijjāyā**ti sekhalakkhaṇappattāya maggapaññāya sātisayaṃ katvā karaṇavasena vuttā, phalapaññā pana tāya pattabbattā kammabhāvena vuttā. Tenāha **‘‘heṭṭhimaphalattayaṃ pattabba’’**nti. Imaṃ panettha aviparītamatthaṃ pāḷito eva viññāyamānaṃ appaṭivijjhanato vitaṇḍavādī ‘‘yāvatakaṃ sekhena pattabbaṃ, anuppattaṃ taṃ mayā’’ti vacanalesaṃ gahetvā ‘‘arahattamaggopi anena pattoyevā’’ti vadati. **Eva**nti idāni vuccamānāya gāthāya.

Kilesāni pahāya pañcāti pañcorambhāgiyasaṃyojanasaṅkhāte saṃkilese pahāya pajahitvā, pahānahetu vā. **Paripuṇṇasekho**ti sabbaso vaḍḍhitasekhadhammo. **Aparihānadhammo**ti aparihānasabhāvo. Na hi yassa phātigatehi sīlādidhammehi parihāni atthi, samādhimhi paripūrakāritāya **cetovasippatto**. Tenāha **‘‘samāhitindriyo’’**ti. Aparihānadhammattāva **ṭhitatto**.

Anāgāminā hi asekhabhāvāvahā dhammā paripūretabbā, na sekhabhāvāvahāti so ekantaparipuṇṇe sekho vutto. **Etaṃ na buddhavacana**nti ‘‘maggo bahucittakkhaṇiko’’ti etaṃ vacanaṃ na buddhavacanaṃ anantarekantavipākadānato, bahukkhattuṃ pavattane payojanābhāvato ca lokuttarakusalassa, ‘‘samādhimānantarikaññamāhu (khu. pā. 6.5; su. ni. 228), na pāraṃ diguṇaṃ yantī’’ti (su. ni. 719) evamādīni suttapadāni etassatthasādhakāni. Orambhāgiyasaṃyojanappahānena sekkhadhammaparipūribhāvassa vuttatāya **attho** tava vacanena **virujjhatī**ti. **Assa** āyasmato vacchassa.

198. **Abhiññā vā kāraṇa**nti yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati **abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne** chaṭṭhābhiññāya **pana arahattaṃ**. Ettha ca yasmā paṭhamasutte āsavakkhayo adhippeto, āsavā khīṇā eva, na puna khepetabbā, tasmā tattha ‘‘yāvadevā’’ti na vuttaṃ. Idha phalasamāpatti adhippetā, sā ca punappunaṃ samāpajjīyati, tasmā ‘‘yāvadevā’’ti vuttaṃ. Tato eva hi **‘‘arahattaṃ vā kāraṇa’’**nti vuttaṃ. Tañhi ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharantī’’ti (ma. ni. 1.465; 3.307) anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ, tayidaṃ sabbasādhāraṇaṃ na hotīti sādhāraṇavasena naṃ dassento **‘‘arahattassa vipassanā vā’’**ti āha.

200. **Paricaranti nāma** vippakatabrahmacariyavāsattā. **Pariciṇṇo hoti** sāvakena nāma satthu dhamme kattabbā paricariyā sammadeva niṭṭhāpitattā. Tenāha **‘‘iti…pe… thero evamāhā’’**ti. **Tesaṃ guṇāna**nti tesaṃ asekkhaguṇānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāvacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. Khananaṃ khataṃ, sūkarassa khataṃ ettha atthīti sūkarakhatā, sūkarassa vā imasmiṃ buddhuppāde paṭhamaṃ khataṃ upādāya **sūkarakhatā,** tāya. **Evaṃnāmake**ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake. **Paṃsudhote**ti dhotapaṃsuke. **Otaritvā abhiruhitabba**nti pakatibhūmito anekehi sopānaphalakehi otaritvā puna leṇadvāraṃ katipayehi abhiruhitabbaṃ.

Ṭhitakovāti mātulassa ṭhitattā tattha sagāravasapatissavasena ṭhitakova. Kiñcāpi sabba-saddo avisesato anavasesapariyādāyako, vatthuadhippāyānurodhī pana saddappayogoti tamatthaṃ sandhāya paribbājako **''sabbaṃ me nakkhamatī''**ti āha. Yā loke manussaupapattiyotiādikā upapattiyo, tā anatthasamudāgatā tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato, tasmā samayavādīhi vuccamānā sabbā āyatiṃ uppajjanaupapatti na hoti. Jalabubbuḷakā viya hi ime sattā tattha tattha samaye uppajjitvā bhijjanti, tesaṃ tattha paṭisandhi natthīti assa adhippāyo. Tenāha **''paṭisandhiyo''**tiādi. **Assa adhippāyaṃ muñcitvā**ti yenādhippāyena paribbājako ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti āha, taṃ tassa adhippāyaṃ jānantopi ajānanto viya hutvā tassa **akkhare tāva dosaṃ dassento**ti padesasabbaṃ sandhāya tena vuttaṃ, sabbasabbavisayaṃ katvā tattha dosaṃ gaṇhanto. Yathā loke kenaci ''sabbaṃ vuttaṃ, taṃ musā''ti vutte tassa vacanassa sabbantogadhattā musābhāvo āpajjeyya, evaṃ imassapi ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vadato tathā pavattā diṭṭhipi nakkhamatīti atthato āpannameva hoti. Tenāha bhagavā – ''esāpi te diṭṭhi nakkhamatī''ti. Yathā pana kenaci ''sabbaṃ vuttaṃ musā''ti vutte adhippāyānurodhinī saddappavatti, tassa vacanaṃ muñcitvā tadaññesameva musābhāvo ñāyāgato, evamidhāpi ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vacanato yassā diṭṭhiyā vasena ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti tena vuttaṃ, taṃ diṭṭhiṃ muñcitvā tadaññameva yathādhippetaṃ sabbaṃ nakkhamatīti ayamattho ñāyāgato, bhagavā pana vādīvaro sukhumāya āṇiyā thūlaṃ āṇiṃ nīharanto viya upāyena tassa diṭṭhigataṃ nīharituṃ tassa adhippāyena avatvā saddavasena tāva labbhamānaṃ dosaṃ dassento **''yāpi kho te''**tiādimāha. Tena vuttaṃ – ''assa adhippāyaṃ muñcitvā akkhare tāva dosaṃ dassento''ti.

Paribbājako pana yaṃ sandhāya ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti mayā vuttaṃ, ''ayaṃ so''ti yathāvuttadosapariharaṇatthaṃ tasmiṃ atthe vuccamāne esa doso sabbo na hoti, evampi samaṇo gotamo mama vāde dosameva āropeyyāti attano ajjhāsayaṃ niguhitvā yathāvuttadosaṃ pariharitukāmo **''esā me''**tiādimāha. Tattha **tampassa tādisamevā**ti yaṃ ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti gahitaṃ vatthu, tampi tādisameva bhaveyyāti. Ayañca sabbantogadhadiṭṭhi mayhampi diṭṭhivatthu, taṃ me khameyyavāti. Yasmā pana ''esāpi diṭṭhi tuyhaṃ nakkhamatī''ti yāpi diṭṭhi vuttā bhavatā gotamena, sāpi mayhaṃ nakkhamati, tasmā sabbaṃ me nakkhamatevāti paribbājakassa adhippāyo. Tenāha – **''taṃ pariharāmīti saññāya vadatī''**ti. Tathā ca vakkhati **''tasmāpi ucchedadiṭṭhi mayhaṃ nakkhamatī''**ti. ''Esā me diṭṭhī''ti yā ṭhitibhūtā diṭṭhi, tāya ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti panettha sabbaggahaṇena gahitattā āha – **''atthato panassa esā diṭṭhi na me khamatīti āpajjatī''**ti. Ayaṃ dosoti dassento āha **''yassa panā''**tiādi. **Esā**ti diṭṭhi. **Rucita**nti diṭṭhidassanena abhinivisitvā rocetvā gahitaṃ. **Tena hi diṭṭhiakkhamena arucitena bhavitabbanti** sati diṭṭhiyā akkhamabhāve tato tāya gahitāya khameyya rucceyya yathā, evaṃ sabbassa akkhamabhāveti aparabhāge **sabbaṃ khamati ruccatīti āpajjati. Na panesa taṃ sampaṭicchatī**ti esa ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti evaṃ vadanto ucchedavādī taṃ vuttanayena sabbassa khamanaṃ ruccanaṃ na sampaṭicchati. Ñāyena vuttamatthaṃ kathaṃ na sampaṭicchatīti āha **''kevalaṃ tassāpi ucchedadiṭṭhiyā ucchedameva gaṇhātī''**ti. Sabbesañhi dhammānaṃ āyatiṃ uppādaṃ aruccitvā taṃ sandhāya ayaṃ ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vadati, ucchedadiṭṭhikesu ca ucchinnesu kuto ucchedadiṭṭhisabhāvoti.

Tenāti tena kāraṇena, yasmā idhekacce sattā īdisaṃ diṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhanti, tasmāti vuttaṃ hoti. Pajahanakena vā cittena ekajjhaṃ gahetvā pajahanakehi appajahanake niddhāretuṃ bhagavā ''ato… pe… bahutarā''ti avocāti āha – **''pajahanakesu nissakka''**nti yathā ''pañcasīlehi pabhāvanā paññavantatarā''ti. **''Bahū''**ti vatvā na kevalaṃ bahū, atha kho ativiya bahūti dassento **''bahutarā''**ti

āha. **‘‘Bahū hī’’**ti nayidaṃ nissakkavacanaṃ, atha kho paccattavacanaṃ. Kathaṃ hi-saddoti āha **‘‘hi-kāro nipātamatta’’**nti. Anissakkavacanaṃ tāva tassa pajahanakānaṃ bahubhāvato tepi parato ‘‘bahutarā’’ti vuccīyanti. **Mūladassana**nti ye tādisaṃ dassanaṃ paṭhamaṃ upādiyanti, tajjātikameva pacchā gahitadassanaṃ. Vijātiyañhi paṭhamaṃ gahitadassanaṃ appahāya vijātiyassa gahaṇaṃ na sambhavati viruddhassa abhinivesassa saha anavaṭṭhānato. Aviruddhaṃ pana mūladassanaṃ avissajjitvā visayādibhedabhinnaṃ aparadassanaṃ gahetuṃ labbhati. Tenāha **‘‘ettha cā’’**tiādi.

Tattha kiñcāpi ekaccasassatavādo sassatucchedābhinivesānaṃ vasena yathākkamaṃ sassatucchedaggāhanajātiko, ucchedaggāhena pana sassatābhinivesassa taṃgāhena ca asassatābhinivesassa virujjhanato ubhayatthapi **‘‘ekaccasassataṃ vā gahetuṃ na sakkā’’**ti vuttaṃ, tathā **‘‘sassataṃ vā ucchedaṃ vā na sakkā gahetu’’**nti ca. Mūlasassatañhi paṭhamaṃ gahitaṃ. **Āyatanesupi yojetabba**nti paṭhamaṃ cakkhāyatanaṃ sassatanti gahetvā aparabhāge na kevalaṃ cakkhāyatanameva sassataṃ, sotāyatanampi sassataṃ, ghānāyatanādipi sassatanti gaṇhātītiādinā yojetabbaṃ. **Āyatanesupī**ti pi-saddena dhātūnaṃ indriyānampi gāho daṭṭhabbo. **Idaṃ sandhāyā**ti ‘‘mūle sassata’’ntiādinā vuttapaṭhamaggāhassa samānajātiyaṃ aparaggāhaṃ sandhāya.

Dutiyavāre paṭhamavāre vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Tattha ādīnavaṃ disvā**ti ‘‘yadi rūpaṃ sassataṃ siyā, nayidaṃ ābādhāya saṃvatteyya. Yasmā ca kho idaṃ rūpaṃ asassataṃ, tasmā abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena udayavayavantatāya rūpaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, sassatābhiniveso micchā’’tiādinā tattha sassatavāde ādīnavaṃ dosaṃ disvā. **Oḷārika**nti tasmā paṭipīḷanaṭṭhena ayāthāvaggāhatāya rūpaṃ na saṇhaṃ oḷārikameva. Vedanādīnampi aniccādibhāvadassanaṃ rūpavedanāādīnaṃ samānayogakkhamattā. **Vissajjetī**ti pajahati.

Tisso laddhiyoti sassatucchedaekaccasassatadiṭṭhiyo. Yasmā sassatadiṭṭhikā vaṭṭe rajjanassa āsannā. Tathā hi te olīyantīti vuccanti, bhavābhavadiṭṭhīnaṃ vasena imesaṃ sattānaṃ saṃsārato sīsukkhipanaṃ natthīti etāva tisso visesato gahetabbā.

Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātīti ettāvatā sassatadassanassa appasāvajjatākāraṇamāha, **vaṭṭaṃ assādeti, abhinandatī**ti iminā dandhavirāgatāya. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. **Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātī**ti iminā tāsu tāsu gatīsu sattānaṃ saṃsaraṇaṃ paṭikkhipatīti dasseti, **sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ atthīti jānātī**ti iminā kammaphalaṃ. **Kusalaṃ na karotī**ti iminā kammaṃ, **akusalaṃ karonto na bhāyatī**ti iminā puññāpuññāni sabhāvato jāyantīti dasseti. **Vaṭṭaṃ assādeti abhinandati** tanninnabhāvato. **Sīghaṃ laddhiṃ jahituṃ na sakkoti** vaṭṭupacchedassa aruccanato. Ucchedavādī hi tasmiṃ bhave ucchedaṃ maññati. Tato paraṃ **idhalokaṃ paralokañca atthīti jānāti** sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti jānāti kammaphalavādībhāvato. Yebhuyyena hi ucchedavādī sabhāvaniyatiyadicchābhinivesesu aññatrābhiniveso hoti. **Sīghaṃ dassanaṃ pajahati** vaṭṭābhiratiyā abhāvato. **Pāramiyo pūretuṃ sakkonto paccekabuddho hutvā,** lokavohāramatteneva so sammāsambuddho hutvā parinibbāyatīti yojanā. **Asakkonto**ti buddho hotuṃ asakkonto. **Abhinīhāraṃ katvā** aggasāvakādibhāvassa abhinīhāraṃ sampādetvā. **Sāvako hutvā**ti aggasāvako mahāsāvako hutvā, tatthāpi tevijjo chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto vā sukkhavipassako eva vā buddhasāvako hutvā parinibbāyati. Sabbamidaṃ ucchedavādino kalyāṇamittanissayena sammattaniyāmokkamane khippavirāgatādassanatthaṃ āgataṃ. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi.

202. **Kañjiyenevā**ti āranāḷena. Kañjiyasadisena ucchedadassanena. **Pūrito**ti paripuṇṇajjhāsayo. **So**ti paribbājako. **Appahāyā**ti abhinditvā. **Viggahoti kalaho** idameva saccaṃ, moghamaññanti aññamaññaṃ viruddhaggāhoti katvā. **Vivāda**nti viruddhavādaṃ. **Vighāta**nti virodhahetukaṃ cittavighātaṃ. **Vihesa**nti viggahavivādanimittaṃ kāyikaṃ cetasikañca kilamathaṃ. **Ādīnavaṃ disvā**ti etāsaṃ diṭṭhīnaṃ evarūpo ādīnavo, aniyyānikabhāvatāya pana sampati āyatiñca mahādīnavoti evaṃ ādīnavaṃ disvā.

205. ‘‘Esohamasmi, eso me attā’’tiādinā (ma. ni. 1.241; saṃ. ni. 3.8) kāyaṃ anvetīti kāyanvayo,

soyeva, tassa vā samūho **kāyanvayatā,** kāyapaṭibaddho kileso. Tenāha **''kāyaṃ…pe… attho''**ti.

Asammissabhāvanti asaṅkarato vavatthitabhāvaṃ. Tena tāsaṃ yathāsakaṃ paccayānaṃ uppajjitvā vigamaṃ dasseti. Evañhi tāsaṃ kadācipi saṅkaro natthi. Tenāha **''tatrāyaṃ saṅkhepattho''**tiādi. Sarūpaṃ aggahetvā ''aññā vedanā''ti aniyamena vuttattā tameva vigamaṃ dassento **''anuppannāva honti antarahitā vā''**ti āha. Sarūpato niyametvā vuccamāne kāci anuppannā vā hoti, kāci antarahitā vāti. **Cuṇṇavicuṇṇabhāvadassanattha**nti khaṇe khaṇe bhijjamānabhāvadassanatthaṃ.

Na kenaci saṃvadatīti kenaci puggalena saddhiṃ diṭṭhirāgavasena saṃkiliṭṭhacitto na vadati. Tenāha **''sassataṃ gahetvā''**tiādi. **Na vivadatī**ti viruddhabhāvo hutvā na vivadati. **Parivattetvā**ti ucchedaṃ gahetvā ekaccasassataṃ gahetvā evaṃ vuttanayena tayopi vādā parivattetvā yojetabbā. **Tena voharatī**ti tena lokavohārena lokasamaññaṃ anatidhāvanto satto puriso puggalotiādinā voharati, na pana ito bāhirakā viya abhinivisati. Tenāha **''aparāmasanto''**ti. **Kañci dhamma**nti rūpādīsu ekaṃ dhammampi. **Parāmāsaggāhena agganhanto**ti ''nicca''ntiādinā, ''etaṃ mamā''tiādinā ca dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasitvā gahaṇena agganhanto.

Katāvīti katakicco. **So vadeyyā**ti khīṇāsavo bhikkhu ahaṅkāramamaṅkāresu sabbaso samucchinnesupi ahaṃ vadāmīti vadeyya. Tattha **aha**nti niyakajjhattasantāne. **Mama**nti tassa santakabhūte vatthusmiṃ lokaniruḷhe. **Samañña**nti tattha sukusalatāya loke samaññā kusalo viditvā. **Vohāramattenā**ti kevalaṃ paccekabuddho hutvā mahābodhipāramiyo pūretuṃ asakkonto sāvako hutvā desavohāramattena na appahīnataṇho viya andhaputhujjano abhinivesanavasena.

206. **Sassatādīsū**ti sassatābhinivesādīsu. **Tesaṃ tesaṃ dhammāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sassataṃ abhiññāyā**ti sassatadiṭṭhiṃ samudayato atthaṅgamato assādato nissaraṇato abhivisiṭṭhāya paññāya paṭivijjhitvā. **Pahāna**nti accantappahānaṃ samucchedaṃ. **Rūpassa pahāna**nti rūpassa tappaṭibaddhasaññojanappahānena pahānaṃ. **Anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṃ vimucci**. ''Āsavehi cittaṃ vimuccī''ti ettha kiñcipi aggahetvā asesetvā. **Soḷasa paññā**ti mahāpaññādikā soḷasa paññā. **Caturaṅgasamannāgato**ti puṇṇauposathadivasatā, kenaci anāmantitameva anekasatānaṃyeva anekasahassānaṃ vā bhikkhūnaṃ sannipatitatā, sabbesaṃ ehibhikkhubhāvena upasampannatā, chaḷabhiññatā cāti. Tenāha **''tatrimāni aṅgānī''**tiādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dīghanakhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. **Dve māgaṇḍiyā**ti dve māgaṇḍiyanāmakā. **Devagabbhasadisa**nti devānaṃ vasanaovarakasadisaṃ. **Etaṃ vutta**nti ''bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake''ti etaṃ vuttaṃ. **Na kevalaṃ taṃ divasamevā**ti yaṃ divasaṃ māgaṇḍiyo paribbājako tiṇasanthārakaṃ paññattaṃ, na kevalaṃ taṃ divasameva bhagavā yenaññataro vanasaṇḍo, tenupasaṅkamītī yojanā. **Gāmūpacāre**ti gāmasamīpe. **Saññāṇaṃ katvā**ti saññāṇaṃ katvā viya. Na hi bhagavato tassa saññāṇakaraṇe payojanaṃ atthi.

Samaṇaseyyānurūpanti samaṇassa anucchavikā seyyā. Pāsaṃsattho hi ayaṃ rūpa-saddo. Tenāha **''imaṃ tiṇasanthāraka''**ntiādi. **Anākiṇṇo**ti viluḷito aghaṭṭito. Hatthapādasīsehi tattha tattha pahaṭena na calito **abhinno,** acalitattā eva abhinnaṃ attharaṇaṃ. **Paricchinditvā paññatto viyā**ti ayaṃ chekena cittakārena cintetvā tulikāya paricchinnalekhāya paricchinditvā likhitā cittakataseyyā viya. Bhūnaṃ vuccati vaḍḍhitaṃ, taṃ hantīti **bhūnahuno**. Tenāha **''hatavaḍḍhino''**ti. Taṃ panāyaṃ cakkhādīsu saṃvaravidhānaṃ vaḍḍhihananaṃ maññati. Tenāha **''mariyādakārakassā''**ti. **Brūhetabba**nti uḷāravisayūpahārena vaḍḍhetabbaṃ pīṇetabbaṃ. Taṃ pana ananubhūtānubhavanena hotīti āha **''adiṭṭhaṃ dakkhitabba''**nti. Anubhūtaṃ pana apaṇītaṃ hotīti vuttaṃ **''diṭṭhaṃ**

samatikkamitabba''nti. Sesavāresupi eseva nayo. Paramadiṭṭhadhammanibbānavādī kiresa paribbājako, tasmā **evaṃ chasu dvāresu vaḍḍhiṃ paññapeti**. Yasmā yaṃ channampi cakkhādīnaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ paṭikkhipanto lokassa avaḍḍhitaṃ vināsameva paññapeti, **tasmā so** sayampi **vaḍḍhihato** hatavaḍḍhito.

Saṃkilesato ārakattā **ariyo** niyyānikadhammabhāvato **ñāyo dhammo**. Vajjalesassapi abhāvato **kusalo**. Tenāha **''parisuddhe kāraṇadhamme anavajje''**ti. **Uggatassā**ti uccakulīnatādinā uḷārassa. **Mukhe ārakkhaṃ ṭhapetvā**ti mukhena saṃyato hutvā. **Ambajambūādīni gahetvā viya apūrayamāno**ti ambajambūādīni aññamaññavisadisāni viya pūraṇakathānayena yaṃ kiñci akathetvā. Tenāha **''mayā kathitaniyāmenā''**ti.

208. **Phalasamāpattiyā vuṭṭhito**ti divāvihārato vuṭṭhitoti attho. Divāvihāropi hi ''paṭisallāna''nti vuccati ''rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādī''tiādīsu (pārā. 18). Bhagavā hi phalasamāpattito vuṭṭhānuttarakālaṃ tesaṃ kathāsallāpaṃ sutvā divāvihārato vuṭṭhāya tattha gato. Saṃvego nāma sahottappañāṇaṃ, taṃ nibbindanavasenapi hoti, saṃveganissitaṃ sandhāyāha **''pītisaṃvegena saṃviggo''**ti. So pana yasmā purimāvatthāya calanaṃ hoti cittassa, tasmā āha **''calito kampito''**ti. **Tikhiṇasotena purisenā**ti bhagavantaṃ sandhāyāha.

209. **Dhammadesanaṃ ārabhi** yathā vineyyadamanakusalo **vasanaṭṭhānaṭṭhenā**ti idaṃ āramitabbabhāvassa bhāvalakkhaṇavacanaṃ. Āramati etthāti ārāmo, rūpaṃ ārāmo etassāti **rūpārāmaṃ,** tato eva tanninnabhāvena **rūpe ratanti rūparataṃ,** tena sammo duppattiyā rūpena sammuditanti **rūpasammuditaṃ,** tadetaṃ tadabhihatajavanakiccaṃ tattha āropetvā vuttaṃ. **Danta**ntiādīsupi eseva nayo. **Dantaṃ** damitaṃ. **Nibbisevana**nti vigatavisukāyikaṃ. **Gutta**nti satiyā guttaṃ. **Rakkhita**nti tasseva vevacanaṃ. **Saṃvuta**nti apanītaṃ pavesanivāraṇena. Tenāha **''pihita''**nti.

210. **Uppajjanapariḷāha**nti uppajjanakilesapariḷāhaṃ. **Kiṃ vacanaṃ vattabbaṃ assā**ti rūpārammaṇaṃ anubhavitvā samudayādipahānaṃ pariggaṇhitvā parinibbinditvā virajjitvā yo vimutto, tattha kiṃ vuddhihatapariyāyo avassaṃ labhati na labhatīti pucchati. Paribbājako tādise sārabaddhavimuttike vuddhihatoti na vadeyyāti āha **''na kiñci, bho, gotamā''**ti.

211. **Te**ti tayā, ayameva vā pāṭho. **Vassaṃ vāso vassaṃ** uttarapadalopena, vassituṃ arahatīti **vassiko,** vassakāle nivāsānucchavikoti attho.

Nātiucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nātiucco hoti nātinīco. **Nātitanūnī**ti hemantikassa viya na khuddakāni. **Nātibahūnī**ti gimhikassa viya na atibahūni. **Missakānevā**ti hemantikagimhikesu vuttalakkhaṇavomissakāni. **Uṇhapavesanatthāyā**ti niyūhesu purebhattaṃ pacchābhattañca patitasūriyobhāsavasena uṇhassa abbhantarapavesanatthāya. **Bhittiniyūhāni nīharīyantī**ti dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni nīharitvā karīyanti. **Vipulajālānī**ti puthulachiddāni. **Udakayantānī**ti udakavāhakayantāni.

Nīluppalagacchake katvāti vikasitehi nīluppalehi gacchake naḷinike katvā. **Gandhakalala**nti gandhamissakakaddamaṃ. **Yamakabhittī**ti yugaḷabhitti, tassā antare nāḷi, yato udakaṃ abhiruhati. **Lohanāḷi**nti lohamayayantanāḷiṃ. **Jāla**nti tambalohamayaṃ jālaṃ. **Heṭṭhā yantaṃ parivattentī**ti heṭṭhābhāge udakayantaṃ gamenti. **Udakaphusite temente vivaṇṇatā māhosī**ti **nīlapaṭaṃ nivāseti. Divākāle**ti divasavelāya. **Ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmī**ti etena attano phalasamāpattivihāro bhagavatā dassitoti āha – **''tāya ratiyā ramamānoti idaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattiratiṃ sandhāya vutta''**nti.

212. **Mahā ca nesaṃ papañco**ti nesaṃ rājūnaṃ mahāpapañco rājiddhivasena sabbadā sampattivisayo ca, anubhavituṃ na labhantīti adhippāyo. **Mante gavesantā vicaranti,** na bhogasukhaṃ.

Gaṇanā nāma acchinnagaṇanā, na vigaṇagaṇanā na paṇagaṇanā. **Āvaṭṭo**ti yathādhigate dibbe kāme pahāya kāmahetu āvaṭṭo nivatto parivattito **bhaveyya. Evaṃ mānusakā kāmā**ti yathā koci kusaggena udakaṃ gahetvā mahāsamudde udakaṃ mineyya. Tattha mahāsamudde udakameva mahantaṃ vipulaṃ paṇītañca, evaṃ dibbānaṃ kāmānaṃ samīpe upanidhāya mānusakā kāmā appamattakā oramattakā nihīnā, dibbāva kāmā mahantā vipulā uḷārā paṇītā. **Samadhigayhā**ti sammā adhigamanavasena niggayha dibbampi sukhaṃ hīnaṃ katvā **tiṭṭhati**.

213. Ārogyahetukaṃ sukhaṃ assa atthīti **sukhī,** taṃ panassa rogavigamatovāti āha **''paṭhamaṃ dukkhito pacchā sukhito''**ti. Serī nāma attādhīnavuttīti āha **''serī ekako bhaveyyā''**ti. Attano vaso sayaṃvaso, so etassa atthīti **sayaṃvasī. Aṅgārakapallaṃ viya** kāmavatthupariḷāhahetuto. **Tacchetvā**ti ghaṭṭetvā, kaṇḍūyitvāti attho.

214. Yena kāyo madhurakajāto hoti, taṃ kira kuṭṭhaṃ chaviṃ vināseti, cammaṃ chiddajātaṃ viya hoti. Tenevāha **''upahatakāyappasādo''**ti. **Paccalatthā**ti paṭilabhi. Avijjābhibhūtatāya virodhipaccayasamāyogena **paññindriyassa upahatattā**. Āyatiṃ dukkhaphalatāya etarahi ca kilesadukkhabahulatāya kāmānaṃ **dukkhasamphassatā,** tadubhayasaṃyuttesu tesu ca taṃ asallakkhitvā ekantasukhābhiniveso viparītasaññāya, na kevalāya sukhavedanāya sukhāti pavattasaññī.

215. **Tānī**ti kuṭṭhasarīre vaṇamukhāni. **Asucīnī**ti asubhāni. **Duggandhānī**ti vissagandhāni. **Pūtīnī**ti kuṇapabhūtāni. **Idānī**ti etarahi. Nakhehi vippatacchanaaggiparitāpanehi atinippīḷanakāle **pāṇakā…pe… paggharanti,** tena vedanā tanukā hoti. **Eva**nti vuttanayena vedanāya tanukabhāvato.

Ārogyabhāve dhanalābhādilābhuppattito, asati ca ārogye lābhassa niratthakabhāvato, diṭṭhadhammikādisabbasampattīnaṃ lābhassa nimittabhāvato ca **ārogyaparamā lābhā**. Nibbāne sukhuppattito, asati ca nibbānādhigame tādisassa sukhassa anupalabbhanato, sabbasaṅkhatavivittattā ca sabbaso ca saṃsāradukkhābhāvato, adhigate ca tasmiṃ sakalavaṭṭadukkhābhāvato ca **nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ. Pubbabhāgamaggāna**nti kāyānupassanādibhedabhinnānaṃ ariyamaggassa pubbabhāgiyānaṃ maggānaṃ. Tesañca amatagāmitā nāma tanninnatāvaseneva sacchikiriyāvasenāti āha **''pubbabhāgagamaneneva amatagāmina''**nti. **Aṭṭhaṅgiko** ariyamaggo **khemo** sabbaparissayasamugghātanena anupaddutattā, taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddutattā taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddavahetuto ca. **Laddhivasena gahitā**ti sassatavādādīhi kevalaṃ tesaṃ laddhivasena tathā gahitā. **Khemaamatagāmina**nti iminā hi ''khemaṃamatagāmina''nti vibhattialopena niddeso, attho pana vibhattilopena daṭṭhabboti dasseti.

216. **Anomajjatī**ti anu anu omajjati. Aparāparaṃ hatthaṃ **heṭṭhā otārento majjati**.

217. **Cheka**nti ghanabhāvena vītaṃ. Ghanamaṭṭhabhāvena sundaraṃ hotīti āha **''sampanna''**nti. Sādhūhi paramappicchasantuṭṭhehi lāto gahitoti **sāhuḷi. Saṅkāracoḷakaṃ** niccakāḷakaṃ.

218. Tattha tattha rujanaṭṭhena vibādhanaṭṭhena **rogova bhūto**. Vipassanāñāṇenapi sikhāppattena ārogyaṃ ekadesena passati, nibbānañca vaṭṭapaṭipakkhatoti āha **''vipassanāñāṇañcevā''**ti.

219. **Antarā**ti paṭhamuppatti jarāmaraṇānaṃ vemajjhe. **Upahato**ti pittasemhādidosehi dūsitabhāvena kathito. Pittādidose pana bhesajjasevanāya nivattento upahataṃ paṭipākatikaṃ karonto **cakkhūni uppādeti nāma. Vinaṭṭhānī**ti anuppattidhammataṃ āpannāni.

220. **Pubbe vutte** sāhuḷiyacīre. **Vaṭṭe anugatacittenā**ti anamatagge saṃsāravaṭṭe anādīnavadassitāya anugāmicittena.

221. **Dhammassā**ti nibbānassa. **Anudhamma**nti anurūpaṃ niyyānadhammaṃ. Tenāha

‘‘anucchavikaṃ paṭipada’’nti. **Pañcakkhandhe**ti pañcupādānakkhandhe dasseti. ‘‘Dīgharattaṃ vata, bho’’tiādinā pāḷiyaṃ vivaṭṭaṃ dassitaṃ. Tenāha **‘‘upādānanirodhāti vivaṭṭaṃ dassento’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. Devena vassena kato sobbho devakatasobbho. Tenāha **‘‘vasso…pe… rahado’’**ti. **Guhā**ti paṃsuguhā pāsāṇaguhā missakaguhāti tisso guhā. Tattha **paṃsuguhā** udakamuttaṭṭhāne ahosi ninnaṭṭhānaṃ pana udakena ajjhotthataṃ. **Umaṅgaṃ katvā**ti heṭṭhā suduggaṃ katvā. **Anamataggiyaṃ paccavekkhitvā**ti ‘‘na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo iminā dīghena addhunā anāvuṭṭhapubbo’’tiādinā (ma. ni. 1.160) idañca taḷākaṃ mayā vutthapubbaṃ bhavissati, tampi ṭhānaṃ so ca attabhāvo apaññattikabhāvaṃ gatoti evaṃ anamataggiyaṃ paccavekkhitvā tādisaṃ ṭhānaṃ gantuṃ vaṭṭati. Iminā nayena samuddapabbatadassanādīsupi paccavekkhaṇāvidhi veditabbo.

Uccaṃ nadamānāyāti uccaṃ katvā saddaṃ karontiyā **kāmassādabhavassādādivatthu**nti ‘‘ayañca ayañca kāmo iṭṭho kanto manāpo, asuko bhavo iṭṭho kanto manāpo, evamayaṃ loko piyehi piyataro’’ti evaṃ kāmassādabhavassādalokassādādisaṅkhātaṃ vatthuṃ. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttāti niyyānikā, niyyānaṃ vā phalaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritādisaṃkilesato niyyātīti vā niyyānīyā, ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā. **Gehassitakathā**ti kāmapaṭisaṃyuttakathā. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sātthakaṃ,** hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhā**ti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā ‘‘gāmo āgato’’tiādīsu (sārattha. ṭī. 1.ācariyaparamparakathāvaṇṇanā) viya. Tenevāha **‘‘sūrā samatthā’’**ti **‘‘saddhā pasannā’’**ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **‘‘kumbhadāsikathā vā’’**ti.

228. Vohāro viya tesaṃ tathā vohāramattaṃ gahetvā vuttaṃ **‘‘brahmacariyavāse’’**ti. **Akatā**ti samena, visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akaṭavidhā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattataṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti kassaci animmāpitā. **Rūpādijanakabhāva**nti rūpasaddādīnaṃ paccayabhāvaṃ, rūpādayopi pathaviyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa adhippāyo. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattanakaṃ, evametepīti āha **‘‘pabbatakūṭā viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā’’**ti. Yamidaṃ bījato aṅkurādi jāyatīti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati nāvijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Evaṃ ṭhitā**ti evaṃ nibbikārā ṭhitā. **Ubhayenapī**ti atthadvayenapīti vadanti. ‘‘Kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā’’ti padadvayenapi. **Tesaṃ** sattannaṃ kāyānaṃ. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca atthato pakatiyā avaṭṭhānamevāti dassetuṃ **‘‘na vipariṇāmentī’’**ti vuttaṃ. Tathā avipariṇāmadhammattā eva te **aññamaññaṃ na byābādhenti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘nāla’’ntiādi vuttaṃ.

Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo. Hantuṃ vā ghātetuṃ vā samattho nāma natthi** jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato, eteneva nesamahantabbatā aghātetabbatā atthato vuttāyevāti daṭṭhabbā. Tathā hi vuttaṃ **‘‘sattannaṃtveva kāyāna’’**ntiādi. **Sotuṃ vā sāvetuṃ vā samattho nāma natthī**ti paccekaṃ nesaṃ savanesu asamatthattā tadekadesādīsupi asamatthataṃ dīpeti. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha **‘‘yathā muggarāsiādīsū’’**tiādi. **Kevalaṃ saññāmattameva hoti,** hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti

adhippāyo. **Kevalaṃ takkamattena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī**ti etena yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attanā parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhiggāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesaṃ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kattabbāti dasseti. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. **Pañcindriyavasenā**ti pañcarūpindriyavasena. **Kammanti laddhi** kammabhāvena supākaṭattā. Avaṅkakathātāraṇādikā **dvāsaṭṭhi paṭipadā. Ekasmiṃ kappe**ti ekasmiṃ mahākappe.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso, itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannako**tiādi tesaṃ pāḷiyeva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaraṇakoti vadanti, tesaṃ vā paṭipattiṃ paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo, jarāvasena nihīnadhātukoti vadanti, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto kassacipi dhammaṃ na katheti, tenāha **''na kiñci āhā''**ti. **Alābhi**nti ''so na kumbhimukhā paṭiggaṇhatī''tiādinā (dī. ni. 1.394) nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadati**.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena nesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacco antarabhedo **''mahāsamayasuttena''** (dī. ni. 2.331 ādayo) dīpetabbo. **Mānusāpi anantā**ti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena mānusāpi anantabhedā. Pisācā eva pesācā, te aparapetādayo **mahantā** veditabbā.

Chaddantadahamandākiniyo **kuḷīramucalinda**nāmena vadati. **Gaṇṭhikā**ti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi…pe… uddhaṃ na gacchati,** kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ phussa phussa** patvā patvā paripakkabhāvāpādanena **byantiṃ karoti nāma. Suttaguḷe**ti suttavaṭṭiyaṃ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaddhīti dasseti paricchinnarūpattā.

229. **Niyativāde pakkhipanto**ti sabbaññutaṃ paṭijānitvāpi padesaññutāya asampāyamāno tattha attano aññāṇakiriyaṃ pariharituṃ asakkonto ca ''evamesā niyatī''ti niyativāde pakkhipanto.

230. Dhammakathāya apassayabhūto anussavo etassa atthīti **anussavī,** tenevassa apassayavādaṃ dassetuṃ **''anussavanissito''**ti āha. **Savanaṃ saccato**ti yaṃ kiñci anussavaṃ, taṃ savanaṃ saccanti gahetvā ṭhito. **Piṭakasampadāyā**ti ganthasampādanena, tādisaṃ ganthaṃ paguṇaṃ vācuggataṃ katvā taṃ nissāya dhammaṃ katheti. Tenāha **''vaggapaṇṇāsakāyā''**tiādi.

232. **Mandapañño**ti parittapañño. **Momūho**ti sammuyhako. ''Evantipi me no''tiādinā vividho nānappakāro khepo vācāya paravādānaṃ khīpanaṃ vācāvikkhepo, taṃ **vācāvikkhepaṃ,** na marati na pacchijjati yathāvutto vādavikkhepo etāyāti amarā, tattha pavattā diṭṭhi amarāvikkhepo, taṃ **amarāvikkhepaṃ. Apariyantavikkhepa**nti ''evampi me no''tiādinā pucchitassa apariyosāpanavasena vikkhepaṃ. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. **Gāhaṃ na upagacchatī**ti micchāgāhatāya uttaravidhānāya purimapakkhaṃ ṭhapetvā gāhaṃ na upagacchati. Amarāsadisāya amarāya vikkhepoti **amarāvikkhepo**.

Idaṃ kusalanti ettha **iti-**saddo pakārattho, iminā pakārenāti attho. Amarāvikkhepiko yathā kusale, evaṃ aññasmiṃ yaṃ kiñci kenaci pucchitaṃ atthaṃ attano aruccanatāya ''evantipi me no''tiādinā tattha tattha vikkhepaññeva āpajjati, tasmā ''evantipi me no''tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu cettha vikkhepavādino vikkhepapakkhassa ananujānanaṃ vikkhepapakkhe avaṭṭhānaṃ yuttanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhassa paṭikkhepavaseneva vikkhepavādassa pavattanato. Tena vuttaṃ **''no''**ti. Tathā hi sañcayo belaṭṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha – ‘‘nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno pucchāya vikkhepamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā yuttā’’ti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva sā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā, indriyabaddhato ca tatiyaṭṭhānabhāve dassito.

234. **Sannidhikārakaṃ kāme**ti ettha anindriyabaddhāni adhippetānīti tilataṇḍulādiggahaṇaṃ, tassa lokassa appasādaparihāratthaṃ kadāci taṇḍulanāḷiādisaṅgahaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘tilataṇḍulādayo paññāyantī’’**ti.

236. **Ājīvakā matā nāmā**ti ime ājīvakā sabbaso sammāpaṭipattirahitā micchā eva ca paṭipajjamānā adhisīlasaṅkhātassa sīlajīvitassa abhāvena matā nāma. **Puttamatā**ti mataputtā. **Samaṇe gotame brahmacariyavāso atthī**ti samaṇaṃ eva gotamaṃ parisuddho suparipuṇṇo takkarassa sammā dukkhakkhayāvaho brahmacariyavāso atthi. Etenettha dhammasudhammatādidīpanena buddhasubuddhatañca dīpeti, **aññattha natthī**ti iminā bāhirakesu tassa abhāvaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sandakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. **Abhiññātā**ti ediso ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Appasaddassa vinīto, appasaddatāya mandabhāṇitāya vinītoti ca **appasaddavinīto**ti vuccamāne aññena vinītabhāvo dīpito hoti, bhagavā pana sayambhuñāṇena sayameva vinīto. Tasmā pāḷiyaṃ ‘‘appasaddavinīto’’ti na vuttaṃ. Tenāha **‘‘na hi bhagavā aññena vinīto’’**ti.

238. **Hiyyodivasaṃ upādāya** tato āsannāni katipayāni divasāni **purimāni nāma honti, purimānī**ti ca pubbakāni, atītānīti attho. **Tato paran**ti yathā vuttaatītadivasato anantaraṃ paraṃ purimataraṃ atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo, evaṃ santepi yadettha ‘‘purimatara’’nti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ paraṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ ‘‘purimatara’’nti vuttaṃ hoti. Kutūhalayuttā sālā **kutūhalasālā** yathā ‘‘ājaññaratho’’ti. **Ime** dassanādayo.

Ayathābhūtaguṇehīti ayathābhūtaṃ micchādīpitaatthamatteneva ugghositaguṇehi **samuggato** ghosito. Taranti atikkamanti etenāti titthaṃ, aggamaggo. Diṭṭhigatikamaggo pana ayathābhūtopi tesaṃ tathā vitaraṇaṃ upādāya titthanti voharīyatīti taṃ karontā **titthakarā. Osaratī**ti pavisati.

239. **Sahitan**ti pubbāparāviruddhaṃ. **Na kiñci jātan**ti paṭiññādosahetudosaudāharaṇadosaduṭṭhadosatāya na kiñci jātaṃ. Tenāha **‘‘āropito te vādo’’**ti. Vadanti tena paribhāsantīti **vādo** doso. **Sabhāvakkosenā**ti sabhāvato pavattakoṭṭhāsena.

240. **Pīḷeyyā**ti madhubhaṇḍena saha bhājane pīḷetvā dadeyya. **Sabrahmacārīhi sampayojetvā**ti sahadhammikehi viheṭhanapayogaṃ katvā, tenāha **‘‘vivādaṃ katvā’’**ti.

241. **Itarītarenā**ti paṇītato itarena. Tenāha **‘‘lāmakalāmakenā’’**ti.

242. **Bhattakosakenā**ti kosakabhattena, khuddakasarāvabhattakenāti attho. **Beluvamattabhattāhārā**ti billapamāṇabhattabhojanā. **Oṭṭhavaṭṭiyā**ti mukhavaṭṭiyā. **Sabbākārenevā**ti sabbappakāreneva. **Anappāhāroti na vattabbo** kadāci appāhāroti katvā. Tattha ativiya aññehi avisayhaṃ appāhārataṃ bhagavato dassetuṃ **''padhānabhūmiya''**ntiādi vuttaṃ. **Mayā**ti nissakkavacanaṃ. **Visesatarā**ti tena dhammena visesavantatarā.

Vatasamādānavaseneva paṃsukūlaṃ dhārentīti **paṃsukūlikā**ti āha – **''samādinnapaṃsukūlikaṅgā''**ti, saddattho pana **''visuddhimagge''** (visuddhi. 1.24) vuttanayena veditabbo. **Piṇḍapātikā sapadānacārino**tiādīsupi eseva nayo. Tattha tattha satthena chinditattā **satthalūkhāni**. Yaṃ yaṃ sappāyaṃ, tasseva gahaṇaṃ **uccina**nti āha **''uccinitvā…pe… thiraṭṭhānameva gahetvā''**ti. **Alābulomasānī**ti alābulomāni viya sukhumatarāni cīvarasuttaṃsūni etesaṃ santīti alābulomasāni. **Pātitasāṇapaṃsukūla**nti kaḷevarena saddhiṃ chaḍḍitasāṇamayaṃ paṃsukūlaṃ, yaṃ tumbamatte puḷave odhunitvā satthā gaṇhi.

''Yathāpi bhamaro puppha''ntiādinā (dha. pa. 49) vuttaṃ madhukarabhikkhācāravataṃ ''piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjā''ti (mahāva. 73, 128) vacanato bhikkhūnaṃ pakatibhūtaṃ vatanti vuttaṃ **''uñchāsake vate ratā''**ti. Vata-saddo cettha pakativatasaṅkhātaṃ sakavataṃ vadati. Tenāha **''uñchācariyasaṅkhāte bhikkhūnaṃ pakativate''**ti. **Uccanīcagharadvāraṭṭhāyino**ti mahantakhuddakagehānaṃ bahidvārakoṭṭhakaṭṭhāyino. **Kabaramissakaṃ bhattaṃ saṃharitvā**ti kaṇājakamissakaṃ bhattaṃ sampiṇḍitvā. **Ummārato paṭṭhāyā**ti gharummārato paṭṭhāya.

Cīvarānuggahatthanti cīvarānurakkhaṇatthaṃ. Ettha ca yasmā buddhā nāma sadevake loke anuttaraṃ puññakkhettaṃ, sā cassa puññakkhettatā paramukkaṃsagatā, tasmā sattānaṃ tādisaṃ upakāraṃ ācikkhitvā te ca anuggaṇhantā gahapaticīvaraṃ sādiyanti, catupaccayasantose pana ne paramukkaṃsagatā evāti daṭṭhabbaṃ.

244. **Sappaccaya**nti sahetukaṃ sakāraṇaṃ hutvā dhammaṃ desetīti ayamettha attho. Codako pana adhippāyaṃ ajānanto **''kiṃ panā''**tiādimāha. Itaro **''no na desetī''**tiādinā adhippāyaṃ vivarati. **Nidāna**nti cettha ñāpakaṃ uppattikāraṇaṃ adhippetaṃ, tañca tassa tassa anuppattiyuttassa atthassa paṭipakkhaharaṇato **''sappāṭihāriya''**nti vuccatīti āha **''purimassevetaṃ vevacana''**nti. Rāgādīnaṃ vā paṭiharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṃ**. Rāgādipaṭisedhavaseneva hi satthā dhammaṃ deseti.

245. **Tassa tassa pañhassā**ti yaṃ yaṃ pañhaṃ paro abhisaṅkharitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pucchati, tassa tassa pañhassa. **Upari āgamanavādapatha**nti vissajjane kate tato upari āgacchanakaṃ vādamaggaṃ. **Visesetvā vadanto**ti vattati, ''bho gotama, vattumarahatī''ti attano vādabhedanatthaṃ āhataṃ kāraṇaṃ attano māraṇatthaṃ āvudhaṃ nidassento viya visesetvā vadanto pahārakena vacanena. **Antarantare**ti mayā vuccamānakathāpabandhassa antarantare. **Dadeyya** vadeyya. **Evarūpesu ṭhānesū**ti paravādīhi saddhiṃ vādapaṭivādaṭṭhānesu. Te niggahetuṃ mayā desitaṃ suttapadaṃ ānetvā **mamayeva anusāsaniṃ ovādaṃ paccāsīsanti**.

246. **Sampādemī**ti manorathaṃ sampādemi. **Paripūremī**ti ajjhāsayaṃ paripūremi. **Adhisīle**ti adhike uttamasīle. Sāvakasīlato ca paccekabuddhasīlato ca buddhānaṃ sīlaṃ **adhikaṃ** ukkaṭṭhaṃ paramukkaṃsato anaññasādhāraṇabhāvato. Tenāha **''buddhasīlaṃ nāma kathita''**nti. **Ṭhānuppattikapaññā**ti tattha tattha ṭhānaso uppannapaññā. Tenāha **''tatthā''**tiādi. **Avasesā paññā**ti idha pāḷiyaṃ āgatā anāgatā ca yathāvuttañāṇadvayavinimuttā paññā.

247. **Visesādhigamāna**nti satipaṭṭhānādīnaṃ adhigandhabbavisesānaṃ. Abhiññā nāma cha abhiññā, tāsu ukkaṭṭhaniddesena chaḷabhiññārahatova aggamaggapaññā idha abhiññāti adhippetā, tassa vosānaṃ pariyosānaṃ pāramī paramukkaṃsāti avakaṃsāti ca aggaphalaṃ vuccatīti āha **''abhiññā… pe… arahattaṃ pattā''**ti.

Upāyapadhāneti ariyaphalādhigamanassa upāyabhūte padhāne. ‘‘Anuppannapāpakānuppādādiatthā’’ti gahitā tatheva honti, taṃ atthaṃ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yathāadhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino upāyabhūte, padhānaupāyabhūteti attho. Sammā-saddassa vā yoniso atthadīpakataṃ sandhāya ‘‘yoniso padhāne’’ti vuttaṃ. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatākusalacchandaṃ uppādeti pavatteti vā. **Vāyamatī**ti payogaparakkamamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ ukkhipatī**ti teneva sahajātavīriyena kosajjapakkhato cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti sammappadhānabhūtaṃ vīriyaṃ pavatteti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. ‘‘Padahatī’’ti vā iminā āsevanādīhi saddhiṃ sikhāpattaṃ ussoḷhivīriyaṃ yojetabbaṃ. **Vaḍḍhiyā paripūraṇattha**nti yāvatā bhāvanāpāripūriyā paripūraṇatthaṃ. **Yā ṭhitī**ti yā kusalānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhavigamena avaṭṭhiti. **So asammoso**ti so avināso. **Yaṃ vepulla**nti yo sabbaso vipulabhāvo mahantatā. **Bhāvanāpāripūrī**ti bhāvanāya paripūritā. **Atthotipi veditabbaṃ purimapacchimapadānaṃ samānatthabhāvato.**

Pubbabhāgapaṭipadā kathitātaṃtaṃvisesādhigamassa paṭipadāvibhāvanāya āraddhattā. Akusalānaṃ dhammānaṃ anuppajjanena anatthāvahatā nāma natthīti vuttaṃ – **‘‘uppajjamānā’’**ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitattā. Tathā kusalānaṃ dhammānaṃ uppajjanenāti vuttaṃ – **anuppajjamānā**ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitattā. **Nirujjhamānā**ti paṭipakkhasamāyogena vinassamānā, na khaṇanirodhavasena nirujjhamānā.

Lobhādayo veditabbā, ye āraddhavipassakānaṃ uppajjanārahā. **Sakiṃ uppajjitvā**ti sabhāvakathanamattametaṃ. Ekavārameva hi maggo uppajjati. **Nirujjhamāno**ti saraseneva nirujjhamāno. Na hi tassa paṭipakkhasamāyogo nāma atthi. **Phalassā**ti anantarakāleva uppajjanakaphalassa. **Paccayaṃ datvāva nirujjhatī**ti iminā maggo sampati āyatiñca ekanteneva atthāvahoti dasseti. **Purimasmimpī**ti ‘‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti etasmiṃ tatiyavārepi. **‘‘Samathavipassanā gahetabbā’’ti vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ, **taṃ pana** maggassa anuppannatāya sabbhāvato, anuppajjamāne ca tasmiṃ vaṭṭānatthasabbhāvatoti maggassapi sādhāraṇabhāvato **na yutta**nti paṭikkhipati. Yadi samathavipassanānampi anuppatti anatthāvahā, maggassa anuppattiyā vattabbaṃ natthīti.

Mahantaṃ, **gāravaṃ hoti,** tasmā ‘‘saṅghagāravena yathāruci vandituṃ na labhāmī’’ti saṅghena saha na nikkhami. **Ettakaṃ dhātūnaṃ nidhānaṃ nāma aññatra natthi,** mahādhātunidhānato hi nīharitvā katipayā dhātuyo tattha tattha cetiye upanītā, idha pana rāmagāmathūpe vinaṭṭhe nāgabhavanaṃ paviṭṭhā doṇamattā dhātuyo upanītā. **Atimandāni no**ti nanu ativiya mandāni.

Saṃvijjitvāti ‘‘kathañhi nāma mādiso īdisaṃ anatthaṃ pāpuṇissatī’’ti saṃvegaṃ janetvā. Īdisaṃ nāma mādisaṃ ārabbha vattabbanti **kiṃ vadatīti** taṃ vacanaṃ anādiyanto.

Santasamāpattito aññaṃ santhambhanakāraṇaṃ balavaṃ natthīti tato parihīno sammāpaṭipattiyaṃ patiṭṭhā kathaṃ bhavissatīti āha **‘‘santāya…pe… na sakkotī’’**ti. Na hi mahārajjuyā chinnāya suttatantū santhambhetuṃ sakkontīti. Samathe dassetvā tena samānagatikā imasmiṃ visaye vipassanāpīti iminā adhippāyenāha **‘‘evaṃ uppannā samathavipassanā…pe… saṃvattantī’’**ti.

Kāsāvanti kāsāvavatthaṃ. **Kacchaṃ pīḷetvā nivattha**nti pacchimaṃ ovaṭṭikaṃ pīḷento viya daḷhaṃ katvā nivatthaṃ addasaṃsūti yojanā.

Vuttanayenāti (a. ni. ṭī. 1.1.394) ‘‘kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’tiādinā vatthukāmakilesakāmesu ādīnavadassanapubbakanekkhammapaṭipattiyā chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca ‘‘anuppanno ca kāmāsavo na uppajjatī’’tiādinā heṭṭhā sabbāsavasuttavaṇṇanādīsu (ma. ni. 1.15 ādayo; ma. ni. aṭṭha. 1.15 ādayo) vuttanayena. **Ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhavipāko**ti tadārammaṇamāha. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ **bhūtavigataṃ**.

Anubhūtabhūtā hi bhūtatāsāmaññena bhūta-saddena vuttā. Sāmaññameva hi upasaggena visesīyatīti. Anubhūtasaddo ca kammavacanicchāya abhāvato anubhavakavācako daṭṭhabbo. Vipāko ārammaṇe uppajjitvā niruddho bhutvāvigatoti vattabbataṃ arahati, vikappagāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalañca kammaṃ ārammaṇarasaṃ anubhavitvā vigatanti vattabbataṃ arahati. Yathāvutto pana vipāko kevalaṃ ārammaṇarasānubhavanavaseneva pavattatīti anubhavitvā vigatattā nippariyāyeneva vutto, tassa ca tathā vuttattā kammaṃ bhavitvā vigatapariyāyena, yaṃ ''uppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā''ti ettha ''uppanna''nti gahetvā taṃsadisānaṃ pahānaṃ, vuddhi ca vuttā. Vipaccituṃ okāsakaraṇavasena uppatitaṃ atītakammañca tato uppajjituṃ āraddho anāgato vipāko ca ''okāsakatuppanno''ti vutto. Yaṃ uppannasaddena vināpi viññāyamānaṃ uppannaṃ sandhāya ''nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikāna''ntiādi (a. ni. 10.217, 219) vuttaṃ.

Tesūti vipassanāya bhūmibhūtesu khandhesu. **Anusayitakilesā**ti anusayavasena pavattā appahīnā maggena pahātabbā kilesā adhippetā. Tenāha **''atītā…pe… na vattabbā''**ti. Tesañhi ambarukkhopamāya vattamānāditā na vattabbā maggena pahātabbānaṃ tādisassa vibhāgassa anuppajjanato. **Appahīnāva hontī**ti iminā appahīnaṭṭhena anusayaṭṭhoti dasseti. **Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmā**ti idaṃ tesu khandhesu uppattirahakilesajātaṃ tāya eva uppattirahatāya bhūmiladdhuppannaṃ nāma, tebhūmakabhūmiladdhā nāma hotīti attho. **Tāsu tāsu bhūmīsū**ti manussadevādiattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Tasmiṃ tasmiṃ santāne anuppattianāpāditatāya **asamugghātitā**. Ettha ca laddhabhūmikaṃ **bhūmiladdha**nti vuttaṃ aggiāhito viya.

Okāsakatuppanna-saddepi ca okāso kato etenāti okāso kato etassāti ca atthadvayepi kata-saddassa paranipāto daṭṭhabbo. Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṃ ārammaṇaṃ. Nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevā**ti avikkhambhituppanne viya ''imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Asamugghātitattā''ti yojetvā vitthāretabbaṃ.

Vuttaṃ paṭisambhidāmagge. Tattha ca maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṃ apākaṭaṃ supākaṭaṃ kātuṃ **ajātaphalarukkho** upamābhāvena **āgato**. Atītādīnaṃ appahīnatā dassanatthampi **''jātaphalarukkhena dīpetabba''**nti vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṃ honti bhavissanti cāti tāni atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Tepi pajahatiyeva kilesappahāneneva tesampi anuppattidhammatāpādanato. **Abhisaṅkhāraviññāṇassā**ti paṭisandhiviññāṇassa. **Upādinnaanupādinnato**ti upādinnakhandhato ceva kilesato ca. Upapattivasena vuṭṭhānaṃ dassetumāha – **''bhavavasena panā''**tiādi. Ye sotāpannassa satta bhavā appahīnā, tato pañca ṭhapetvā itare dve **''sugatibhavekadesā''**ti adhippetā. **Sugatikāmabhavato**ti sugatibhavekadesabhūtakāmabhavato. **Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti** uddhambhāgiyasaṃyojanasamugghātabhāvato. Yadi arahattamaggo eva ariyamaggo siyā, so eva sabbakilese pajaheyya, sabbabhavehipi vuṭṭhaheyya. Yasmā pana odhisova kilesā pahīyanti, tasmā heṭṭhimaheṭṭhimamaggehi pahīnāvasese kilese so pajahati, iti imaṃ sāmatthiyaṃ sandhāya **''sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadantī''**ti vuttaṃ. Tathā hi so eva ''vajirūpamo''ti vutto.

Hotu tāva vuttanayena anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādāya, uppannānaṃ uppannasadisānaṃ pahānāya anuppattidhammatāpādanāya maggabhāvanā, **atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ** kusalānaṃ **uppādāya uppannānañca ṭhitiyā bhāvanā hoti** ekacittakkhaṇikattā tassāti codeti, itaro ''maggappavattiyāyevā''ti parihāramāha. Maggo hi kāmañcekacittakkhaṇiko, tathārūpo panassa

pavattiviseso, yaṃ anuppannā kusalā dhammā sātisayaṃ uppajjanti, uppannā ca savisesaṃ pāripūriṃ pāpuṇanti. Tenāha **''maggo hī''**tiādi. Kiñcāpi ariyamaggo vattamānakkhaṇe anuppanno nāma na hoti, anuppannapubbataṃ upādāya upacāravasena tathā vuccatīti dassetuṃ **''anāgatapubbaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Ayamevā**ti ayaṃ maggassa yathāpaccayapavatti eva **ṭhiti nāmā**ti, maggasamaṅgī puggalo maggampi bhāvento eva tassa **ṭhitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati**.

Upasamamānaṃ gacchatīti vikkhambhanavasena samucchedavasena kilese upasamentaṃ vattati. Pubbabhāgindriyāni eva vā adhippetāni. Tenevāha **''kilesūpasamatthaṃ vā gacchatī''**ti.

248. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti (dī. ni. ṭī. 2.129; a. ni. ṭī. 3.8.66) adhikaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena, tenāha **''suṭṭhu muccanaṭṭho''**ti. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisayaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavattiākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha **''ārammaṇe cā''**tiādi. **Ayaṃ panattho**ti ayaṃ adhimuccanattho **pacchimavimokkhe** nirodhe **natthi**. Kevalo vimuttattho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti. Yena visiṭṭhena rūpena ''rūpī''ti vucceyya rūpī-saddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānamiva paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''ajjhatta''**ntiādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ **''nīlakasiṇādīni rūpānī''**ti.

Antoappanāyaṃ subhanti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā anavakāsā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimutti siyā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahati, te subhato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.212) brahmavihārabhāvanā ''subhavimokkho''ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasiṭṭhoti. **Vissaṭṭhattā**ti yathāparicchinne kāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

249. Abhibhavatīti abhibhu (dī. ni. ṭī. 2.173; a. ni. ṭī. 3.6.61-65) parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ,** jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ,** jhānaṃ. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Tenāha **''abhibhavanakāraṇānī''**tiādi. **Tānī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbo. **Parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī,** na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Taṃ pana** ajjhatta parikammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ **asuvisuddhameva hoti,** na bahiddhā parikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **''avaḍḍhitānī''**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idamabhibhāyatanaṃ vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti **''ñāṇuttariko puggalo''**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājhānuppādananti āha **''saha**

nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṃ. Yo ''khippābhiñño''ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṃ nimitte. **Appanaṃ pāpetī**ti bhāvanā appanaṃ neti.

Ettha ca keci ''uppanne upacārajjhāne taṃ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhāna pakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpetī''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto ''saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''ti vutto. ''Saha nimittuppādenā''ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṃ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) pana ''iminā panassa pubbabhāgo kathito''ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ tathā ābhogābhāve kasmā ''jhānasaññāyapī''ti vuttanti āha **''abhibhava…pe… atthī''**ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhitappamāṇānīti tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **''mahantānī''**ti.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā. Bahiddhāva uppanna**nti bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannaṃ. **Abhidhamme** pana ''ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti evaṃ catunnaṃ abhibhāyatanānaṃ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) ''kasmā pana yathā suttante – 'ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī'tiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttā''ti codanaṃ katvā ''ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato''ti kāraṇaṃ vatvā ''tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. 'Ajjhattaṃ arūpasaññī'ti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā''ti vuttaṃ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni ''parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti vuttāni, tathā ''appamāṇānī''ti daṭṭhabbāni. Atthi hi eso pariyāyo ''parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā''ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanapariyāyoti ''ajjhattaṃ rūpasaññī''tiādinā paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthābhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito, abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetaṃ ''ajjhattaṃ rūpasaññī''ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato ''rūpī rūpāni passatī''tiādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

''Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato''ti idaṃ abhidhamme katthacipi ''ajjhattaṃ rūpāni passatī''ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ ''bahiddhārūpāni passatī''ti, tassa kāraṇavacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ, yaṃ pana desanāvilāsahetukaṃ ajjhattaṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesaṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā, desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo, veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. ''Suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti eteneva siddhattā nīlādiabhibhāyatanāni na vattabbānīti ce? Na, nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ

parittatā tadappamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ **‘‘imesu panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Umāpuppha**nti atasipupphaṃ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasiyaṃ bhava**nti bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Te dhammeti te satipaṭṭhānādidhamme ceva aṭṭhavimokkhadhamme ca. **Ciṇṇavasībhāvāyeva** tattha abhivisiṭṭhāya paññāya pariyosānuttaraṃ sataṃ gatā **abhiññāvosānapāramippattā**.

250. **Sakalaṭṭhenā**ti (dī. ni. ṭī. 3.346; a. ni. ṭī. 3.10.25) sakalabhāvena, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evameva taṃtaṃsampayuttadhammānanti āha **‘‘khettaṭṭhenā’’**ti. **Paricchinditvā**ti idaṃ uddhaṃ adho tiriyanti yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena kāraṇenā**ti upariādīsu tena tena kasiṇena. Yathā kinti āha – **‘‘ālokamiva rūpadassanakāmo’’**ti, yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. **Ekassā**ti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanattha**nti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ. Na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavīādi. Na hi udakena ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā hi **‘‘tañhī’’**tiādimāha. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ viññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena ‘‘viññāṇakasiṇa’’nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘viññāṇa’’nti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhaṃadhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsabhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ ākāsameva hutvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃadhotiriyatā vuttāti **‘‘kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā’’**ti āha.

252. **Vuttoyeva** vammikasutte. **Nissitañca** chavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca. Suṭṭhu bhāti obhāsatīti vā **subho**. Kuruvindajātiādijātivisesopi maṇi ākarapārisuddhimūlako evāti āha **‘‘suparisuddhaākarasamuṭṭhito’’**ti. Dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha **‘‘suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo’’**ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādiapaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpasaṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho ādi-saddena. **Vaṇṇasampatti**nti suttassa vaṇṇasampattiṃ.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva tassa dassanato. **Tadārammaṇāna**nti rūpadhammārammaṇānaṃ. **Phassapañcamakacittacetasika**ggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesaṃ vipassanāñāṇagatikattā ‘‘āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇa’’nti vacanaṃ avirodhitaṃ hoti.

Ñāṇassāti paccavekkhaṇañāṇassa. Yadi evaṃ ñāṇassa vasena vattabbaṃ, na puggalassāti āha **‘‘tassa panā’’**tiādi. **Maggassa anantaraṃ,** tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato

vattabbaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Evaṃ santepī**ti yadipāyaṃ ñāṇānupubbaṭṭhiti, evaṃ santepi **etassa antarā vāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāñāṇassa tāsaṃ antarā vāro na hoti, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva dassitaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cā**ti **ca-**saddo samuccayattho. Tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravarūpaṃ passato**ti ettha iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminitvā cakkhunā passatoti vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññāṇavatthukassa bhayasantāso uppajjati uccavālikavāsīmahānāgattherassa viya. **Idhāpī**ti imasmiṃ vipassanāñāṇepi, na satipaṭṭhānādīsu evāti adhippāyo.

253. Manomayiddhiyaṃ ciṇṇavasitāya abhiññā vosānapāramippattatā veditabbāti yojanā. **Manena nibbatta**nti abhiññāmanena nibbattitaṃ. **Taṃ sadisabhāvadassanatthamevā**ti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanatthameva. **Sajātiyaṃ ṭhito,** na nāgiddhiyā aññajātirūpo. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

255. **Appakasirenevā**ti akiccheneva.

256. Mando uttānaseyyakadārakopi **‘‘daharo’’**ti vuccatīti tato visesanatthaṃ **‘‘yuvā’’**ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanato amaṇḍanasīlo hotīti tato visesanatthaṃ **‘‘maṇḍanakajātiko’’**ti vuttaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘yuvāpī’’**tiādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni**. Nātikammāsatilappamāṇā bindavo **tilakāni. Vaṅkaṃ** nāma piyaṅgaṃ. Yobbanapīḷakādayo **mukhadūsipīḷakā**. Mukhagato doso **mukhadoso,** lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassapi pākaṭabhāvassa adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena, mukhadoso ca mukhadoso ca mukhadosoti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi **paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī**ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

259. **Paṭipadāvasenā**ti yathārahaṃ samathavipassanāmaggapaṭipadāvasena. **Aṭṭhasu koṭṭhāsesū**ti satipaṭṭhānādīsu bodhipakkhiyadhammakoṭṭhāsesu, vimokkhakoṭṭhāsesu vāti imesu aṭṭhasu koṭṭhāsesu. **Sesesū**ti vuttāvasesesu abhibhāyatanakoṭṭhāsādīsu. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā

260. **Uggahitu**nti sikkhituṃ. **Uggāhetu**nti sikkhāpetuṃ, pāṭhato attanā yathāuggahitamatthaṃ tabbibhāvanatthāya uccāraṇavasena paresaṃ gāhetunti attho. **Samaya**nti diṭṭhiṃ. Sā hi saṃyojanabhāvato sameti sambandhā eti pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo**ti vuccati. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sūriyassa uggamanato atthaṅgamā ayaṃ ettako kālo rattandhakāravidhamanato divā nāma, tassa pana majjhimapahārasaññito kālo samujjalitapabhātejadahanabhāvena divā nāma. Tenāha **‘‘divasassapi divābhūte’’**ti. **Paṭisaṃharitvā**ti nivattetvā. Evaṃ cittassa paṭisaṃharaṇaṃ nāma gocarakkhette ṭhapananti āha **‘‘jhānaratisevanavasena ekībhāvaṃ gato’’**ti. Etena kāyavivekapubbakaṃ cittavivekamāha. Sīlādiguṇavisesayogato manasā sambhāvanīyā, te pana yasmā attano sīlādiguṇehi viññūnaṃ manāpā honti (kilesaaniggahassa pañcapasādāyattattā,) tasmā āha **‘‘manavaḍḍhanakāna’’**ntiādi. Tattha **unnamatī**ti udaggaṃ hoti. **Vaḍḍhatī**ti saddhāvasena vaḍḍhati. Tenāha bhagavā – ‘‘anussaraṇampahaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmī’’ti (itivu. 104; saṃ. ni. 5.184).

261. **Paññapemī**ti pajānanabhāvena ñāpemi tathā vavatthapemi. Tenāha **‘‘dassemi ṭhapemī’’**ti. **Paripuṇṇakusala**nti sabbaso puṇṇakusaladhammaṃ, **uttamakusala**nti uttamabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ pattakusaladhammaṃ. **Ayojjha**nti vādayuddhena ayodhanīyaṃ, vādayuddhaṃ hotu, tena parājayo na

hotīti dasseti, tenāha **''vādayuddhenā''**tiādi. **Saṃvarappahāna**nti pañcasu saṃvaresu yena kenaci saṃvarena saṃvaralakkhaṇaṃ pahānaṃ. **Paṭisevanappahānaṃ vā**ti vā-saddena parivajjanappahānādiṃ saṅgaṇhāti. Sesapadesūti ''na bhāsatī''tiādīsu padesu. **Eseva nayo**ti iminā ''abhāsanamattameva vadatī''ti evamādiṃ atidisati.

Nābhinandīti na sampaṭicchi. Sāsane tiṇṇaṃ duccaritānaṃ micchājīvassa vivajjanaṃ vaṇṇīyati, ayañca evaṃ katheti, tasmā **sāsanassa anulomaṃ viya vadati,** vadanto ca sammāsambuddhe dhamme cassa appasādaṃ na dasseti, tasmā **pasannakārampi vadatīti maññamāno** tassa vādaṃ **na paṭisedheti**.

262. **Yathā tassa vacanaṃ, evaṃ sante**ti yathā tassa paribbājakassa vacanaṃ, evaṃ samaṇabhāve sante labbhamāne. **Mayaṃ pana evaṃ na vadāmā**ti etena samaṇabhāvo nāma evaṃ na hotīti dasseti. Yo hi dhammo yādiso, tatheva taṃ buddhā dīpenti. **Visesaññāṇaṃ na hotī**ti kāyavisesavisayaññāṇaṃ tassa tadā natthi, yato parakāye upakkamaṃ kareyyāti dasseti, tassa pana tattha visesaññāṇampi natthevāti. Yasmā kāyapaṭibaddhaṃ kāyakammaṃ, tasmā taṃ nivattento āha **''aññatra phanditamattā''**ti. **Kilesasahagatacittenevā**ti dukkhasamphassassa asahananimittena domanassasahagatacitteneva. Dutiyavārepi eseva nayo. Jighacchāpipāsadukkhassa asahananimittena domanasseneva. **Vikūjitamattā**ti ettha virūpaṃ kūjitaṃ vikūjitaṃ pubbenivāsasannissayaṃ upayaṃ, taṃ panettha rodanahasanasamuṭṭhāpakacittasahagatanti dosasahagataṃ lobhasahagatañcāti daṭṭhabbaṃ. **Citta**nti kusalacittaṃ. Akusalacittaṃ pana atītārammaṇaṃ pavattatīti vattabbameva natthi. **Saritvā**ti yāva na satisaṇṭhāpanā dhammā uppajjanti, tāva supinante anubhūtaṃ viya dukkhaṃ saritvā rodanti. **Hasantī**ti etthāpi eseva nayo. Ayañca nayo ye laddhasukhārammaṇā hutvā gahitapaṭisandhikā mātukucchitopi sukheneva nikkhamanti, tesaṃ vasena vuttoti daṭṭhabbo. **Pāyantiyā**ti attano janapadadesarūpena pāyantiyā. **Ayampī**ti ājīvopi mātu aññavihitakāle ca lokassādavasena **kilesasahagatacitteneva hoti**.

263. **Samadhigayhā**ti sammā adhigatabhāvena gahetvā abhibhavitvā visesetvā visiṭṭho hutvā. **Khīṇāsavaṃ sandhāyā**ti byatirekavasena khīṇāsavaṃ sandhāya. Ayañhettha attho – khīṇāsavampi sotāpannakusalaṃ paññapeti sekkhabhūmiyaṃ ṭhitattā. Sesapadesupi eseva nayo.

Tīṇi padāni nissāyāti na kāyena pāpakaṃ kammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvatīti imāni tīṇi padāni nissāya kusalasīlamūlakā ca akusalasīlamūlakā cāti **dve paṭhamacatukkā ṭhapitā. Ekaṃ padaṃ nissāyā**ti na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappetīti imaṃ ekapadaṃ nissāya kusalasaṅkappamūlakā akusalasaṅkappamūlakā cāti ime **dve pacchimacatukkā ṭhapitā**.

264. **Vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati** balavatā mohena samannāgatattā. Tathā hi tāni ''momūhacittānī''ti vuccanti.

Kuhinti kiṃnimittaṃ. **Kataraṃṭhānaṃ pāpuṇitvā**ti kiṃ kāraṇaṃ āgamma. **Etthete**ti **etthā**ti kāyavacīmanosucaritabhāvanāsājīvanipphattiyaṃ. Sā pana heṭṭhimakoṭiyā sotāpattiphalena dīpetabbāti āha **''sotāpattiphale bhumma''**nti. Yasmā ājīvaṭṭhamakaṃ avasiṭṭhañca sīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa ca pārisuddhipātimokkhādhigamena sotāpattiphalappattiyā siddho hotīti āha – **''pātimokkha…pe… nirujjhatī''**ti. ''Sukhasīlo dukkhasīlo''tiādīsu viya pakatiatthasīlasaddaṃ gahetvā vuttaṃ **''akusalasīla''**ntiādi.

265. **Kāmāvacarakusalacittameva vuttaṃ** sampattasamādānaviratipubbakassa sīlassa adhippetattā. Tenāha – **''etena hi kusalasīlaṃ samuṭṭhātī''**ti.

Sīlavāti ettha **vā**-saddo pāsaṃsatthova veditabboti āha **''sīlasampanno hotī''**ti. Yo sīlamatte patiṭṭhito, na samādhipaññāsu, so sīlamayadhammapūritatāya **sīlamayo**. Tenāha **''alamettāvatā''**tiādi. **Yatthā**ti yassaṃ cetovimuttiyaṃ paññāvimuttiyañca. Tadubhayañca yasmā arahattaphale saṅgahitaṃ,

tasmā vuttaṃ **''arahattaphale bhumma''**nti. **Asesaṃ nirujjhati** sukhavipākabhāvassa sabbaso paṭippassambhanato.

266. Kāmapaṭisaṃyuttā saññā **kāmasaññā.** Sesesupi eseva nayo. **Itarā dve**ti byāpādavihiṃsāsaññā.

Anāgāmiphalapaṭhamajjhānanti anāgāmiphalasahagataṃ paṭhamajjhānaṃ. **Etthā**ti yathāvutte paṭhamajjhāne. Ettha ca ujuvipaccanīkena paṭipakkhappahānaṃ sātisayanti paṭhamajjhānaggahaṇaṃ. Tenāha **''aparisesā nirujjhantī''**ti. Nekkhammasaññānaṃ kāmāvacaracittasahagatatā tassa sīlassa samuṭṭhānatā ca sampayuttanayena veditabbā.

267. Kusalasaṅkappanirodhadutiyajjhānikaarahattaphalaakusalasaṅkappanirodha-paṭhamajjhānikaanāgāmiphalaggahaṇena samaṇo dassito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

271. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho, tadeva dhammadesanāya nimittabhāvato **kāraṇaṃ. Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa gocarabhāvaṃ upagacchatu. **Yena kāraṇenā**ti yena tuyhaṃ upaṭṭhitena kāraṇena dhammadesanā upaṭṭhaheyya, taṃ pana paribbājakassa ajjhāsayavasena tathā vuttaṃ. Tenāha **''etena hi…pe… dīpetī''**ti. **Ekaṅgaṇānī**ti pidhānābhāvena ekaṅgaṇasadisāni. Tenāha **''pākaṭānī''**ti.

Jānantoti attano tathābhāvaṃ sayaṃ jānanto. **Sakkaccaṃ sussūsatī**ti ''tathābhūtaṃyeva maṃ tathā avocā''ti sādaraṃ sussūsati. **Tasmā**ti dibbacakkhulābhino anāgataṃsañāṇalābhato. **Evamāhā**ti ''yo kho, udāyi, dibbena cakkhunā''ti ārabhitvā ''so vā maṃ aparantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyyā''ti evaṃ avoca.

Itaranti avasiṭṭhaṃ imasmiṃ ṭhāne vattabbaṃ. **Vuttanayamevā**ti ''yo hi lābhī''tiādinā vuttanayameva. **Atīte**ti pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūte atthe. **Anāgate**ti anāgataṃsañāṇassa visayabhūte anāgate atthe.

Paṃsupadese nibbattanato paṃsusamokiṇṇasarīratāya **paṃsupisācakaṃ. Ekaṃ mūlaṃ gahetvā**ti dīghaso heṭṭhimantena caturaṅgulaṃ, uparimantena vidatthikaṃ rukkhagacchalatādīsu yassa kassaci ekaṃ mūlaṃ gahetvā aññajātikānaṃ **adissamānakāyo hoti**. Ayaṃ kira nesaṃ jātisiddhā dhammatā. **Tatrā**ti tassa mūlavasena adissamānakatāya. **Na dissati** ñāṇena na passati.

272. **Na ca atthaṃ dīpeyyā**ti adhippetamatthaṃ sā vācā sarūpato na ca dīpeyya, kevalaṃ vācāmattamevāti adhippāyo. Paṭiharitabbaṭṭhena parasantāne netabbaṭṭhena paṭihāriya-saddadvārena viññātabbo bhāvattho, sova pāṭihīrako niruttinayena, natthi etassa pāṭihīrakanti **appāṭihīrakataṃ,** ta-saddena padaṃ vaḍḍhetvā tathā vuttaṃ, aniyyānaṃ. Tenāha **''niratthakaṃ sampajjatī''**ti. **Subhakiṇhadevaloke khandhā viya jotetī**ti iminā – ''dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo attā''ti imamatthaṃ dasseti.

273. Saupasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha **''viddheti ubbiddhe''**ti. Sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena sucibhāvena upaṭṭhānanti āha **''meghavigamena dūrībhūte''**ti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti **devo, ākāso. ''Aḍḍharattasamaye''**ti vattabbe bhummatthe vihitavacanānaṃ accantasaṃyogābhāvā upayogavacanaṃ veditabbaṃ. Puṇṇamāsiyañhi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā ante ṭhite aḍḍharatte samayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhito abhinno nāma. Tenāha **''abhinne aḍḍharattasamaye''**ti.

Ye anubhontīti ye devā candimasūriyānaṃ ābhā anubhonti vinibhuñjanti vaḷañjanti ca **tehi** devehi **bahū ceva bahutarā ca** candimasūriyānaṃ ābhā ananubhonto. Tenāha – **''attano sarīrobhāseneva ālokaṃ pharitvā viharantī''**ti.

274. **Pucchāmūḷho pana jāto** ''ayaṃ paramo vaṇṇo''ti gahitapadassa vidhamanena. **Acelakapāḷi**nti ''acelako hoti muttācāro''tiādinayappavattaṃ (dī. ni. 1.394) acelakapaṭipattidīpakaganthaṃ, ganthasīseneva tena pakāsitavādāni vadati. Surāmerayapānamanuyuttapuggalassa surāpānato virati tassa kāyaṃ cittañca tāpentī saṃvattatīti surāpānavirati (tapo, soyeva guṇo. Tenāha ''surāpānaviratīti attho''ti).

275. Ekantaṃ accantameva sukhaṃ assāti **ekantasukhaṃ. Pañcasu dhammesū**ti ''pāṇātipātā paṭiviratī''tiādīsu pañcasu sīlācāradhammesu. **Na jāniṃsū**ti sammosena anupaṭṭhahanti tadatthaṃ na bujjhanti. Buddhuppādena kira vihatatejāni mahānubhāvāni mantapadāni viya bāhirakānaṃ yogāvacaraganthena saddhiṃ yogāvacarapaṭipadā nassati. **Uggaṇhiṃsū**ti ''pañca pubbabhāgadhamme''tiādivacanamattaṃ uggaṇhiṃsu. **Tatiyajjhānato**ti kāraṇopacārena phalaṃ vadati, phalabhūtato **tatiyajjhānato**.

276. Ekantasukhassa lokassa paṭilābhena pattiyā tattha nibbatti **paṭilābhasacchikiriyā**. Ekantasukhe loke anabhinibbattitvā eva iddhiyā tattha gantvā tassa sattalokassa bhājanalokassa ca paccakkhato dassanaṃ **paccakkhasacchikiriyā**. Tenāha **''tatthā''**tiādi.

277. **Udañcaniko**ti udañcano. Viñjhupabbatapasse gāmānaṃ aniviṭṭhattā tiṃsayojanamattaṃ ṭhānaṃ aṭavī nāma, tattha senāsanaṃ, tasmiṃ **aṭavisenāsane** padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ bahūnaṃ tattha nivāsena **ekaṃ padhānagharaṃ ahosi**.

Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vekhanasasuttavaṇṇanā

280. Saha vatthukāmena kilesakāmo garu garukātabbo etassāti **kāmagaru**. Tesveva kāmesu ninnapoṇapabbhārajjhāsayoti **kāmādhimutto**. Pabbajjāpaṭhamajjhānādikaṃ nekkhammaṃ garu garukātabbaṃ etassāti **nekkhammagaru**. Tattha ninnapoṇapabbhārajjhāsayo **nekkhammādhimutto** svāyamattho yathā ekacce gahaṭṭhe labbhati, evaṃ ekacce anagārepīti āha **''pabbajitopī''**tiādi. **Ayaṃ pana** vekhanaso paribbājako. So hi vekhanasatāpasapabbajjaṃ upagantvā vekhanasena iminā diṭṭhimādāya samādiyitvā ṭhitattā ''vekhanaso''ti vuccati. Yathā loko sayaṃ ekādasahi aggīhi ādittopi samāno paccakkhato anubhaviyamānaṃ sālākikaṃ aggisantāpaṃ viya anādikālānugatasammākavacarasantāpaṃ ādittatāya na sallakkheti, sammāsambuddhena pana mahākaruṇāsamussāhitamānasena ''sabbaṃ, bhikkhave, āditta''nti **ādittapariyāye** (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) desiyamāne sallakkheti, evaṃ ayampi anādikālaparibhāvitaṃ attaajjhāsaye avaṭṭhitaṃ kāmādhimuttaṃ sarasena anupadhārento satthārā – ''pañca kho ime, kaccāna, kāmaguṇā''tiādinā kāmaguṇesu kāmasukhe bhāsiyamāne ''kāmādhimuttaṃ vata pabbajitassa citta''nti upadhāressatīti āha – **''imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttataṃ sallakkhessatī''**ti. **Kāmaggasukha**nti kāmetabbavatthūhi aggabhūtaṃ sukhaṃ. Sabbe hi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā, te paṭicca uppajjanasukhato nibbānasukhameva aggabhūtaṃ sukhaṃ. Yathāha – ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī''ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) – ''nibbānaṃ paramaṃ sukha''nti (ma. ni. 2.215, 217; dha. pa. 203) ca. Tena vuttaṃ **''nibbānaṃ adhippeta''**nti.

281. Pubbenivāsañāṇalābhino pubbantaṃ ārabbha vuccamānakathā anucchavikā tadatthassa paccakkhabhāvato, tadabhāvato vekhanasassa ananucchavikāti āha **''yasmā…pe… natthī''**ti. **Anāgatakathāya…pe… natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Ārakkhatthāyā**ti devatāhi mantapadehi saha ṭhitā tattha ārakkhatthāya. **Avijjāyā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ, taṃmūlakattā vā sabbakilesadhammānaṃ

avijjāva gahitā. **Jānanaṃ** pahīnakilesapaccavekkhaṇañāṇena. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vekhanasasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca paribbājakavaggavaṇṇanā.

4. Rājavaggo

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

282. **Cariya**nti bodhicariyaṃ, bodhisambhārasambharaṇavasena pavattitaṃ bodhisattapaṭipattinti attho. **Sukāraṇa**nti bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ, kassapassa bhagavato payirupāsanādiṃ sandhāya vadati. Tañhi tena saddhiṃ mayā idha katanti vattabbataṃ labhati. **Mandahasita**nti īsakaṃ hasitaṃ. **Kuhaṃ kuha**nti hāsa-saddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhapahaṭṭhākāramatta**nti haṭṭhapahaṭṭhamattaṃ. Yathā gahitasaṅketā ‘‘pahaṭṭho bhagavā’’ti sañjānanti, evaṃ ākāradassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena tāsaṃ samuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ **‘‘hasitañca nāmeta’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha ajjhupekkhanavasenapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasenāti āha **‘‘terasahi somanassasahagatacittehī’’**ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, tesampi yaṃ taṃ kodhavatthu, tassa mayaṃ dāni yathākāmakāritaṃ āpajjissāmāti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesū**ti pañcasu somanassasahagatacittesu. **Balavārammaṇe**ti uḷāraārammaṇe yamakamahāpāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇe**ti anuḷāre ārammaṇe. **Imasmiṃ pana ṭhāne…pe… uppādesī**ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āgatattā vuttaṃ. Na ahetukasomanassasahagatacittena bhagavato sitaṃ hotīti dassanatthaṃ.

Abhidhammaṭīkāyaṃ (dha. sa. mūlaṭī. 568) pana ‘‘atītaṃsādīsu appaṭihataṃ ñāṇaṃ vatvā ‘imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatta’ntiādivacanato (mahāni. 69, 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 15; dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā; dī. ni. ṭī. 3.141, 305) ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjatī’ti vuttavacanaṃ vicāretabba’’nti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsa-anāgataṃsa-sabbaññutaññāṇānaṃ anuvattakattā ñāṇānuparivattiyevāti, evaṃ pana ñāṇānuparivattibhāve sati na koci pāḷiaṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 568) ‘‘tesaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. Avassañca etaṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanassapi bhagavato pavatti tathārūpe kāle na saṃyujjeyya, tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa icchitattā, tathā hi vuttaṃ – ‘‘evañca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hotī’’ti, na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamuṭṭhitāya viññattiyā kāyakammādibhāvaṃ āpajjanabhāvo vibandhatīti tameva sandhāya vadati. Tenāha **‘‘evaṃ appamattakampī’’**ti. Sateritā vijjulatā nāma **sateratāvijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitikā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, tañca sabbakālaṃ catudīpikamahāmeghatova niccharati tenāha **‘‘cātuddīpikamahāmeghamukhato’’**ti. Ayaṃ kira tāsaṃ rasmivaṭṭīnaṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattuṃ siravaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhānaṃ.

283. Yadipi cattāri asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassañca paññāpāramitā paribhāvitā, tathāpi idāni taṃ buddhantaraṃ tassā paṭipādetabbattā vuttaṃ **‘‘aparipakkañāṇattā’’**ti. Kāmañcassa ñāṇāya idānipi paṭipādetabbatā atthi, evaṃ santepi nanu sammāsambuddhesu pasādena sambhāvanāya bhavitabbaṃ tathā cirakālaṃ paribhāvitattā, kathaṃ tattha hīḷanāti āha **‘‘brāhmaṇakule’’**tiādi. Cirakālaparicitāpi hi guṇabhāvanā appakenapi akalyāṇamittasaṃsaggena viparivattati aññathattaṃ gacchati. Tena mahāsattopi jātisiddhāyaṃ laddhiyaṃ ṭhatvā jātisiddhena mānena evamāha – **‘‘kiṃ pana**

tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā''ti. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** –

''Tasmā akalyāṇajanaṃ, āsīvisamivoragaṃ,
Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇo''ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172);

Nhānacuṇṇena suttena katā **sotti,** kuruvindaguḷikā, sā eva sināyanti kāyaṃ visodhenti etāyāti **sinānaṃ**. Tenāha – **''sotti sinānanti sinānatthāya katasotti''**nti.

284. **Ariyaparihārenā**ti ariyānaṃ parihārena, anāgāmīnaṃ nhānakāle attano kāyassa parihāraniyāmenāti attho. Attano ñāṇasampattiyā vibhavasampattiyā **pasannakāraṃ kātuṃ sakkhissati. Etadattha**nti ''ahitanivāraṇaṃ, hite niyojanaṃ byasane parivajjana''nti yadidaṃ, etadatthaṃ mittā nāma honti. Keci ''yāvettha ahupī''ti paṭhanti, tesaṃ yāva ettha kesaggagahaṇaṃ tāva ayaṃ nibandho ahupīti attho.

285. **Satipaṭilābhatthāyā**ti bodhiyā mahābhinīhāraṃ katvā bodhisambhārapaṭipadāya pūraṇabhāve satiyā paṭilābhatthāya. Idāni tassa satuppādanīyakathāya pavattitākāraṃ saṅkhepeneva dassetuṃ **''tassa hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **na lāmakaṭṭhānaṃ otiṇṇasatto**ti iminā mahāsattassa paṇītādhimuttataṃ dassetvā evaṃ paṇītādhimuttikassa pamādakiriyā na yuttāti dassento **''tādisassa nāma pamādavihāro na yutto''**ti āha. Tadā bodhisattassa nekkhammajjhāsayo telappadīpo viya visesato nibbatti, taṃ disvā bhagavā tadanurūpaṃ dhammakathaṃ karonto **''tādisassa…pe… kathesī''**ti. **Parasamuddavāsī therā** aññathā **vadanti. Aṭṭhakathāyaṃ** pana nāyaṃ buddhānaṃ bhāro, yadidaṃ pūritapāramīnaṃ bodhisattānaṃ tathā dhammadesanā tesaṃ mahābhinīhārasamanantarampi bodhisambhārassa sayambhuñāṇeneva paṭividitattā. Tasmā bodhisattabhāvapavedanameva tassa bhagavā akāsīti dassetuṃ **''satipaṭilābhatthāyā''**tiādi vuttaṃ. **Satipaṭilābhatthāyā**ti sammāpaṭipattiyā ujjalane pākaṭakarasatipaṭilābhāya.

286. Ñāṇañhi kilesadhammavidālanapadālanehi siṅgaṃ viyāti **siṅgaṃ**. Tañhi paṭipattiyā upatthambhitaṃ ussitaṃ nāma hoti, tadabhāve **patitaṃ** nāma. Keci pana vīriyaṃ siṅganti vadanti. Tasmiṃ sammappadhānavasena pavatte bāhirapabbajjaṃ upagatāpi mahāsattā visuddhāsayā appicchatādiguṇasamaṅgino yathārahaṃ ganthadhuraṃ vāsadhurañca paribrūhayantā viharanti, pageva buddhasāsane appicchatādīhīti āha **''catupārisuddhisīle panā''**tiādi. Vipassanaṃ brūhentā sikhāppattavipassanā hontīti vuttaṃ – **''yāva anulomañāṇaṃ āhacca tiṭṭhantī''**ti, anulomañāṇato orameva vipassanaṃ ṭhapentīti attho. **Maggaphalatthaṃ vāyāmaṃ na karonti** paññāpāramitāya sabbaññutaññāṇagabbhassa aparipuṇṇattā aparipakkattā ca.

287. **Therehī**ti vuddhatarehi. **Nivāse satī**ti yasmiṃ ṭhāne pabbajito, tattheva nivāse. **Vappakālato**ti sassānaṃ vappakālato. Pubbe viya tato paraṃ tikhiṇena sūriyasantāpena payojanaṃ natthīti vuttaṃ – **''vappakāle vitānaṃ viya upari vatthakilañjaṃ bandhitvā''**ti. **Puṭake**ti kalāpe.

288. Paccayasāmaggihetukattā dhammappattiyā padesato pariññāvatthukāpi ariyā upaṭṭhite cittavighātapaccaye yadetaṃ nātisāvajjaṃ, tadevaṃ gaṇhantīti ayamettha dhammatāti āha – **''alābhaṃ ārabbha cittaññathatta''**ntiādi. **So**ti kikī kāsirājā. **Brāhmaṇabhatto**ti brāhmaṇesu bhatto. **Deve**ti brāhmaṇe sandhāyāha. **Bhūmidevā**ti tesaṃ samaññā, tadā brāhmaṇagaruko loko. Tadā hi kassapopi bhagavā brāhmaṇakule nibbatti. **Dhītu avaṇṇaṃ vatvā**ti, ''mahārāja, tava dhītā brāhmaṇasamayaṃ pahāya muṇḍapāsaṇḍikasamayaṃ gaṇhī''tiādinā rājaputtiyā aguṇaṃ vatvā. **Varaṃ gaṇhiṃsu** ñātakā. **Rajjaṃ niyyātesi** ''mā me vacanaṃ musā ahosi, aṭṭhame divase niggaṇhissāmī''ti.

Pāvanaasmanayanavasena sammā pāvīkatattā **parisuddhataṇḍulāni**. Pāḷiyaṃ **taṇḍulapaṭibhastānī**ti taṇḍulakhaṇḍāni. **Muggapaṭibhastakaḷāyapaṭibhastesupi** eseva nayo.

289. **Ko nu kho**ti bhummatthe paccattavacananti āha – **''kuhiṃ nu kho''**ti pāripūriṃ yojīyanti

byañjanabhojanāni etthāti pariyogo, tato **pariyogā**. Tenāha **''sūpabhājanato''**ti. **Saññaṃ datvā**ti vuttaṃ sabbaṃ ācikkhitvā tumhākaṃ atthāya sampādetvā nikkhitto upaṭṭhākoti bhagavato ārocethāti saññaṃ datvā. **Ativissattho**ti ativiya vissattho. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādivasena pañcappakārā.

290. **Ki**nti nissakke paccattavacanaṃ, kasmāti attho? **Dhammiko**ti iminā āgamanasuddhiṃ dasseti. **Bhikkhūnaṃ patte bhattasadiso**ti iminā upāsakena satthu pariccattabhāvaṃ tattha satthuno ca aparisaṅkataṃ dasseti. **Sikkhāpadavelā nāma natthī**ti dhammassāmibhāvato sikkhāpadamariyādā nāma natthi paṇṇattivajje, pakativajje pana setughāto eva.

291. Chadanaṭṭhāne yadākāsaṃ, tadeva tassa gehassa chadananti **ākāsacchadanaṃ. Pakatiyā utupharaṇamevā**ti chādite yādisaṃ utu, chadane uttiṇabhāvepi tamhi gehe tādisameva utupharaṇaṃ ahosi. **Tesaṃyevā**ti tesaṃ ghaṭikārassa mātāpitūnaṃ eva.

292. ''Catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārikā eko vāhoti tadeva ekasakaṭa''nti **suttanipātaṭṭhakathādīsu** (su. ni. aṭṭha. 2.662) vuttaṃ, idha pana **''dve sakaṭāni eko vāho''**ti vuttaṃ. **Telaphāṇitādi**nti **ādi-**saddena sappiādiṃ maricādikaṭukabhaṇḍañca saṅgaṇhāti. **Nāhaṃ raññā diṭṭhapubbo,** kuto paripphassoti adhippāyo. **Naccitvāti** naccaṃ datvā.

Ghaṭikārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā

293. Thūlameva thullaṃ, thullā vipulā mahantā koṭṭhā jātā imassāti **thullakoṭṭhika**nti odanapūpapahūtavasena laddhanāmo nigamo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **thullakoṭṭha**nti attho vutto. Tena pāḷiyaṃ ika-saddena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti.

294. **Raṭṭhapālo**ti idaṃ tassa kulaputtassa nāmaṃ. Paveṇivasena āgatakulavaṃsānugatanti samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ **''kasmā raṭṭhapālo''**tiādi vuttaṃ. **Sandhāretu**nti vināsanato pubbe yādisaṃ, tatheva sammadeva dhāretuṃ samattho. **Saddhā**ti kammaphalasaddhāya sampannā. **Sāmaṇeraṃ disvā**ti sikkhākāmatāya etadagge ṭhapiyamānaṃ disvā.

Saha raññāti **sarājikaṃ,** raññā saddhiṃ rājaparisaṃ. **Cātuvaṇṇa**nti brāhmaṇādicatuvaṇṇasamudāyaṃ. **Posetu**nti vaddhetuṃ dānādīhi saṅgahavatthūhi saṅgaṇhituṃ. **Yaṃ** kulaṃ. **Pahossatī**ti sakkhissati.

Tena tena me upaparikkhatoti ''kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, aṭṭhikaṅkalūpamā''ti (ma. ni. 1.234; pāci. 417; mahāni. 3, 6) ca ādinā yena yena ākārena kāmesu ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, tabbipariyāyato nekkhamme ānisaṃsaṃ guṇaṃ pakāsentaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, tena tena pakārena upaparikkhato vīmaṃsantassa mayhaṃ **evaṃ hoti** evaṃ upaṭṭhāti. **Sikkhattayabrahmacariya**nti adhisīlādisikkhattayasaṅgahaṃ seṭṭhacariyaṃ. Akhaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ** lakkhaṇavacanañhetaṃ. Kañcipi sikkhekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṃkilesamalaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha **''likhitasaṅkhasadisa''**nti. Dāṭhikāpi massuggahaṇeneva gahetvā **''massu''**tveva vuttaṃ, uttarādharamassunti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni. Ananuññātaṃ puttaṃ na pabbājeti** ''mātāpitūnaṃ lokiyamahājanassa cittaññathattaṃ mā hotū''ti. Tathā hi suddhodanamahārājassa tathā varo dinno.

295. Piyāyitabbato **piyo**ti āha **''pītijanako''**ti. Manassa appāyanato **manāpo**ti āha

‘‘manavaḍḍhanako’’ti. **Sukhedhito** taruṇadārakakāle. Tato parañca sappikhīrādisādurasamanuññabhojanādiāhārasampattiyā **sukhaparibhato.** Atha vā daḷhabhattikadhātijanādiparijanasampattiyā ceva paricchadasampattiyā ca uḷārapaṇītasukhapaccayūpahārehi ca **sukhedhito**, akiccheneva dukkhappaccayavinodanena **sukhaparibhato**. Ajjhattikaṅgasampattiyā vā **sukhedhito,** bāhiraṅgasampattiyā **sukhaparibhato. Kassacī**ti upayogatthe sāmivacanaṃ, kiñcīti vuttaṃ hoti, ayameva vā pāṭho. Tathā hi **‘‘appamattakampi kalabhāgaṃ dukkhassa na jānāsī’’**ti attho vutto. **Evaṃ sante**ti nanu mayaṃ raṭṭhapāla maraṇādīsu kenaci upāyena appatīkārena maraṇenapi tayā akāmakāpi vinā bhavissāma, evaṃ sati. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Kiṃ panā**ti ettha **ki**nti kāraṇatthe paccattavacananti dassento āha **‘‘kena pana kāraṇenā’’**ti.

296. **Paricārehī**ti parito tattha tattha yathāsakaṃ visayesu cārehi. Tenāha **‘‘ito cito ca upanehī’’**ti. **Paricārehī**ti vā sukhūpakaraṇehi attānaṃ paricārehi, attano paricaraṇaṃ kārehi. Tathābhūto ca yasmā laḷanto kīḷanto nāma hoti, tasmā **‘‘laḷā’’**tiādi vuttaṃ. Niccadānaṃ **dānaṃ** nāma, uposathadivasādīsu dātabbaṃ atirekadānaṃ **padānaṃ** nāma. Paveṇīrakkhaṇavasena vā dīyamānaṃ **dānaṃ** nāma, attanāva paṭṭhapetvā dīyamānaṃ **padānaṃ** nāma. Pacurajanasādhāraṇaṃ vā nātiuḷāraṃ **dānaṃ** nāma, anaññasādhāraṇaṃ atiuḷāraṃ **padānaṃ** nāma. **Uddassetabbāti uddhaṃ dassetabbā**. Kuto uddhaṃ te dassetabbā? Pabbajitato uddhaṃ attānaṃ mātāpitaro dassetabbā, tenāha **‘‘yathā’’**tiādi.

299. **Balaṃ gahetvā**ti ettha balaggahaṇaṃ nāma kāyabalassa uppādanamevāti āha **‘‘kāyabalaṃ janetvā’’**ti. **Evaṃ viharanto**ti yathā pāḷiyaṃ vuttaṃ evaṃ eko vūpakaṭṭho appamatto viharanto. **Tasmā**ti yasmā neyyo, na ugghaṭitaññū, na ca vipañcitaññū, tasmā. Cirena pabbajito **dvādasame vasse arahattaṃ pāpuṇi**. Yaṃ pana vuttaṃ pāḷiyaṃ ‘‘na cirassevā’’ti, taṃ saṭṭhi vassāni tato adhikampi vipassanāparivāsaṃ vasante upādāya vuttaṃ.

Sattadvārakoṭṭhakassāti sattagabbhantaradvārakoṭṭhakasīsena gabbhantarāni vadati. **Paharāpetī**ti vayovuḍḍhānurūpaṃ kappāpanādinā alaṅkārāpeti. Antojātatāya ñātisadisī dāsī **ñātidāsī**. Pūtibhāveneva lakkhitabbo doso vā abhidoso, sova **ābhidosiko,** abhidosaṃ vā paccūsakālaṃ gato patto atikkantoti **ābhidosiko**. Tenāha **‘‘ekarattātikkantassā’’**tiādi. **Aparibhogāraho** pūtibhūtabhāvena. **Ariyavohārenā**ti ariyasamudācārena. Ariyā hi mātugāmaṃ bhaginivādena samudācaranti. **Nissaṭṭhapariggaha**nti pariccattālayaṃ. **Vattuṃ vaṭṭatī**ti nirapekkhabhāvato vuttaṃ, idha pana visesato aparibhogārahattāva vatthuno. Nimīyati saññāyatīti **nimittaṃ,** tathāsallakkhito ākāroti āha **‘‘ākāraṃ aggahesī’’**ti.

300. **Gharaṃ pavisitvā**ti gehasāminiyā nisīditabbaṭṭhānabhūtaṃ antogehaṃ pavisitvā. **Ālapane**ti dāsijanassa ālapane. **Bahi nikkhamantā**ti yathāvuttaantogehato bahi nikkhamantiyo. **Gharesu sālā hontī**ti gharesu ekamante bhojanasālā honti pākāraparikkhittā susaṃvihitadvārabandhā susammaṭṭhavālikaṅgaṇā.

Anokappanaṃ asaddahanaṃ. **Amarisanaṃ** asahanaṃ. **Anāgatavacanaṃ** anāgatasaddappayogo, attho pana vattamānakālikova. Tenāha **‘‘paccakkhampī’’**ti. **Ariyiddhiya**nti ‘‘paṭikūle apaṭikūlasaññī viharatī’’ti (a. ni. 5.144) evaṃ vuttaariyiddhiyaṃ.

Pūtikummāso chaḍḍanīyadhammo tassa gehato laddhopi na dātabbayuttako dāsijanena dinnoti āha **‘‘deyyadhammavasena neva dānaṃ alatthamhā’’**ti. ‘‘Imehi muṇḍakehī’’tiādinā nitthunanavacanena paccakkhānaṃ atthato laddhameva, tassa pana ujukaphāsusamācāravasena aladdhattā vuttaṃ **‘‘na paccakkhāna’’**nti. Tenāha – **‘‘paṭisanthāravasena paccakkhānampi na alatthamhā’’**ti. ‘‘Neva dāna’’ntiādi paccāsīsāya akkhantiyā ca vuttaṃ viya pacurajano maññeyyāti tannivattanatthaṃ adhippāyamassa vivarituṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. **Suttikāpaṭicchanna**nti sippikāchadāhi channaṃ.

Ukkaṭṭhaekāsanikatāyāti idaṃ bhūtakathanamattaṃ therassa tathābhāvadīpanato. Mudukassapi hi ekāsanikassa yāya nisajjāya kiñcimattaṃ bhojanaṃ bhuttaṃ, vattasīsenapi tato vuṭṭhitassa puna bhuñjituṃ na vaṭṭati. Tenāha tipiṭakacūḷābhayatthero ''āsanaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā''ti. **Ukkaṭṭhasapadānacāriko**ti purato pacchato ca āhaṭabhikkhampi aggahetvā bahidvāre ṭhatvā pattavissajjanameva karoti. Eteneva therassa ukkaṭṭhapiṇḍapātikabhāvo dīpito. Tenāha – **''svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāsetī''**ti. Atha kasmā adhivāsesīti āha **''mātu anuggahenā''**tiādi. Paṇḍitā hi mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbaṃ anuggahaṃ ajjhupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

301. **Payutta**nti vaddhivasena payojitaṃ, taddhitalopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ yathā aññatthāpi ''pitāmahaṃ dhanaṃ laddhā, sukhaṃ jīvati sañcayo''ti. **Jeṭṭhakitthiyo**ti padhānitthiyo. **Ito**ti imasmiṃ kule anubhavitabbavibhavasampattito. **Aññato**ti imassa dinnattā aññasmiṃ kule anubhavitabbasampattito.

302. **Cittavicitta**nti kappanāya ceva araharūpena alaṅkārādinā ca cittitañceva vicittitañca. **Vaṇakāya**nti vaṇabhūtaṃ kāyaṃ. **Samantato ussita**nti heṭṭhimakāyavasena heṭṭhā upari ca sannissitaṃ. **Niccātura**nti abhiṇhappaṭipīḷitaṃ, sadā dukkhitaṃ vā. **Bahusaṅkappa**nti rāgavatthubhāvena abhijanehi hāvabhāvavilāsavasena, āmisavasena ca soṇasiṅgālādīhi bahūhi saṅkappetabbaṃ. **Ṭhitī**ti avaṭṭhānaṃ avipariṇāmo natthi. Tenāha – **''bhijjanadhammatāva niyatā''**ti, parissavabhāvāpatti ceva vināsapatti ca ekantikāti attho.

Cittakatampīti gandhādīhi cittakatampi. **Rūpa**nti sarīraṃ.

Alattakakatāti piṇḍialattakena suvaṇṇakatā. Tenāha **''alattakena rañjitā''**ti. **Cuṇṇakamakkhita**nti dosanīharaṇehi tāpadahanādīhi katābhisaṅkhāramukhaṃ gorocanādīhi obhāsanakacuṇṇehi makkhitaṃ, tenāha **''sāsapakakkenā''**tiādi.

Rasodakenāti saralaniyyāsarasamissena udakena. **Āvattanaparivatte katvā**ti āvattanaparivattanavasena nate katvā. **Aṭṭhapadakaracanāyā**ti bhittikūṭaddhacandādivibhāgāya aṭṭhapadakaracanāya.

Viravamāneti ''ayaṃ palāyati, gaṇha gaṇhā''ti viravamāne. Hiraññasuvaṇṇaorodheti vattabbaṃ.

303. **Ussitāya ussitāyā**ti kulavibhavabāhusaccapaññāsampattiyā uggatāya uggatāya. **Abhilakkhito** uḷārabhāvena.

304. **Parijuññānī**ti parihānāni. Ye byādhinā abhibhūtā sattā jiṇṇakappā vayohānisattā viya honti, tato nivattento **''jarājiṇṇo''**ti āha. **Vayovuḍḍho,** na sīlādivuḍḍho. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti **jātimahallako**. Dvattirājaparivattasaṅkhātaṃ addhānaṃ kālaṃ gato vītivattoti **addhagato**. Tathā ca paṭhamavayaṃ majjhimavayañca atīto hotīti āha **''addhānaṃ atikkanto''**ti. Jiṇṇādipadehi paṭhamavayamajjhimavayassa bodhitattā anuppattatāvisiṭṭho vaya-saddo osānavayavisayoti āha **''pacchimavayaṃ anuppatto''**ti.

''Appiccho, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphasso''ti (a. ni. 10.11) evamādīsu viya appa-saddo abhāvatthoti adhippāyenāha **''appābādhoti arogo, appātaṅkoti niddukkho''**ti. Appattho vā idha, tatthāpi appa-saddo daṭṭhabbo. Evañhi ''yo hi, gahapati, imaṃ pūtikāyaṃ pariharanto muhuttampi ārogyaṃ paṭijāneyya kimaññatra bālyā''ti (saṃ. ni. 3.1) suttapadaṃ samatthitaṃ hoti. Vipaccanaṃ vipāko, so eva vepāko. Samo vepāko etissā atthīti **samavepākinī,** tāya. Teneva samavepākinibhāvena sabbampi sammadeva gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**. Gahaṇisampattiyā hi yathābhuttaāhāro sammadeva jīranto sarīre tiṭṭhati, no aññathā **bhuttabhutto āhāro jīrati** gahaṇiyā tikkhabhāvena. **Tatheva tiṭṭhatī**ti bhuttākāreneva tiṭṭhati gahaṇiyā mandabhāvato. **Bhattacchando uppajjateva** bhuttaāhārassa sammā

pariṇāmaṃ gatattā. **Tenevā**ti samavepākinibhāveneva. Pattānaṃ bhogānaṃ parikkhiyamānaṃ na sahasā ekajjhaṃyeva parikkhayaṃ gacchanti, atha kho anukkamena, tathā ñātayopīti āha **''anupubbenā''**ti. **Chātakabhayādinā**ti **ādi-**saddena byādhibhayādiṃ saṅgaṇhāti.

305. Uddesasīsena niddeso gahitoti āha **''dhammaniddesā uddiṭṭhā''**ti. Yasmā vā ye dhammā uddisitabbaṭṭhena ''uddesā''ti vuccanti. Teva dhammā niddisitabbaṭṭhena niddesāti **''dhammaniddesā uddiṭṭhā''**ti attho vutto. Atha vā ye dhammā aniccatādivibhāvanavasena uddhaṃ uddhaṃ desessanti, te dhammā tatheva nissesato desessantīti evaṃ uddesaniddesapadānaṃ anatthantaratā veditabbā. **Tatthā**ti jarāmaraṇasantike. Addhuvoti niddhuvo na thiro, aniccoti attho. Tenāha **''dhuvaṭṭhānavirahito''**ti, ajātābhūtāsaṅkhatadhuvabhāvakāraṇavivittoti attho. **Upanīyyatī**ti vā jarāmaraṇena loko sammā nīyati, tasmā addhuvoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tāyitu**nti jātiādibyasanato rakkhituṃ **samatthena** issarena attanā **virahito**ti. ''Imaṃ lokaṃ ito vaṭṭadukkhato mocessāmi, jarābyādhimaraṇānaṃ taṃ adhibhavituṃ na dassāmī''ti evaṃ abhisaratīti abhissaraṇaṃ, lokassa sukhassa dātā hitassa vidhātā koci issaro, tadabhāvato āha **''anabhissaroti asaraṇo''**ti. **Nissako** mamāyitabbavatthuabhāvato, tenāha **''sakabhaṇḍavirahito''**tiādi. Taṇhāya vase jāto taṇhāya vijitoti katvā **''taṇhāya dāso''**ti vuttaṃ.

306. Hatthivisayattā hatthisannissitattā vā hatthisippaṃ ''hatthī''ti gahitanti āha – **''hatthisminti hatthisippe''**ti, sesapadesupi eseva nayo. Sātisayaṃ ūrubalaṃ etassa atthīti **ūrubalī**ti āha – **''ūrubalasampanno''**ti, tamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''yassa hī''**tiādi vuttaṃ. **Abhinnaṃ** parasenaṃ **bhindato bhinnaṃ** sakasenaṃ sandhārayato upatthambhayato. **Bāhubalī**ti etthāpi ''yassa hi phalakañca āvudhañca gahetvā''tiādinā attho vattabbo, idha pana parahatthagataṃ rajjaṃ āharituṃ bāhubalanti yojanā. Yathā hi ''ūrubalī''ti etthāpi bāhubalaṃ anāmasitvā attho, evaṃ ''bāhubalī''ti ettha ūrubalaṃ anāmasitvā attho veditabbo, āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Alaṃ samattho attā etassāti alamatthoti āha **''samatthaattabhāvo''**ti.

Pariyodhāyāti vā parito ārakkhaṃ odahitvā. ''Saṃvijjante kho, bho raṭṭhapāla, imasmiṃ rājakule hatthikāyāpi…pe… vattissantī''ti **idampi so rājā upari dhammuddesassa kāraṇaṃ āharanto āha**.

Vuttasseva anu pacchā gāyanavasena kathanaṃ **anugīti**. Tā pana gāthā dhammuddesānaṃ desanānupubbiṃ anādiyitvāpi yathārahaṃ saṅgaṇhanavasena anugītāti āha **''catunnaṃ dhammuddesānaṃ anugīti''**nti.

307. **Eka**nti ekajātiyaṃ. Vatthukāmakilesakāmā visayabhedena bhinditvā tathā vuttāti daṭṭhabbo.

Sāgarantenāti sāgarapariyantena.

Aho vatāti socane nipāto, ''aho vata pāpaṃ kataṃ mayā''tiādīsu viya. **Amarā**tiādīsu **āhū**ti kathenti. Mataṃ uddissa ''amha''nti vattabbe sokavasena ''amara''nti vuccati.

Vosānanti niṭṭhaṃ, pariyosānanti attho. **Sāvā**ti paññā eva. **Dhanato**ti sabbadhanato. **Uttamatarā** seṭṭhā, tenevāha ''paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha''nti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184).

Tesu pāpaṃ karontesu sattesu, niddhāraṇe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Paramparāyā**ti attabhāvaparamparāya. **Saṃsāraṃ āpajjitvā**ti bhavādīsu saṃsārassa āpajjanahetuṃ āpajjanto paralokaṃ upeti, paralokaṃ upentova bahuvidhadukkhasaṅkhātaṃ gabbhañca upeti. **Tādisassā**ti tathārūpassa gabbhavāsadukkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhūtassa **appapaññassa añño appapañño** ca **abhisaddahanto** hitasukhāvahanti pattiyāyanto.

''Pāpadhammo''ti vuttattā tādisassa paraloko nāma duggati evāti āha **''paramhi apāyaloke''**ti.

Vividharūpenāti rūpasaddādivasena tatthapi paṇītatarādivasena bahuvidharūpena.

Sāmaññamevāti samaṇabhāvo eva seyyo. Ettha ca ādito dvīhi gāthāhi catuttho dhammuddeso anugīto. Catutthagāthāya tatiyo. Pañcamagāthāya dutiyo. Chaṭṭhagāthāya dutiyatatiyā. Sattamagāthāya paṭhamo dhammuddeso anugīto, aṭṭhamādīhi pavattinivattīsu kāmesu nekkhamme ca yathārahaṃ ādīnavānisaṃsaṃ vibhāvetvā attano pabbajjakāraṇaṃ paramato dassento yathāvuttadhammuddesaṃ nigameti, tena vuttaṃ ''tā pana gāthā dhammuddesānaṃ desanānupubbiṃ anādiyitvāpi yathārahaṃ saṅgaṇhanavasena anugītā''ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Raṭṭhapālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Maghadevasuttavaṇṇanā

308. **Pubbe maghadevo nāma rājā**ti atītakāle imasmiṃyeva kappe anekavassasahassāyukesu manussesu paṭipāṭiyā uppannānaṃ caturāsītisahassānaṃ cakkavattirājūnaṃ ādipuriso maghadevoti evaṃnāmo rājā.

Dhammoti rājadhammoti lokikā vadanti. Mahābodhinidhānapāramitāsaṅkhāto pana dhammo atthīti **dhammiko. Dhammenā**ti ñāyena. Tadā brahmavihārādibhāvanādhammassa rañño anadhigatattā tassapi vā anabhijjhādīhi samānayogakkhamattā vuttaṃ **''dasakusalakammapathe ṭhito''**ti. **Dhamma**nti dhammato anapetaṃ. Tathā hi ca so pakkhapātābhāvato ''samo''ti vuccatīti āha **''samaṃ caratī''**ti. **Pakatiniyāmenevā**ti paveṇiyā āgataniyāmeneva. Yasmā nigamajanapadesu yebhuyyena gahapatīnaṃ saṅgaho, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **''gahapatikāna''**ntveva vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana aññameva nāgaracārittaṃ, aññaṃ negamajanapadacārittanti te visuṃ gahitā ''negamesu ceva janapadesu cā''ti. Paccuggamananiggamanavasena uposathassa paṭiharaṇaṃ pāṭihāriyo, so eva **pāṭihāriko, pakkho. Ime divasā**ti ime cattāro divasā.

309. **Devoti maccu** abhibhavanaṭṭhena. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu satte abhibhavati. ''Ahaṃ asukaṃ madditum āgamissāmi, tvaṃ tassa kese gahetvā mā vissajjehī''ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti **dūtāti vuccanti. Alaṅkatapaṭiyattāyā**ti idaṃ attano dibbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassetuṃ vuttaṃ. **Devatābyākaraṇasadisameva hoti** na cireneva maraṇasambhavato. **Visuddhidevāna**nti khīṇāsavabrahmānaṃ. Te hi carimabhave bodhisattānaṃ jiṇṇādike dassenti.

Dukhitañca byādhitanti byādhibhāvena sañjātadukkhanti attho. Antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadaññesaṃ tehi anupaṭṭhāpitānampi paṇḍitānaṃ tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti āha **''iminā pariyāyenā''**ti.

Disampatīti vibhattialopena niddeso, disāsīsena desā vuttāti desānaṃ adhipatirājāti attho. Uttamaṅge sirasi ruhantīti **uttamaṅgaruhā,** kesā. Te panettha yasmā palitattā avisesato sabbapacchimavayasandassakā honti, tasmā **''vayoharā''**ti vuttā.

Purisayugo yasmā tasmiṃ vaṃse sañjātapurisaṭṭhitiyā paricchinno, tasmā āha **''vaṃsasambhave purise''**ti. **Rājagehato āhaṭabhikkhāya yāpento**ti iminā kumārakapabbajjāya upagatabhāvaṃ dasseti.

Parihariyamānovāti aññena aññena parihariyamāno viya velāya velāya tena mahatā parijanena upaṭṭhiyamāno kumārakīḷaṃ kīḷīti attho. Keci pana ''parihariyamāno evā''ti avadhāraṇavasena atthaṃ vadanti, tathā sati caturāsītivassasahassāni thaññapāyī taruṇadārako ahosīti āpajjatīti tadayuttaṃ. Kumārakālaṃ vatvā tadanantaraṃ oparajjavacanato viruddhañcetaṃ. (**Pañcamaṅgala**vacanena unnaṅgalamaṅgalaukkantanamaṅgalakammahāyamaṅgaladussamaṅgalāni samupagatāni eva ahesunti daṭṭhabbaṃ).

311. Savaṃsavasena āgatā puttanattuādayo puttā ca paputtā ca etissāti **puttapaputtakā** paramparā. **Nihata**nti nihitaṃ ṭhapitaṃ, pavattitanti attho. **Nihata**nti vā satataṃ patiṭṭhitabhāvena vaḷañjitanti attho. Tenāha **''kalyāṇavatta''**nti. **Atirekatarā dve guṇā**ti mahāsattassa maghadevakālato atirekatarā dve guṇā itararājūhi pana atirekatarā anekasatasahassappabhedā eva guṇā ahesunti.

312. Tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃnivāso etesanti **tāvatiṃsā**. Nivāsabhāvo ca tesaṃ tattha nibbattanapubbakoti āha – **''devānaṃ tāvatiṃsānanti tāvatiṃsabhavane nibbattadevāna''**nti. **Rañño**ti nimimahārājassa. **Ovāde ṭhatvā**ti ''sīlaṃ arakkhanto mama santikaṃ mā āgacchatū''ti niggaṇhanavasenapi, ''ekantato mama vijite vasantena sīlaṃ rakkhitabba''nti evaṃ pavattitaovādavasenapi ovāde ṭhatvā.

Atha nanti mahājutikaṃ mahāvipphāraṃ mahānubhāvaṃ nimirājānaṃ. ''Sakkohamasmi devindo, tava santikamāgato''ti attano sakkabhāvaṃ pavedetvā **''kaṅkhaṃ te paṭivinodessāmī''**ti āha. Tenāha **''sabbabhūtānamissarā''**tiādi.

Sīlaṃ upādāya omakatāya **''ki''**nti hīḷento vadati. **Guṇavisiṭṭhatāyāti** lābhayasādīnañceva piyamanāpatādīnañca āsavakkhayapariyosānānaṃ nimittabhāvena uttamaguṇatāya. Tadā sakko anuruddhatthero, so attano purimajātiyaṃ paccakkhasiddhaṃva dānato sīlaṃ mahantaṃ vibhāvento **''ahañhī''**tiādimāha. Tattha attanā vasiyamānaṃ kāmāvacaradevalokaṃ sandhāya **''pettivisayato''**ti vuttaṃ. Tassa hi kappasatasahassaṃ vivaṭṭajjhāsayassa pūritapāramissa devaloko petaloko viya upaṭṭhāsi. Tenevāha ''accharāgaṇasaṅghuṭṭhaṃ, pisācagaṇasevita''nti (saṃ. ni. 1.46).

Khattiyeti khattiyajātiyaṃ. **Visujjhatī**ti brahmalokūpapattiṃ sandhāya vadati kāmasaṃkilesavisujjhanato. **Kāyāti** ca brahmakāyamāha.

Imassa mama adiṭṭhapubbarūpaṃ disvā ''ahudeva bhaya''nti cintetvā āha **''avikampamāno''**ti. Bhāyanto hi cittassa aññathattena kāyassa ca chambhitattena vikampati nāma. Tenāha **''abhāyamāno''**ti. **Sukhaṃ kathetuṃ hotī**ti puññaphalaṃ kathetuṃ sukhaṃ hoti.

313. **Manaṃ āgamma yuttāyeva hontī**ti mātalissa sakkasseva cittaṃ jānitvā yuttā viya honti, rathe yuttaājānīyakiccaṃ karonti devaputtā. Evaṃ tādise kāle tathā paṭipajjanti, yathā erāvaṇo devaputto hatthikiccaṃ. **Naddhito paṭṭhāyā**ti rathapañjarapariyantena akkhassa sambandhaṭṭhānaṃ naddhī, tato paṭṭhāya. Akkho bajjhati etthāti **akkhabaddho,** akkhena rathassa baddhaṭṭhānaṃ. Yathā devalokato yāva candamaṇḍalassa gamanavīthi, tāva attano ānubhāvena heṭṭhāmukhameva rathaṃ pesesi, evaṃ candamaṇḍalassa gamanavīthito yāva rañño pāsādo, tāva tatheva pesesi. **Dve magge dassetvā**ti patodalaṭṭhiyā ākāsaṃ vilikhanto viya attano ānubhāvena nirayagāmī devalokagāmī cāti dve magge dassetvā. **Katamenā**tiādi desanāmattaṃ, yathā tena rathena gacchantassa nirayo devaloko ca pākaṭā honti, tathā karaṇaṃ adhippetaṃ.

Vuttakāraṇameva sandhāyāha mahāsatto **''ubhayeneva maṃ mātali nehī''**ti. **Dugga**nti duggamaṃ. **Vettaraṇi**nti evaṃnāmakaṃ nirayaṃ. **Kuthita**nti pakkuthitaṃ nipakkatelasadisajālaṃ. **Khārasaṃyutta**nti khārodakasadisaṃ.

Rathaṃ nivattetvāti nirayābhimukhato nivattetvā. **Bīraṇīdevadhītāyā**ti ''bīraṇī''ti evaṃnāmikāya accharāya. **Soṇadinnadevaputtassā**ti ''soṇadinno''ti evaṃnāmakassa devaputtassa. **Gaṇadevaputtāna**nti gaṇavasena puññaṃ katvā gaṇavaseneva nibbattadevaputtānaṃ.

Pattakāleti upakaṭṭhāya velāya. **Atithi**nti paccekasambuddhaṃ. Kassapassa bhagavato sāsane ekaṃ khīṇāsavattherantipi vadanti. **Mātāva puttaṃ sakimābhinandī**ti yathā pavāsato āgataṃ puttaṃ mātā sakiṃ ekavāraṃ āgatakāle abhinandati, tathā niccakāle abhinandi sakkaccaṃ parivisi. **Saṃyamā saṃvibhāgā**ti sīlasaṃyamā saṃvibhāgasīlā. **Jātake**ti nimijātake.

Cittakūṭanti devanagarassa dakkhiṇadisāya dvārakoṭṭhakaṃ. **Sakko cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto**ti mahāsatte pavattaṃ devatānaṃ sakkārasammānaṃ paṭicca uppannaṃ attano usūyacittaṃ bahi anāvikatvā abbhantareyeva ca naṃ ṭhapetuṃ asakkonto. **Aññesaṃ puññena vasāhī**ti sakkassa mahāsattaṃ rosetukāmatāya ārādhanaṃ nidasseti. Purāṇasakko dīghāyuko, taṃ upādāya jarājiṇṇaṃ viya katvā **''jarasakko''**ti vuttaṃ.

315. **Sesaṃ sabba**nti pabbajjupagamanā sesaṃ attano vaṃse porāṇarājūnaṃ rājacārittaṃ. **Pākatika**nti puna sabhāvattameva gato ahosi, apabbajitabhāvavacanenevassa brahmavihārabhāvanādīnaṃ pabbajjāguṇānaṃ abhāvo dīpito hoti.

316. **Vīriyaṃ akaronto samucchindati,** na tāva samucchinnaṃ, kalyāṇamittasaṃsaggādipaccayasamavāye sati sīlavataṃ kalyāṇavattaṃ pavattetuṃ sakkoti. **Dussīlena samucchinnaṃ nāma hoti** tassa tattha nirāsabhāvena paṭipattiyā eva asambhavato. **Satta sekhā pavattenti** kalyāṇavattassa apariniṭṭhitakiccattā. **Khīṇāsavena pavattitaṃ nāma** pariniṭṭhitakiccattā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Maghadevasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Madhurasuttavaṇṇanā

317. **Madhurāya**nti uttaramadhurāyaṃ. **Gundāvane**ti kāḷasippalivane. Atimuttakavaneti ca vadanti. Catūsu vaṇṇesu **brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo. Paṇḍaro**ti parisuddho. **Kāḷako**ti aparisuddho. **Jātigottādipaññāpanaṭṭhānesū**ti jātigottādivasena suddhacintāyaṃ brāhmaṇā eva suddhajātikā, na itareti adhippāyo. Saṃsārato vā suddhacintāyaṃ brāhmaṇāva sujjhanti vedavihitassa suddhavidhino aññesaṃ avisayattāti adhippāyo. Taṃ panetaṃ tesaṃ virujjhati khattiyavessānampi mantajjhenassa anuññātattā, mantajjhenavidhinā ca saṃsārasuddhiyābhāvato. Puttā nāma anorasāpi honti, na tathā imeti āha **''orasā''**ti. Ure saṃvaḍḍhitaputtopi ''orasa''nti vuccati. Ime pana mukhato niggato hutvā ure saṃvaḍḍhāti dassetuṃ **''orasā mukhato jātā''**ti vuttaṃ. Tato eva brahmato jātāti **brahmajā,** brahmasambhūtāpi **''brahmajā''**ti vuccanti, na tathā ime. Ime pana paccakkhato brahmunā nimmitāti **brahmanimmitā,** tato eva brahmato laddhabbavijjādidāyajjadāyādāti **brahmadāyādā**ti sabbametaṃ brāhmaṇānaṃ katthanāpalāpasadisaṃ viññūnaṃ appamāṇaṃ avimaddakkhamaṃ vācāvatthumattaṃ brahmakuttasseva abhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. Tenāha **''ghosoyevā''**tiādi. **Vohāramattameveta**nti etaṃ ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo''tiādi vacanamattameva, na tassa attho tehi adhippetappakāro atthi.

318. **Samijjheyyā**ti diṭṭhidīpanavasena attano ajjhāsayo nipphajjeyya. Tenāha **''manoratho pūreyyā''**ti. **Khattiyopī**ti parakhattiyopi. **Assā**ti samiddhadhanādiṃ pattassa. Tenāha – **''issariyasampattassā''**ti **nesa**nti etesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ ettha pubbuṭṭhāyibhāvādinā itarehi upacaritabbatāya na kiñci nānākaraṇanti yojanā.

322. Ahaṃ cīvarādīhi upaṭṭhāko, tumhākaṃ icchitacchitakkhaṇe vadeyyātha yenatthoti yojanā. Corādiupaddavanisedhanena **rakkhāgutti,** dānādinimittaupaddavanisedhanena **āvaraṇagutti**. Paccuppannānatthanisedhanena vā **rakkhāgutti,** āgāmianatthanisedhanena **āvaraṇagutti**. Ettha ca khattiyādīsu yo yo issaro, tassa itarena anuvattetabbabhāve, kusalākusalakaraṇena nesaṃ vasena laddhabbaabhisamparāye, pabbajitehi laddhabbasāmīcikiriyāya ca aṇumattopi viseso natthi, tasmā so visesābhāvo pāḷiyaṃ tattha tattha vāre **''evaṃ sante''**tiādinā vibhāvito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Madhurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā

324. **Olokanakapaduma**nti līlāaravindaṃ. **Tasmā**ti kokanadasaṇṭhānattā **kokanadoti saṅkhaṃ labhi**.

325. **Yāva pacchima…pe… phalakaṃ vuttaṃ** tassa sabbapacchā santhatattā. Uparimaphalagatañhi sopānamatthakaṃ. **Olokanatthaṃyevā**ti na kevalaṃ bhagavato āgamanaññeva olokanatthaṃ, atha kho attano patthanāya santharāpitāya celapaṭikāya akkamanassapi.

Sakuṇapotaketi kādambaṭiṭṭibhaputtake. **Aññova bhaveyyā**ti tasmiṃ attabhāve mātugāmato añño idāni bhariyābhūto mātugāmo bhaveyya. **Puttaṃ labheyyā**ti attano kammavasena puttaṃ, no tassa. **Ubhohī**ti imehi eva ubhohi. **Imehi kāraṇehī**ti tassa rājakumārassa buddhaṃ paṭicca micchāgahaṇaṃ, titthiyānaṃ ujjhāyanaṃ, anāgate manussānaṃ bhikkhūnaṃ uddissa vippaṭisāroti imehi tīhi kāraṇehi. **Paññatta**nti santhataṃ celapaṭikaṃ. Maṅgalaṃ icchantīti **maṅgalikā**.

326. **Tatiyaṃ kāraṇa**nti iminā bhikkhūsu vippaṭisārānuppādanamāha. Yaṃ kiñci paribhuñjana-sukhaṃ kāmasukhallikānuyogoti adhippāyena **kāmasukhallikānuyogasaññī hutvā…pe… maññamāno evamāha**.

327. Atha naṃ bhagavā tato micchābhinivesato vivecetukāmo **''so kho aha''**ntiādinā attano dukkaracariyaṃ dassetuṃ ārabhi. **Mahāsaccake**(ma. ni. 1.364 ādayo) **vuttanayeneva veditabbaṃ** ''so kho aha''ntiādipāṭhassa tattha āgataniyāmeneva āgatattā. **Pāsarāsisutte** (ma. ni. 1.272 ādayo) **vuttanayenā**ti etthāpi eseva nayo.

343. Aṅkusaṃ gaṇhanti etena tassa gahaṇe cheko hotīti **aṅkusagahaṇasippaṃ. Meghautu**nti meghaṃ paṭicca uppannasītautuṃ. **Pabbatautu**nti pabbataṃ paṭicca uṇhautuṃ. Ubhayavasena ca tassa tathā sītuṇhaututo eno āgatoti ta-kārassa da-kāraṃ katvā **udenoti nāmaṃ akāsi**.

Tāpaso ogāḷhañāṇavasena **rañño matabhāvaṃ ñatvā. Ādito paṭṭhāyā**ti kosambinagare parantaparañño aggamahesibhāvato paṭṭhāya. **Pubbe**ti sīlavantakāle. **Hatthigantha**nti hatthīnaṃ attano vase vattāpanasatthaṃ. Tenevassa taṃ sikkhāpeti, kiccañca ijjhati.

344. **Padahanabhāvo**ti bhāvanānuyogo. Padhāne vā niyutto padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno, tasseva padhāniyabhāvassa aṅgāni kāraṇāni **padhāniyaṅgāni**. Saddhā etassa atthīti **saddho**. Kiñcāpi paccekabodhisattānampi abhinīhārato paṭṭhāya āgatā āgamanasaddhā eva, mahābodhisattānaṃ pana saddhā garutarāti sā eva gahitā. **Acalabhāvena okappanaṃ** ''sammāsambuddho bhagavā, svākhyāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho''ti kenaci akampiyabhāvena ratanattayaguṇe ogāhitvā kappanaṃ. **Pasāduppatti** ratanattaye pasīdanameva. **Bodhinti catumaggañāṇa**nti vuttaṃ taṃnimittattā sabbaññutaññāṇassa, **bodhī**ti vā sammāsambodhi. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccati. Nicchitasubuddhatāya dhammassa sudhammatā saṅghassa suppaṭipatti vinicchitā eva hotīti āha **''desanāsīsameva ceta''**ntiādi. **Tassa padhānaṃ vīriyaṃ ijjhati** ratanattayasaddhāya ''imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī''ti padhānānuyoge avaṃmukhasambhavato.

Appābādhotiādi heṭṭhā vuttameva. **Aguṇaṃ pakāsetā** āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjitā sammāpaṭipattiyā visodhanatthaṃ. **Udayañca atthañca gantu**nti ''avijjāsamudayā''tiādinā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayañca vayañca jānituṃ. Tenāha **''etenā''**tiādi. **Parisuddhāya** upakkilesavinimuttāya. **Nibbijjhitu**nti tadaṅgavasena pajahituṃ samucchedappahānassa paccayo bhavituṃ. **Yaṃ dukkhaṃ khīyatī**ti kilesesu appahīnesu tena tadupanissayakammaṃ paṭicca yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, taṃ sandhāya vuttaṃ.

345. **Sesadivase**ti sattadivasato paṭṭhāya yāva dve rattindivā.

346. Kucchisannissito gabbho nissayavohārena ‘‘kucchī’’ti vuccati, so etissā atthīti **kucchimatī**. Tenāha **‘‘āpannasattā’’**ti. **Ārakkho panassa paccupaṭṭhito hotī**ti mātarā gahitasaraṇaṃ gabbhavuṭṭhitassa tassa saraṇagamanaṃ pavedayitassa kusalaṃ saraṇaṃ nāma, mātu katarakkho puttassapi paccupaṭṭhitoti. **Mahallakakāle**ti vacanatthaṃ jānanakāle. **Sārentī**ti yathādiṭṭhaṃ yathābalaṃ ratanattayaguṇapatiṭṭhāpanavasena assa sārenti. **Sallakkhetvā**ti vuttamatthaṃ upadhāretvā. **Saraṇaṃ gahitaṃ nāma hoti** ratanattayassa saraṇabhāvasallakkhaṇapubbakatanninnacittabhāvatova. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bodhirājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā

347. **Aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāretī**ti iminā anvatthā tassa samaññāti dasseti. **Tatrā**ti tasmiṃ ācariyavacanena aṅgulimālassa dhāraṇe. **Karīsasahassakhette ekasālisīsaṃ viya** apaññāyamānasakakicco hotīti adhippāyo. **Takkasīlaṃ pesayiṃsu** ‘‘tādisassa ācariyassa santike sippuggahasammāpayogena diṭṭhadhammike samparāyike ca atthe jānanto bhāriyaṃ na kareyyā’’ti. **Bāhirakā ahesuṃ** ahiṃsakassa vattasampattiyā ācariyassa cittasabhāvato nibbattanatibhāvena. **Sineheneva vadante**ti sinehena viya vadante.

Gaṇanampi na uggaṇhātīti gaṇanavidhimpi na sallakkheti. Tattha kāraṇamāha **‘‘pakatiyā’’**tiādinā. **Ṭhapitaṭṭhāne**ti rukkhagacchantarādike ṭhapitaṭṭhāne sakuntasiṅgālānaṃ vasena **aṅguliyo vinassanti. Bhaggavo**ti kosalarañño purohitaṃ gottena vadati. **Coro avissāsanīyo** sāhasikabhāvato. **Purāṇasanthatā sākhā avissāsanīyā** vicchikādīnaṃ pavesanayogyattā. **Rājā avissāsanīyo** issariyamadena dhanalobhena ca kadāci jīvite saṅkābhāvato. **Itthī avissāsanīyā** lolasīlacittabhāvato. **Anuddharaṇīyo bhavissati** saṃsārapaṅkato.

348. **Saṅkaritvā**ti ‘‘mayaṃ ekajjhaṃ sannipatitvā coraṃ māretvā vā palāpetvā gamissāmā’’ti saṅkaraṃ katvā. **Iddhābhisaṅkhāra**nti abhisaṅkharaṇaṃ adhiṭṭhānaṃ. **Abhisaṅkhāsī**ti adhiṭṭhahi. **Saṃharitvā**ti saṃkhipitvā. **Orabhāge**ti corassa orabhāge.

349. **Daṇḍo**ti paharaṇahatthacchedanādiko daṇḍanasaṅkhāto daṇḍo. **Pavattayitabbo**ti ānetabbo. **Apanetvā**ti attano santānato samucchedavasena pahāya. **Paṭisaṅkhāyā**ti paṭisaṅkhānena. **Avihiṃsāyā**ti karuṇāya. **Sāraṇīyadhammesū**ti chasupi sāraṇīyadhammesu, **ṭhito** aṭṭhitānaṃ pāpadhammānaṃ bodhimūle eva samucchinnattā. Yathā atīte aparimitaṃ kālaṃ sandhāvitaṃ, evaṃ imāya paṭipattiyā anāgatepi sandhāvissatīti dassento **‘‘idānī’’**tiādimāha.

Itvevāti iti eva, **iti-**saddo nidassanattho. Tenāha **‘‘evaṃ vatvā yevā’’**ti. **Akirī**ti ākiri, pañcapi āvudhāni vikiri. Tena vuttaṃ **‘‘khipi chaḍḍesī’’**ti.

350. **Ettovā**ti ato eva āgatamaggeneva sāvatthiṃ **gatā. Adhivāsessatī**ti ‘‘coraṃ paṭisedhetuṃ gamissāmī’’ti vutte tuṇhī bhavissati. **Dāruṇakammena uppannanāma**nti ‘‘aṅgulimālo’’ti imaṃ nāmaṃ sandhāya vadati.

351. **Hatthī araññahatthī** honti manussānaṃ tattha gantuṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ **assāpi. Kūṭasahassānaṃ bhijjanakāraṇaṃ hoti** therassa āgamanabhayena ghaṭe chaḍḍetvā palāyanena. **Gabbhamūḷhāyā**ti byākulagabbhāya. **Pabbajjābalenā**ti vuttaṃ, satthu desanānubhāvenāti pana vattabbaṃ. So hi tassāpi kāraṇanti. **Ariyā nāma jāti** pabbajjā ariyabhāvatthāya jātīti katvā.

Mahāparittaṃ nāmetanti mahānubhāvaṃ parittaṃ nāmetaṃ. Tathā hi naṃ thero sabbabhāvena ariyāya jāto saccādhiṭṭhānena akāsi. Tenāha **‘‘saccakiriyakataṭṭhāne’’**ti. **Gabbhamūḷha**nti

mūḷhagabbhaṃ. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhaṃpādo adhosīso hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so kassaci alaggo sotthinā bahi nikkhamati, vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, tathā yassā yonimaggo pidahati, sā tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamānā byākulā mūḷhagabbhāti vuccati, taṃ sandhāya vuttaṃ **''gabbhamūḷha''**nti.

Saccakiriyā nāma buddhāsayaṃ attano sīlaṃ paccavekkhitvā katā, tasmā saccakiriyā vejjakammaṃ na hotīti daṭṭhabbaṃ. **Therassapi cā**tiādinā upasaṅkamitabbakāraṇaṃ vadati. Ime dve hetū paṭicca bhagavā theraṃ saccakiriyaṃ kāresi. **Jāti**nti mūlajātiṃ.

352. Pariyādāya āhacca **bhinnena sīsena. Sabhāgadiṭṭhadhammavedanīyakamma**nti niraye nibbattanasakakammasabhāgabhūtaṃ diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ. Sabhāgatā ca samānavatthukatā samānārammaṇatāekavīthipariyāpannatādivasena sabbathā sarikkhatā, sadisampi ca nāma tadevāharīyati yathā ''tasseva kammassa vipāko''ti ca ''sā eva tittirī tāneva osadhānī''ti ca. Idāni tameva sabhāgataṃ dassetuṃ **''kammaṃ hī''**tiādi āraddhaṃ. **Kariyamānamevā**ti paccayasamavāyena paṭipāṭiyā nibbattiyamānameva. **Tayo koṭṭhāse pūreti,** diṭṭhadhammavedanīyaaparāpariyāyavedanīyaupapajjavedanīyasaṅkhāte tayo bhāge pūreti, tesaṃ tiṇṇaṃ bhāgānaṃ vasena pavattati.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalaṃ kammaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Paccuppannabhavato anantaraṃ veditabbaphalaṃ kammaṃ **upapajjavedanīyaṃ**. Diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalaṃ kammaṃ **aparāpariyāyavedanīyaṃ**. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, paccayavisesena paṭiladdhavisesatāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmiṃyeva attabhāve phaladāyinī diṭṭhadhammavedanīyā nāma. Sā hi vuttākārena balavati javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca itaradvayaṃ viya pavattasantānuparamāpekkhaṃ okāsalābhāpekkhañca kammaṃ na hotīti idheva pupphamattaṃ viya pavattivipākamattaṃ phalaṃ deti.

Tathā asakkontanti kammassa phaladānaṃ nāma upadhipayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ dātuṃ asakkontaṃ. **Ahosikamma**nti kammaṃyeva ahosi, na tassa vipāko ahosi, atthi bhavissati vāti evaṃ vattabbaṃ kammaṃ. **Atthasādhikā**ti dānādipāṇātipātādiatthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha **''sattamajavanacetanā''**ti. Sā hi sanniṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisesā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantare attabhāve vipākadāyinī upapajjavedanīyakammaṃ nāma. Tenāha **''anantare attabhāve vipākaṃ detī''**ti. **Sati saṃsārappavattiyā**ti iminā asati saṃsārappavattiyā ahosikammapakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti.

Samugghāṭitāni vipaccanokāsassa anuppattidhammatāpādanena. **Diṭṭhadhammavedanīyaṃ atthi** vipākārahābhāvassa anibbattitattā vipaccanokāsassa anupacchinnattā. Katūpacitañhi kammaṃ sati vipaccanokāse yāva na phalaṃ deti, tāva attheva nāma vipākārahabhāvato. ''Yassa kho''ti idaṃ aniyamākāravacanaṃ bhagavatā kammasarikkhatāvasena sādhāraṇato vuttanti āha **''yādisassa kho''**ti.

Pamādakilesavimuttoti pamādahetukehi sabbehi kilesehi vimutto.

Pāpassa pidhānaṃ nāma avipākadhammatāpādananti āha **''appaṭisandhikaṃ karīyatī''**ti. **Buddhasāsane**ti sikkhāttayasaṅgahe buddhassa bhagavato sāsane. **Yuttappayutto viharatī**ti akattabbassa akaraṇavasena, kattabbassa ca paripūraṇavasena pavattati.

Dissanti kujjhantīti **disā,** paṭipakkhāti āha **''sapattā''**ti. **Tappasaṃsapakāra**nti mettānisaṃsakittanākāraṃ. **Kālenā**ti āmeḍitalopena niddesoti āha **''khaṇe khaṇe''**ti. **Anukarontū**ti

yesaṃ kalyāṇamittānaṃ santike suṇanti, yathāsutaṃ dhammaṃ tesaṃ anukarontu diṭṭhānugatikaraṇaṃ āpajjantu, attano veripuggalānampi bhagavato santike dhammassavanaṃ sammāpaṭipattiñca paccāsīsati.

Tasanti gatiṃ patthayantīti **tasā** bhavantarādīsu saṃsaraṇabhāvato. Tenāha **''tasā vuccanti sataṇhā''**ti.

Netabbaṭṭhānaṃ udakaṃ nayantīti **nettikā. Bandhitvā**ti daḷhaṃ bandhitvā. **Telakañjikenā**ti telamissitena kañjikena.

Yādisova aniṭṭhe, tādisova iṭṭheti iṭṭhāniṭṭhe nibbikārena **tādī**. Yesaṃ pana kāmāmisādīnaṃ vantattā rāgādīnaṃ cattattā kāmoghādīnaṃ tiṇṇattā tādibhāvo bhaveyya, tesaṃ bhagavatā sabbaso vantā cattā tiṇṇā, tasmā bhagavā **vantāvīti tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī,** yehi anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgatattā bhagavā tādibhāvena ukkaṃsapāramippatto taṃniddeso, tehi guṇehi yāthāvato niddisitabbatopi **tādī**. Yathā yantarajjuyā yantaṃ nīyati, evaṃ yāya taṇhāya bhavo nīyati, sā ''bhavanetti bhavarajjū''ti vuttā. Tenāha **''tāya hī''**tiādi, kammāni kusalādīni vipaccayanti apaccayanti etāyāti **kammavipāko**. Apaccayabhāvo nāma ariyamaggacetanāyāti āha **''maggacetanāyā''**ti. Yāva na kilesā pahīyanti, tāva ime sattā saiṇā eva aserivihārabhāvatoti āha **''aṇaṇo nikkileso jāto''**ti.

Theyyaparibhogo (visuddhi. ṭī. 1.91) nāma sāmiparibhogābhāvato. Bhagavatāpi hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa, dāyakānaṃ sīlavatoyeva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā **''dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo nāmā''**ti vuttaṃ. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo**. Paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. Yasmā sekkhā bhagavato orasaputtā, tasmā te pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjantīti tesaṃ paribhogo **dāyajjaparibhogo nāma**. Kiṃ pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīhi dinnanti? Gihīhi dinnāpi te bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā honti ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato anuññātesuyeva paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasutta**ñcettha (ma. ni. 1.29 ādayo) sādhakaṃ.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruci paribhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena tadubhayaṃ vivajjetvā upekkhākārena ca paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ paripūrenti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge, taṃsaṃvaṇṇanāsu ca** vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kilesaiṇānaṃ abhāvaṃ sandhāya ''aṇaṇo''ti vuttaṃ,** na paccavekkhitaparibhogamattaṃ. Tenāha āyasmā ca bākulo – ''sattāhameva kho ahaṃ, āvuso, saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji''nti (ma. ni. 3.211).

Vatthukāmakilesakāmehi taṇhāya pavattiākāraṃ paṭicca atthi ramaṇavohāroti āha – **''duvidhesupi kāmesu taṇhāratisanthava''**nti. **Mantita**nti kathitaṃ. **Uppannehi** satthupaṭiññehi. **Saṃvibhattā**ti kusalādivasena khandhādīhi ākārehi vibhattā. Sundaraṃ āgamananti **svāgataṃ**. Tato eva na kucchitaṃ āgataṃ. Soḷasavidhakiccassa pariyositattā āha **''taṃ sabbaṃ mayā kata''**nti. Maggapaññāyameva tatiyavijjāsamaññāti āha – **''tīhi vijjāhi navahi ca lokuttaradhammehī''**ti.

Aṅgulimālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Piyajātikasuttavaṇṇanā

353. **Pakatiniyāmenā**ti yathā sokuppattito pubbe iti kattabbesu asammohavasena cittaṃ pakkhandati, tāni cassa upaṭṭhahanti, na evaṃ sokassa cittasaṅkocasabhāvato. Tena vuttaṃ **''pakatiniyāmena pana na paṭibhantī''**ti. Keci pana ''sāmantā katipaye na kuṭumbaṃ sandhāreti.

Tenāha **‘na sabbena sabbaṃ paṭibhantī’**ti’’ vadanti. **Etthā**ti dutiyapade. Anekatthattā dhātūnaṃ ‘‘na paṭibhātī’’ti padassa ‘‘na ruccatī’’ti atthamāha. **Na paṭibhātī**ti vā bhuñjitukāmatācittaṃ na upaṭṭhitanti attho. **Patiṭṭhitokāsa**nti indriyāviṭṭhaṭṭhānaṃ vadati. Piyāyitabbato piyo jāti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **piyajātikā**. Piyo pabhuti etesanti piyappabhutikāti vattabbe, u-kārassa va-kāraṃ, ta-kārassa ca lopaṃ katvā **‘‘piyappabhāvikā’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘piyato pabhavantī’’**ti.

355. Para-saddena samānatthaṃ ajjhattikabhāvanisedhanatthaṃ ‘‘pire’’ti padanti āha **‘‘amhākaṃ pare’’**ti. **Pire**ti vā ‘‘parato’’ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha **‘‘cara pireti parato gacchā’’**ti.

356. **Dvidhā chetvā**ti ettha yadi itthī tassa purisassa piyā, kathaṃ dvidhā chindatīti āha **‘‘yadi hī’’**tiādi.

357. **Kathaṃ katheyya**nti yathā bhagavā etassa brāhmaṇassa kathesi, so ca me kathesi, tathā cāhaṃ katheyyaṃ. **Maraṇavasena vipariṇāmo** attabhāvassa parivattattā. **Palāyitvā gamanavasena** aññathābhāvo mittasanthavassa samāgamassa ca aññathābhūtattā.

Chaḍḍitabhāvenāti parivattitabhāvena. **Hatthagamanavasena aññathābhāvo** pubbe savase vattitānaṃ idāni vase avattanabhāvena.

Ācamehīti ācamanaṃ mukhavikkhālanaṃ kārehi. Yasmā mukhaṃ vikkhālentā hi hatthapāde dhovitvā vikkhālenti, tasmā **‘‘ācamitvā’’**ti vatvā pacchāpi tassa atthaṃ dassento **‘‘mukhaṃ vikkhāletvā’’**ti āha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Piyajātikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Bāhitikasuttavaṇṇanā

359. Sāvajjatāya upārambhaṃ arahatīti **opārambho**. Tenāha **‘‘dosaṃ āropanāraho’’**ti. Bālā upārambhavatthumaññaṃ amūlakampi naṃ āropentā ugghosenti, tasmā te anāmasitvā **‘‘viññūhī’’ti idaṃ padaṃ gahetvā** pañhena ñātuṃ icchitena atthena upārambhādīnaṃ upari uttaraṃ **paripūretuṃ nāsakkhimhā. Taṃ kāraṇa**nti taṃ uppattikāraṇaṃ. Yadi hi mayā ‘‘viññūhī’’ti padaṃ pakkhipitvā vuttaṃ bhaveyya, pañhā me paripuṇṇā bhaveyya, na pana vuttā. Idāni pana taṃ kāraṇaṃ uttaraṃ **āyasmatā** ānandena ‘‘viññūhī’’ti **evaṃ vadantena paripūritaṃ**.

360. Kosallapaṭipakkhato akosallaṃ vuccati avijjā, taṃsamuṭṭhānato **akosallasambhūto**. Avajjaṃ vuccati garahitabbaṃ, saha avajjehīti **sāvajjo,** gārayho. Rāgādidosehi **sadoso**. Tehi eva **sabyābajjho,** tato eva sampati āyatiñca **sadukkho**. Sabyābajjhādiko **nissandavipāko**.

Tathā attho vutto bhaveyyāti pucchāsabhāgenapi attho vutto bhaveyya, pucchantassa pana na tāva cittārādhanaṃ. Tenāha – **‘‘evaṃ byākaraṇaṃ pana na bhāriya’’**nti, garukaraṇaṃ na hoti visārajjaṃ na siyāti adhippāyo. Tenāha – **‘‘appahīnaakusalopi hi pahānaṃ vaṇṇeyyā’’**ti. Evarūpo pana yathākārī tathāvādī na hoti, na evaṃ bhagavāti āha **‘‘bhagavā’’**tiādi. **Evaṃ byākāsī**ti ‘‘sabbākusaladhammapahīno kho, mahārāja, tathāgato’’ti evaṃ byākāsi. **Sukkapakkhepi eseva nayo**ti iminā ‘‘sabbesaṃyeva kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ vaṇṇetī’’ti vutte yathā pucchā, tathā attho vutto bhaveyya, evaṃ byākaraṇaṃ pana na bhāriyaṃ, asampāditakusaladhammopi upasampadaṃ vaṇṇeyya. Bhagavā pana sammadeva sampāditakusalattā yathākārī tathāvādīti dassetuṃ **‘‘evaṃ byākāsī’’**ti imamatthaṃ dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bāhitikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dhammacetiyasuttavaṇṇanā

364. Medavaṇṇā uḷupavaṇṇā ca tattha tattha pāsāṇā ussannā ahesunti **medāḷupa**nti gāmassa samaññā jātā. **Uḷupavaṇṇā**ti candasamānavaṇṇatāya medapāsāṇā vuttāti keci. Aṭṭhakathāyaṃ pana **''medavaṇṇā pāsāṇā kirettha ussannā ahesu''**nti idaṃ vuttaṃ. **Assā**ti senāpatissa. **Kathāsamuṭṭhāpanattha**nti mallikāya sokavinodanadhammakathāsamuṭṭhāpanatthaṃ.

Raññāti pasenadīkosalaraññā. **Mahaccā**ti mahatiyā. Padavipallāsena cetaṃ vuttaṃ. Pasādamarahantīti **pāsādikāni**. Tenāha **''saha rañjanakānī''**ti. Yāni pana pāsādikāni, tāni passituṃ yuttāni. **Pāsādikānī**ti vā saddahanasahitāni. Tenāha **''pasādajanakānī''**ti. ''Appābādha''nti ādīsu viya appasaddo abhāvatthoti āha **''nissaddānī''**ti. Aniyamatthavācī ya-saddo aniyamākāravācakopi hotīti ''yatthā''ti padassa ''yādisesū''tiādimāha. Tathā hi **aṅgulimālasutte** (ma. ni. aṭṭha. 2.347 ādayo) ''yassa kho''ti padassa ''yādisassa kho''ti attho vutto.

366. **Paṭicchada**nti paṭicchādakaṃ. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājabhaṇḍabhūtāni. **Rahāyatī**ti raho karoti, maṃ ajjhesatīti attho.

367. Yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti avadhāretīti **dhammo,** ñāṇanti āha **''paccakkhañāṇasaṅkhātassa dhammassā''**ti. **Anunayo**ti anugacchanako. Diṭṭhena hi adiṭṭhassa anumānaṃ. Tenāha **''anumānaṃ anubuddhī''**ti. **Āpāṇakoṭika**nti yāva pāṇakoṭi, tāva jīvitapariyosānaṃ. **Eta**nti dhammanvayasaṅkhātaṃ anumānaṃ. **Eva**nti ''idha panāha''nti vuttappakārena.

369. **Cakkhuṃ abandhante viyā**ti apāsādikatāya passantānaṃ cakkhuṃ attani abandhante viya. Kulasantānānubandho rogo **kularogo. Uḷāra**nti sānubhāvaṃ. Yo hi ānubhāvasampanno, taṃ ''mahesakkha''nti vadanti. **Arahattaṃ gaṇhanto**ti ukkaṭṭhaniddesoyaṃ, heṭṭhimaphalāni gaṇhantopi.

373. Jīvikā **jīvitavutti**.

374. Dhammaṃ ceteti saṃvedeti etehīti **dhammacetiyāni,** dhammassa pūjāvacanāni. Nanu cetāni buddhasaṅghaguṇadīpanānipi santi? Kathaṃ **''dhammacetiyānīti dhammassa cittīkāravacanānī''**ti vuttanti āha **''tīsu hī''**tiādi. Tattha yasmā buddharatanamūlakāni sesaratanāni tassa vasena laddhabbato. Kosalaraññā cettha buddhagāravena dhammasaṅghagāravaṃ paveditaṃ, tasmā **''bhagavati cittīkāre kate dhammopi katova hotī''**ti vuttaṃ. Yasmā ca ratanattayapasādapubbikā sāsane sammāpaṭipatti, tasmā vuttaṃ – **''ādibrahmacariyakānīti maggabrahmacariyassa ādibhūtānī''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dhammacetiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā

375. **Anantarasutte vuttakaraṇīyenevā**ti ''pāsāde vā nāṭakesu vā cittassādaṃ alabhamāno tattha tattha vicarituṃ āraddho''ti vuttakaraṇīyena. Appaduṭṭhapadosīnañhi evaṃ hotīti.

376. **Pucchito**ti ''aññaṃ dūtaṃ nālatthu''nti pucchito. **So**ti rājā. Tāsaṃ vandanā sace uttarakālaṃ, **attano āgamanakāraṇaṃ kathessati**.

378. **Ekāvajjanenā**ti ekavīthijavanena. Tena ekacittaṃ tāva tiṭṭhatu, ekacittavīthiyāpi sabbaṃ jānituṃ na sakkāti dasseti. ''Idaṃ nāma atītaṃ jānissāmī''ti aniyametvā āvajjato yaṃ kiñci atītaṃ jānāti, niyamite pana niyamitamevāti āha – **''ekena hi…pe… ekadesameva jānātī''**ti. **Tena cittenā**ti ''atītaṃ

sabbaṃ jānissāmī''ti evaṃ pavattacittena. **Itaresū**ti anāgatapaccuppannesu. **Kāraṇajātika**nti yuttisabhāvaṃ, yuttiyā yuttanti attho. **Samparāyaguṇa**nti samparāye katakammassa visesaṃ.

379. **Lokuttaramissakāni kathitāni** bodhirājakumārasutte viya lokiyā ceva lokuttarā ca. Yathālābhavasena cettha padhāniyaṅgānaṃ lokuttaraggahaṇaṃ veditabbaṃ. Paccekaṃ eva nesañca padhāniyaṅgatā daṭṭhabbā yathā ''aṭṭhavimokkhā sandissanti lokuttaramissakā''ti. **Lokuttarānevā**ti cettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati. **Padhānanānatta**nti padahananānattaṃ, bhāvanānuyogavisesanti attho. Saṅkhāre parimadditvā paṭipakkhadhamme ekadesato pajahitvā ṭhitassa bhāvanānuyogo sabbena sabbaṃ aparimadditasaṅkhārassa appahīnapaṭipakkhassa bhāvanānuyogato sukhumo visadova hoti, saccābhisamayena santānassa āhitavisesattāti āha – **''aññādisameva hi puthujjanassa padhānaṃ, aññādisaṃ sotāpannassā''**tiādi. Ayañca viseso na kevalaṃ anariyaariyapuggalato eva, atha kho ariyesupi sekkhādivisesatopi labbhati abhisaṅkhāravisesato abhinīhārato ca ijjhanatoti dassento **''aññādisaṃ sakadāgāmino''**tiādimāha. **Na pāpuṇātī**ti yasmā puthujjano sabbathāva padhānaṃ padahanto sotāpattimaggaṃ adhigacchati, sotāpanno ca sakadāgāmimagganti heṭṭhimaṃ uparimato oḷārikaṃ, uparimañca itarato sukhumaṃ tena pahātuṃ asakkuṇeyyassa pajahanato, iti adhigantabbavisesena ca adhigamapaṭipadāya saṇhasukhumatā tikkhavisadatā ca viññāyatīti āha – **''puthujjanassa padhānaṃ sotāpannassa padhānaṃ na pāpuṇātī''**tiādi.

Akūṭakaraṇanti avañcanakiriyaṃ. **Anavacchindana**nti atiyānaṃ. **Aviñchanaṃ na** ākaḍḍhanaṃ, niyuttataṃ viniveṭhetvā samantā viparivattitvā samadhārāya chaḍḍanaṃ vā. Tassa kāraṇaṃ **taṃkāraṇaṃ, taṃ kāraṇa**nti vā taṃ kiriyaṃ taṃ adhikāraṃ. **Dantehi gantabbabhūmi**nti dantehi pattabbaṭṭhānaṃ, pattabbavatthuṃ vā. **Cattāropi assaddhā nāma** uparimauparimasaddhāya abhāvato. Yena hi yaṃ appattaṃ, tassa taṃ natthi. **Ariyasāvakassa…pe… natthi** paṭhamamaggeneva māyāsāṭheyyānaṃ pahātabbattā. **Tenevā**ti sammadeva viruddhapakkhānaṃ saddhādīnaṃ idhādhippetattā. Yadi evaṃ kathaṃ missakakathāti āha **''assakhaḷuṅkasuttante panā''**tiādi. **Cattārova honti** puthujjanādivasena.

Opammasaṃsandane **adantahatthiādayo viyā**tiādinā kaṇhapakkhe, **yathā pana dantahatthiādayo**tiādinā sukkapakkhe ca sādhāraṇato ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, asādhāraṇato bhinditvā dassetuṃ **''idaṃ vuttaṃ hotī''**tiādi vuttaṃ.

380. **Sammappadhānā** nibbisiṭṭhavīriyā. Tenāha – **''na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ vimuttiyā vimutti''**nti. Na hi sukkhavipassakatevijjachaḷabhiññānaṃ vimuttiyā nānākaraṇaṃ atthi. Tena vuttaṃ **''yaṃ ekassā''**tiādi. Kiṃ tvaṃ na jānāsīti sambandho. **Āgacchantī**ti uppajjanavasena āgacchanti. **Nāgacchantī**ti etthāpi eseva nayo. **Idaṃ pucchanto**ti idaṃ pucchāmīti dassento. **Appahīnacetasikadukkhā** anadhigataanāgāmitā. Tenāha **''upapattivasena āgantāro''**ti. **Samucchinnadukkhā**ti samugghāṭitacetasikadukkhā.

381. **Tamhā ṭhānā**ti tato yathādhigataissariyaṭṭhānato. Puna **tamhā ṭhānā**ti tato duggatā. **Sampannakāmaguṇa**nti uḷārakāmaguṇasamannāgataṃ.

Tatthāti kāmadevaloke. **Ṭhānabhāvato**ti arahattañce adhigataṃ, tāvadeva parinibbānato. **Uparideve cā**ti uparūpari bhūmivāse deve ca, cakkhuviññāṇadassanenapi dassanāya nappahontīti yojanā.

382. **Vuttanayenevā**ti devapucchāya vutteneva nayena. **Sā kira kathā**ti ''natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo sakideva sabbaṃ neyya''nti kathā. **Te**ti viṭaṭūbhasañjayā. **Imasmiṃyeva ṭhāne**ti imasmiṃ migadāyeyeva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca rājavaggavaṇṇanā.

5. Brāhmaṇavaggo

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā

383. ‘‘Mahāsatto mahiddhiko mahānubhāvo’’tiādīsu (mahāva. 38) uḷāratā visayo, ‘‘mahājanakāyo sannipatī’’tiādīsu sambahulabhāvavisayo, idha pana tadubhayampissa atthoti ‘‘mahatāti guṇamahattenapi mahatā’’tiādi vuttaṃ. **Appicchatādī**ti **ādi-**saddena santuṭṭhisallekhapavivekaasaṃsaggavīriyārambhādīnaṃ saṅgaho. **Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātenā**ti ettha ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ (saṃ. ni. 2.41; 3.998, 1004) – ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. ‘‘Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.11; pari. 274) tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvo labbhatiyeva.

Oṭṭhapahatakaraṇavasena atthavibhāgavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhāna**nti ettha **nighaṇḍū**ti vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddañca khaṇḍati vibhajja dassetīti **nikhaṇḍu**. So eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā **‘‘nighaṇḍū’’**ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭubhaṃ. Vevacanappakāsaka**nti pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthavibhāgato bahuvikappoti āha **‘‘kiriyākappavikappo’’**ti. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satasahassaparimāṇo nalacariyādipakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā,** sikkhāniruttiyo. **Etesa**nti vedānaṃ. Te eva vede padaso kāyatīti **padako**. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ,** saddasatthaṃ. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti **lokāyataṃ**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenti. Vayatīti vayo, na vayo avayo, na avayo **anavayo,** ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassento **‘‘avayo na hotī’’**ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ **‘‘avayo…pe… na sakkotī’’**ti vuttaṃ.

384. **Garū**ti bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosaupārambhādi. **Abbhuggato**ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṃ**.

Lakkhaṇānīti lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantī**ti na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, aññānipi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti ‘‘ekasataṃ addhariyaṃ dipaññāsamattato sāmā’’tiādi. Paṇidhimahato samādānamahatotiādinā paccekaṃ **maha-**saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa **buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanā**divaseneva veditabbo. **Niṭṭhā**ti nipphattiyo. **Jātisāmaññato**ti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvena samānabhāvato. Yathā hi buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisuddhāni suparibyattāni paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ. Tenāha **‘‘na teheva buddho hotī’’**ti.

Abhirūpatā dīghāyukatā, appātaṅkatā brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti **catūhi acchariyadhammehi**. Dānaṃ piyavacanaṃ atthacariyā samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanato**ti pītijananato. Cakkaṃ cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** sampatticakkehi sayaṃ vatteti, tehi ca paraṃ sattanikāyaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto

vattanaṃ etassa atthīti cakkavattī, appaṭihataṃ vā āṇāsaṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavatī,** appaṭihataṃ vā āṇāsaṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavattī,** khattiyamaṇḍalādisaññitaṃ cakkaṃ samūhaṃ attano vase vattetīti **cakkavattī**. Dhammaṃ caratīti **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo rañjanatthena rājāti **dhammarājā. Kopādī**ti **ādi-**saddena kāmalobhamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvī**ti vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena **janapadatthāvariyappatto**. Daḷhabhattibhāvato vā janapado thāvariyaṃ patto etthāti **janapadatthāvariyappatto**. Cittīkatabhāvādināpi (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.223; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50) cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittīkatādibhāvassa ratijananaṭṭhena ekasaṅgahatāya visuṃ aggahaṇaṃ.

Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ **''imesu panā''**tiādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhatāsaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanaṃ assaratanañca abhiruhitvā tesaṃ ānubhāvena antopātarāseyeva sakalaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniyaṃ paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kattabbakiccassa saṃvidhānato. **Sesehī**ti maṇiratanaitthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe dese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanappaṭilābhavasena. **Ussāhasattiyogo** yena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. Hatthiassaratanādīnaṃ mahānubhāvattā kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito **''hatthi…pe… yogo''**ti vuttaṃ. Koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṃ (uggatejassa sukumāraparakkamassa pasannamukhassa sammukhe pāpuṇāti). **Pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājakiccesu kusalaṃ avirajjhanapayogaṃ. Tenāha **''mantasattiyogo''**ti. Tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenā**ti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahajātādipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatarararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇiitthigahapatiratanāni. **Alobha…pe… kammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchima**nti pariṇāyakaratanaṃ. Tañhi **amoha…pe… kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**. Tenāha **''abhīrukajātikā''**ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, sakko devānamindo, tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṃ **''vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā''**ti. **Sabhāvo**ti sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇa**nti vīrabhāvakāraṇaṃ. **Vīriyamayasarīrā viyā**ti saviggahavīriyasadisā saviggahañce vīriyaṃ siyā, taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, yamassa puttā pamaddeyyuṃ, atha kasmā ''parasenapamaddanā''ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **''sace''**tiādi. Tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenā**ti katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā ''svāgataṃ te mahārājā''tiādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyādenti. Tena vuttaṃ **''so imaṃ…pe… ajjhāvasatī''**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana tassa yathāvuttadhammassa cirataraṃ vipaccituṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ **''pāṇo na hantabbotiādinā pañcasīladhammenā''**ti vuttaṃ. Evañhi ''adaṇḍena asatthenā''ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutaraṃ samatthitaṃ hoti, yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti, kusalapavattiṃ nivārenti, tasmā te ''chadanā, chadā''ti ca vuttā.

Vivaṭṭetvā parivattetvā. **Pūjārahatā vuttā** ''arahatīti araha''nti. **Tassā**ti pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho,** tasmā arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvasiddhiyā. **Arahaṃ vaṭṭābhāvenā**ti phalena hetuanumānadassanaṃ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenā**ti hetunā phalānumānadassanaṃ. **Hetudvayaṃ vuttaṃ** ''vivaṭṭo vicchado cā''ti. **Dutiyavesārajjenā**ti ''khīṇāsavassa te paṭijānato''tiādinā (ma. ni. 1.150) āgatena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa padassa atthasiddhi.

Paṭhamenāti ‘‘sammāsambuddhassa te paṭijānato’’tiādinā (ma. ni. 1.150) āgatena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti buddhattasiddhi. **Tatiyacatutthehī**ti ‘‘ye kho pana te antarāyikā dhammā’’tiādinā (ma. ni. 1.150), ‘‘yassa kho pana te atthāyā’’tiādinā (ma. ni. 1.150) ca āgatehi tatiyacatutthehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti vivaṭṭacchadanatā siddhi. Yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi satthu vivaṭṭacchadabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhu**nti purimapadaṃ bhagavato dhammacakkhuṃ **sādheti** kilesārīnaṃ saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyaṃ** padaṃ **buddhacakkhuṃ sādheti** sammāsambuddhasseva taṃ sambhavato. **Tatiyaṃ** padaṃ **samantacakkhuṃ sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. ‘‘Sammāsambuddho’’ti hi vatvā ‘‘vivaṭṭacchado’’ti vacanaṃ buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāvetīti. **Sūrabhāva**nti lakkhaṇavibhāvanena visadañāṇataṃ.

385. **Gavesī**ti (dī. ni. ṭī. 1.287) ñāṇena pariyesanaṃ akāsi. **Samānayī**ti ñāṇena saṅkalento samānaṃ ānayi samāhari. **Na sakkoti** saṃkucite iriyāpathe yebhuyyena tesaṃ dubbibhāvanato. **Kaṅkhatī**ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha – **‘‘aho vata passeyyanti patthanaṃ uppādetī’’**ti. **Kicchatī**ti kilamati. ‘‘Kaṅkhatī’’ti padassa pubbe āsīsanatthataṃ vatvā idāni tassa saṃsayatthattameva vikappantaravasena dassento **‘‘kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā’’**tiādi vuttaṃ. **Tīhi dhammehi** tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālussiyabhāvo**ti appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo. Yasmā bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhāveṇikaṃ vatthaguyhaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannikāsaṃ attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgacārubhāvaṃ vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ sañjhāpabhānurañjitajalavanantarābhilakkhita-sampuṇṇacandamaṇḍalasobhañca attano siriyā abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya cirakālaṃ suparicitabrahmacariyādhikāratāya susaṇṭhitasaṇṭhānasampattiyā ca kopīnampi santaṃ akopīnameva, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavato hī’’**tiādi. **Pahūtabhāva**nti puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu tassa vicāraṇā eva nāhosi.

Hirikaraṇokāsanti hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Chāya**nti paṭibimbaṃ. Kīdisanti āha **‘‘iddhiyā’’**tiādi. **Chāyārūpa**nti bhagavato paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttaṃ rūpakamattaṃ bhagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ, taṃ pana dassento bhagavā yathā attano buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Nīharitvā**ti pharitvā.

Kaṇṇasotānaṃ upacitatanutambalomatāya dhotarajatapanāḷikāsadisatā vuttā. **Mukhapariyante**ti kesante.

Kiriyākaraṇanti kiriyāya kāyikassa vācasikassa paṭipatti. **Tatthā**ti tesu kiccesu. Dhammakathikānaṃ vattaṃ dassetuṃ **bījani**ggahaṇaṃ kataṃ. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagataṃ sikkhāsaṃyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti.

Pattharitavitānaolambitagandhadāmakusumadāmake **gandhamaṇḍalamāḷe. Pubbabhāgena paricchinditvā**ti ‘‘ettakaṃ velaṃ samāpattiyā vītināmessāmī’’ti evaṃ pavattena pubbabhāgena kālaṃ paricchinditvā. Paccayadāyakesu anurodhavasena **parisaṃ ussādento vā** paggaṇhanto, adāyakesu virodhavasena **parisaṃ apasādento vā**.

Yogakkhemaṃ antarāyābhāvaṃ. **Sabhāvaguṇenevā**ti yathāvuttaguṇeneva. Bhoto gotamassa guṇaṃ saviggahaṃ **cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ** vitthārena sandhāretuṃ appahontato. **Bhavaggaṃ atinīcaṃ** uparūpari sandhāretuṃ appahontato.

386. Ṭhānagamanādīsu (dī. ni. ṭī. 2.35) bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃpatiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ pana bhagavato suppatiṭṭhitapādataṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **aggatala**nti aggapādatalaṃ. **Paṇhī**ti paṇhitalaṃ. **Passa**nti pādatalassa dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayameva vā pariyantaṃ passaṃ. **Suvaṇṇapādukatalaṃ viya** ujukaṃ

nikkhipiyamānaṃ. **Ekappahārenevā**ti ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmito uṭṭhahatīti yojanā.

Tatrāti tāya suppatiṭṭhitapādatāya anupubbaninnāva acchariyabbhutaṃ **idaṃ** vuccamānaṃ nissandaphalaṃ. Vuttamevatthaṃ satthu tidivagamanena supākaṭaṃ kātuṃ **''tathā hī''**tiādiṃ vatvā **''na hī''**tiādinā taṃ samattheti. Tena paṭhamalakkhaṇatopi dutiyalakkhaṇaṃ mahānubhāvanti dasseti. Tathā hi vakkhati ''antamaso cakkavattirañño parisaṃ upādāya sabbopi cakkalakkhaṇasseva parivāro''ti. Yugandharapabbatassa tāvatiṃsabhavanassa ca pakatipadanikkhepaṭṭhānupasaṅkamane neva buddhānaṃ, na devatānaṃ ānubhāvo, atha kho buddhānaṃ lakkhaṇānubhāvoti imamatthaṃ nidassitaṃ. **Sīlatejena…pe… dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvenā**ti idampi lakkhaṇanibbattakammavisesakittanamevāti daṭṭhabbaṃ. **Sabbāvantehī**ti sabbapadesavantehi.

Nābhiparicchinnāti nābhiyaṃ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭo**ti pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaparikkhepapaṭṭo. **Nemimaṇikā**ti nemiyaṃ āvaḷibhāvena ṭhitamaṇikālekhā.

Sambahulavāroti bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattī**ti āvudhasatti. **Sirivaccho**ti sirimukhaṃ. **Nandī**ti dakkhiṇāvaṭṭaṃ. **Sovattiko**ti sovattiaṅko. **Vaṭaṃsako**ti āveḷaṃ. **Vaḍḍhamānaka**nti purisahāri purisaṅgaṃ. **Morahatthako**ti morapiñchakalāpo, morapiñcha parisibbito vā bījaniviseso. **Vālabījanī**ti cāmarivālaṃ. Siddhatthādi **puṇṇaghaṭapuṇṇapātiyo. ''Cakkavāḷo''**ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṃ **''himavā sineru…pe… sahassānī''**ti vuttaṃ.

Āyatapaṇhīti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha **''paripuṇṇapaṇhī''**ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Āraggenā**ti maṇḍalāya sikhāya. **Vaṭṭetvā**ti yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vaṭṭetvā. **Rattakambalageṇḍukasadisā**ti rattakambalamayageṇḍukasadisā.

Makkaṭassevāti vānarassa viya. Dīghabhāvena samataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Niyyāsatelenā**ti chadikaniyyāsādiniyyāsasammissena telena.

Talunāti sukumārā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddhaaṅgulantaro**ti ekato sambaddhaaṅgulantaro. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇa**nti abbhantarato aṅgulipabbeṭhitaṃ yavalakkhaṇaṃ. **Paṭivijjhitvā**ti taṃtaṃpabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakāle aññamaññaṃ vijjhitāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddhaṃ saṅkhā etesanti **ussaṅkhā,** pādā. **Piṭṭhipāde**ti piṭṭhipādasamīpe. **Sukhena pādā parivattanti** pādanāmanādīsu, teneva gacchantānaṃ tesaṃ heṭṭhā **pādatalāni** dissanti. **Tenā**ti gopphakānaṃ piṭṭhipādato uddhaṃ patiṭṭhitattā. Caturaṅgulamattañhi tāni uddhaṃ ārohitvā patiṭṭhahanti, niguḷhāni ca honti, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. Satipi desantarappavattiyaṃ niccaloti dassanatthaṃ **nābhi**ggahaṇaṃ.

Yasmā eṇīmigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddhaṃ thūlā jaṅghā honti, tasmā vuttaṃ **''eṇīmigasadisajaṅghā''**ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha **''na ekato''**tiādi.

Etenāti ''anonamanto''tiādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitā janā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya. **Vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya. Etena ṭhapetvā sammāsambuddhaṃ cakkavattinañca itare

sattā khujjā vāmanā cāti dasseti.

Ohitanti samohitaṃ antogadhaṃ. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ hotīti āha **''paṭicchanna''**nti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha **''jātihiṅgulakenā''**tiādi. Svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇasaddoti adhippāyena paṭhamavikappaṃ vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva vaṇṇasaddaṃ gahetvā dutiyavikappo vutto.

Rajoti sukhumarajo. **Jalla**nti malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha **''malaṃ vā''**ti. Yadi vivaṭṭati, kathaṃ nhānādīti āha **''hatthadhovanā''**tiādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭāya ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggatanti āha **''brahmā viya ujugatto''**ti. **Passavaṅkā**ti dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā.

Hatthapiṭṭhiādivasena satta ussadā etassāti **sattussado**.

Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya sakalo kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo. Sīhassevā**ti sīhassa viya. **Saṇṭhantī**ti saṇṭhahanti. **Nānācittenā**ti vividhacittena. **Puññacittenā**ti pāramitāpuññacittarūpena. **Cittito**ti sañjātacittabhāvo.

Dvinnaṃ koṭṭānamantaranti dvinnaṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ, piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṃ paripuṇṇa**nti aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṃ. **Uggammā**ti uggantvā.

Nigrodhaparimaṇḍalo viya parimaṇḍalo **nigrodhaparimaṇḍalo** ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṃ katvā. Na hi sabbo nigrodho maṇḍalo. Tenāha **''samakkhandhasākho nigrodho''**ti. Parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamattho labbhatīti āha **''nigrodho viya parimaṇḍalo''**ti. **Yāvatakvassā**ti o-kārassa va-kārādesaṃ katvā vuttaṃ.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāliṅgasadiso**ti suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedaṃ rasaṃ gasanti anto pavesantīti rasaggasā, rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti rasaggasaggī. **Tenā**ti ojāya apharaṇena, hīnadhātukattā **te bahvābādhā honti**.

''Hanū''ti sannissayadantādhārassa samaññā, taṃ bhagavato sīhahanusadisaṃ, tasmā bhagavā **sīhahanu**. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa dhammakāyassa ca upamā nāma nihīnupamāva, natthi samānupamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi nihīnupamāti dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. Tibhāgavasena maṇḍalatāya **dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni**.

Dantānaṃ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha **''ayapaṭṭachinnasaṅkhapaṭalaṃ viyā''**ti. **Ayapaṭṭa**nti ca kakacaṃ adhippetaṃ. **Visamā**ti visamasaṇṭhānā.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi**. Anekākāratāya **bhinnassarāpi**. Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi. Apalibuddhattā**ti anupaddutavatthukattā. **Vatthu**nti ca akkharuppattiṭṭhānamāha. **Aṭṭhaṅgasamannāgato**ti ettha aṭṭhaṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughoso**ti madhurassaro.

Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sotapathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento **''tatrida''**ntiādimāha. **Taṃ pīti**nti **taṃ** buddhagataṃ pītiṃ. Teneva nīhārena punappunaṃ pavattantaṃ avijahitvā vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkañāṇatāya **''sattahi…pe… patiṭṭhāsī''**ti. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatattā **''sattahi jaṅghāsatehi saddhi''**nti vuttaṃ.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto. Adhikanīlatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nette nīlavaṇṇasseva adhikabhāvatoti āha **''na sakalanīlanettovā''**tiādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

Cakkhubhaṇḍanti akkhidalanti keci, akkhidalapattanti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti.

Uṇṇāsaddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha **''uṇṇaloma''**nti. **Nalāṭamajjhajātā**ti nalāṭamajjhagatā. **Odātatāya upamā,** na mudutāya. **Rajatapubbuḷakā**ti rajatamayatārakā.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭatāya paripuṇṇasīsabimbatāya ca **''uṇhīsasīsā''**ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca ''uṇhīsasīso''ti idaṃ vuttaṃ. Idāni taṃ atthadvayaṃ bhagavati suppatiṭṭhitanti dassetuṃ **''tathāgatassahī''**tiādi vuttaṃ. Saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya ca **rañño baddhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Kappasīsā**ti dvidhābhūtasīsā. **Phalasīsā**ti phalasadisasīsā. **Aṭṭhisīsā**ti maṃsassa abhāvato tacopariyonaddhaaṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsā**ti lābusadisasīsā. **Pabbhārasīsā**ti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenā**ti paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. **Uṇhīsaveṭhitasīso viyā**ti uṇhīsapaṭṭena veṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsaṃ viyā**ti chekena sippinā viracitauṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Kammanti yena yena kammena yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ, taṃ taṃ kammaṃ. **Kammasarikkhaka**nti tassa tassa lakkhaṇassa taṃkammānurūpatā. **Lakkhaṇa**nti tassa mahāpurisalakkhaṇassa aviparītasabhāvo. **Lakkhaṇānisaṃsa**nti taṃ lakkhaṇapaṭilābhena laddhabbaguṇo. **Imāni kammādīnī**ti imāni anantaraṃ vuttāni kammakammasarikkhakādīni **dassetvā** taṃ sarūpato vibhāvetvā **kathetabbāni** saṃvaṇṇakena.

Ratanavicittasuvaṇṇatoraṇaṃ tasmiṃ kāle manussaloke natthīti vuttaṃ **''devanagare''**ti. Sabbaso supupphitasālarukkho asādhāraṇasobho manussūpacāre na labbhatīti āha **''selantaramhī''**ti. **Kiriyācāra**nti kāyikavācasikakiriyāpavattiṃ.

387. **Satatapāṭihāriya**nti satataṃ carimabhave sabbakālaṃ lakkhaṇanibbattakakammānubhāvahetukaṃ buddhāveṇikaṃ pāṭihāriyaṃ. Buddhānaṃ atidūre pādaṃ nikkhipitukāmānampi nātidūre eva nikkhipanaṃ hotīti **''na atidūre ṭhapessāmīti uddharatī''**ti vuttaṃ. Pakatisañcaraṇavasenetaṃ vuttaṃ, tādisena pādena anekayojane ṭhapessāmīti uddharaṇampi hotiyeva. **Atidūraṃ hī**tiādi pamāṇātikkame dosadassanaṃ. **Evaṃ satī**ti evaṃ dakkhiṇapādavāmapādānaṃ yathādhippetapatiṭṭhitaṭṭhāne sati. **Padavicchedo**ti padavāravicchedo. Yādisaṃ pasārento vāmapādassa uddharaṇaṃ patiṭṭhānañca, dakkhiṇapādassa tādisameva, iti nesaṃ uddharaṇapatiṭṭhānānaṃ samānato aññamaññabhāvena anūnānadhikatāya vuttaṃ **''dakkhiṇapādakiccaṃ vāmapādena niyamitaṃ, vāmapādakiccaṃ dakkhiṇapādena niyamita''**nti.

Divāti upakaṭṭhāya velāya. **Vihārabhattatthāyā**ti vihāre yathāvuddhaṃ gahetabbabhattatthāya. **Pacchato āgacchanto**ti pakatigamanena pacchato āgacchanto. **Okāsaṃ na labhatī**ti padanikkhepaṭṭhānaṃ na labhati. Ūrupariyāyo idha **satthi-**saddoti āha **''na ūruṃ unnāmetī''**ti. Daṇḍaṅkusaṃ vuccati dīghadaṇḍo aṅkuso, tena rukkhasākhaṃ chindato purisassa yathā pacchābhāgena pādānaṃ osakkanaṃ hoti, evaṃ bhagavato pādā na osakkantīti āha **''rukkhasākhāchedana…pe… osakkāpetī''**ti. **Obaddhānābaddhaṭṭhānehi pādaṃ koṭṭento viyā**ti ābaddhaṭṭhānena anābaddhaṭṭhānena ca pādakhaṇḍaṃ koṭṭetvā thaddhaṃ karonto viya. **Na ito cito ca cāletī**ti aparāparaṃ na cāleti. Ussaṅkhapādatāya sukheneva pādānaṃ parivattanato nābhito paṭṭhāya uparimakāyo na iñjatīti **heṭṭhimakāyova iñjati**. Tenāha **''uparima…pe… niccalo hotī''**ti. **Na jānāti** aniñjanato. **Kāyabalenā**ti gamanapayogasaṅkhātena kāyagatena visesabalena. Javagamanahetubhūtena vā **kāyabalena**. Tenāha **''bāhā khipanto''**tiādi. Javena gacchanto hi bāhā khipati, sarīrato sedā muccanti. **Nāgāpalokitavasenā**ti nāgassa apalokanamiva sakalakāyeneva parivattetvā apalokanavasena.

Anāvaraṇañāṇassāti anāvaraṇañāṇabalena dassanassa. Anāvaraṇavāro pana kāye patiṭṭhitarūpadassanampi anāvaraṇamevāti dassanatthaṃ vutto. **Indakhīlato paṭṭhāyā**ti nagaradvāre indakhīlato paṭṭhāya. **Pakatiiriyāpathenevā**ti onamanādiṃ akatvā ujukagamanādinā eva. Yadi evaṃ koṭṭhakadvāragehappavese kathanti āha **''daliddamanussāna''**ntiādi. **Parivattentenā**ti nipajjanatthaṃ kāyaṃ parivattentena.

Hatthehi gahetvāti ubhohi hatthehi ubhosu kaṭippadesesu pariggahetvā. **Patati** nisīdanaṭṭhāne nipajjanavasena patati. **Orimaṃ aṅgaṃ nissāya nisinno**ti pallaṅkamābhujitvā ukkuṭikanisajjāya uparimakāyaṃ heṭṭhimakāye patiṭṭhapentoyeva bhārīkaraṇavasena orimaṅgaṃ nissāya nisinno. **Ghaṃsanto**ti ānisadadesena āsanaṭṭhānaṃ ghaṃsanto. **Pārimaṅga**nti satthibhāgasammaddaṃ ānisadapadesaṃ. **Tathevā**ti ghaṃsanto eva. **Olambakaṃ dhārento viyā**ti olambakasuttaṃ otārento viya. Tena ujukameva nisīdanamāha. Sarīrassa garukabhāvahetūnaṃ dūrato samupāyitabhāvena sallahukabhāvato **tūlapicuṃ ṭhapento viya**.

Appesakkhānaṃ mahānubhāvagehappavese siyā chambhitattaṃ, cittakkhobho, darathavasena nānappakārakappanaṃ, bhayavasena taṇhāvasena paritassanaṃ, taṃ sabbaṃ bhagavato natthīti dassetuṃ pāḷiyaṃ ''na chambhatī''tiādi (ma. ni. 2.387) vuttanti āha **''na chambhatī''**tiādi.

Udakaṃ dīyati etenāti **udakadānaṃ,** bhiṅkārādi udakabhājanaṃ. **Baddhaṃ katvā**ti hatthagatamattikaṃ viya attano vase avattantaṃ katvā. **Parivattetvā**ti kujjitvā. **Vichaḍḍayamāno** udakassa vikkhipanavasena chaḍḍayamāno.

Tathā na gaṇhāti, byañjanamattāya eva gaṇhanto. Bhattaṃ vā amanāpanti ānetvā yojanā. Byañjanena ālopaatināmanaṃ, ālopena byañjanaatināmananti imesu pana dvīsu paṭhamameva asāruppatāya aniṭṭhaṃ vajjetabbanti pāḷiyaṃ paṭikkhittanti daṭṭhabbaṃ. **Sabbatthevā**ti sabbasmiṃ āharitabbavatthusmiṃ supaṇītabhāvena **raso pākaṭo hoti** ñāṇena pariññātattā. **Rasagedho pana natthi** setughātattā.

Assāti ''neva davāyā''tiādipadassa. **Vuttameta**nti **''visuddhimagge** vinicchayo āgato''ti sabbāsavasutte (ma. ni. 1.23) saṃvaṇṇayantena vuttametaṃ, tasmā na ettha taṃ vattabbanti adhippāyo, tasmā yo tasmiṃ tasmiṃ vinicchaye visesavādo icchitabbo. So paramatthamañjūsāya **visuddhimaggavaṇṇanāya** vuttanayeneva veditabbo. **Pattassa gahaṇaṭṭhāna**nti hatthena pattassa gahaṇapadesaṃ. **Vinivattitvā**ti patte sabbaṃ āmisagataṃ saddhiṃ bhattena vinivattitvā gacchati. **Pamāṇātikkanta**nti kelāyanavasena atikkantapamāṇaṃ ārakkhaṃ ṭhapeti. **Cīvarabhogantara**nti cīvarapaṭalantaraṃ. **Udarena akkamitvā**ti udareneva sannirumbhitvā.

Appattakālaṃ abhimukhaṃ nāmeti upanāmetīti **atināmeti,** pattakālaṃ atikkāmento nāmeti apanetīti **atināmeti**. Ubhayampi ekajjhaṃ gahetvā pāḷiyaṃ ''na ca anumodanassa kālamatināmetī''ti

vuttanti dassento **''yo hī''**tiādimāha.

Vegagamanena paṭisammuñcitvā dhāvitvā **gacchati. Accukkaṭṭha**nti ativiya uddhaṃ katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha **''yo hi yāva hanukaṭṭhito…pe… hotī''**ti. **Accokkaṭṭha**nti ativiya heṭṭhā katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha **''yāva gopphakā otāretvā''**ti. **Ubhato ukkhipitvā**ti dakkhiṇato vāmatoti ubhosu passesu uttarāsaṅgaṃ ukkhipitvā. **Thana**nti dakkhiṇathanaṃ.

Vissaṭṭhoti vimutto. Tenāha **''vissaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo''**ti. Yasmā amuttavādino vacanaṃ avissaṭṭhatāya na siniyhati, na evaṃ muttavādinoti āha **''siniddho''**ti. **Viññeyyo**ti suparibyattatāya akkharato ca byañjanato ca viññātuṃ sakkuṇeyyo. Tenāha **''pākaṭo''**ti. **Viññāpaniyo**ti vijānitabbo. Byañjanavaseneva cettha viññeyyatā veditabbā ghosassa adhippetattā. **Madhuro**ti piyo pemanīyo apalibuddho. Savanamarahati, savanassa sotassa hitoti vā **savanīyo. Sampiṇḍito**ti sahito. Bhagavato hi saddo uppattiṭṭhānakatāsañcitattā sahitākāreneva āpāthamāgacchati, na ayosalākāya pahaṭakaṃsathālaṃ viya vippakiṇṇo. Tenāha **''avisārī''**ti. **Gambhīro**ti yathā gambhīravatthuparicchindanena ñāṇassa gambhīrasamaññā, evaṃ gambhīraṭṭhānasambhavato saddassa gambhīrasamaññāti āha **''gambhīroti gambhīrasamuṭṭhito''**ti. **Ninnādavā**ti savisesaṃ ninnādavā. Svāyaṃ viseso gambhīrabhāvasiddhoti āha **''gambhīrattāyeva cesa ninnādī''**ti. Evamettha cattāri aṅgāni caturaṅganipphādīni veditabbāni. **Akāraṇā mā nassī**ti buddhānubhāvena viya sarassa parisapariyantatā vuttā, dhammatāvaseneva pana sā veditabbā tassa mūlakāraṇassa tathā avaṭṭhitattā.

Paccosakkitvāti paṭinivattitvā. **Samussitakañcanapabbataṃ viya** upari indanīlaratanavitatasikhaṃ vijjullatābhūsitaṃ. Mahāpathavīādayo satthuguṇapaṭibhāgatāya nidassanaṃ, kevalaṃ mahantatāmattaṃ upādāya nidassitā.

390. **Appaṭisaṃvidito**ti anārocito. Āgamanavasena cettha paṭisaṃveditanti āha **''aviññātaāgamano''**ti. **Uggatabhāva**nti kulabhogavijjādīhi uḷārabhāvaṃ. **Anuddayasampannā**ti kāruṇikā.

391. Sahasāva okāsakaraṇena uccakulīnatā dīpitā hotīti āha **''vegena uṭṭhāya dvidhā bhijjitvā''**tiādi.

Nārisamānanāmanti itthiatthajotakanāmaṃ. Tenāha **''itthiliṅga''**nti. **Avhātabbā**ti kathetabbā.

394. Ekanīhāreneva **aṭṭha pañhe byākaronto**. ''Pubbenivāsaṃ…pe… pavuccatī''ti iminā pubbenivāsassa viditakāraṇaṃ vuttanti āha **''tassa pubbenivāso pākaṭo''**ti. **Dibbacakkhuñāṇaṃ kathitaṃ** tassa paribhaṇḍañāṇabhāvato yathākammūpagañāṇassa. ''Jātikkhayaṃ patto, abhiññā vosito''ti ca vuttattā munīti asekkhamuni idhādhippetoti āha **''arahattañāṇamoneyyena samannāgato''**ti.

Kilesarāgehi kilesavivaṇṇatāhi. **Jātikkhayappattattā** ''atho jātikkhayaṃ patto''ti vuttattā. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhatāya aggamaggapaññāya ñatvā. Idāni paṭisambhidāyaṃ āgatanayena pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyāsamāpattīnaṃ pāragamanena **pāragū**ti ayamettha atthoti dassetuṃ **''pāragūti vā''**tiādi vuttaṃ. Abhiññeyyadhammānaṃ jānanavasena **abhiññāpāragū. Tādiso**ti yādiso ''pāragū sabbadhammāna''nti padadvayena vutto, tādiso. **Chahi ākārehī**ti pajānanādīhi yathāvuttehi chahi ākārehi.

Kāmañcettha dve eva pucchāgāthā dve ca vissajjanāgāthā, pucchāpaṭipāṭiyā pana asaṅkarato ca vissajjanaṃ pavattati, taṃ niddhāretuṃ **kiṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Vedehi gatattā**ti vedehi maggañāṇehi pāraṅgatattā. **Pubbenivāsantiādīhi vijjānaṃ atthitāya** bodhitattā. **Pāpadhammāna**nti chattiṃsapāpadhammānaṃ sotthānaṃ maggaṃ pāpanena nissesato sodhitattā.

395. **Dhammo nāma arahattamaggo** kusaladhammesu ukkaṃsapāramippattiyā ukkaṭṭhaniddesena. Tassa anurūpadhammabhāvato **anudhammo nāma** heṭṭhimamaggaphaladhammā. Yo satthu santike dhammaṃ sutvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so tathāgataṃ dhammādhikaraṇaṃ viheṭheti nāma. Yo pana paṭipajjanto ca dandhābhiññatāya kammaṭṭhānasodhanatthaṃ antarantarā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā anekavāraṃ kathāpeti, so ettāvatā dhammādhikaraṇaṃ tathāgataṃ viheṭhetīti na vattabbo. Na hi bhagavato dhammadesanāya parissamo atthi, ayañca attho **mahāsudassanasuttādīhi** (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo, tasmā – ''saccadhammassa anudhamma''nti vattabbe vuttameva byatirekamukhena vibhāvetuṃ **''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Tattha parinibbāyī**ti parakāle cettha parinibbānampi saṅgayhati, taṃ pana imasmiṃ gahitameva hotīti āha **''desanāya arahatteneva kūṭaṃ gahita''**nti.

Brahmāyusuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Selasuttavaṇṇanā

396. **Keṇiyoti tassa nāmaṃ,** pubbe keṇiyā jīvikākappanatoti vadanti. **Jaṭilo**ti jaṭādharo. Brāhmaṇajātikattā koṭisāratāya ca **brāhmaṇamahāsālo**. Payojetvā nissayo hutvā vasati, rattiṃ kāmasampattiṃ anubhavatīti vā yojanā. **Susaṅkhata**nti sappimadhusakkarādīhi ceva maricasiṅgīverādīhi ca suṭṭhu abhisaṅkhataṃ.

Paṭikkhepapasannatāyāti ahovatāyaṃ appiccho, yo nimantiyamānopi na sādiyatīti upanimantiyamānassa paṭikkhepe titthiyānaṃ pasannabhāvatoti. Taṃ kathaṃ? Viruddhametanti **''akāraṇameta''**nti paṭikkhipati.

398. **Kappasahassehipi…pe… ahosī**ti idaṃ nānussavasiddhaṃ anumānaggahaṇaṃ sandhāyāha. **Pade**ti uttarapadalopena niddesoti āha **''padappamāṇe''**ti. Pajjati nikkhipati etthāti vā padaṃ pakatiyā pādanikkhipaṭṭhānaṃ, tasmiṃ **pade**. Kīḷāpasutatādinā **pamādaṃ āpajjati. Bodhisattacārika**nti dukkaracariyaṃ sandhāya vadati.

399. **Paripuṇṇatāyā**ti anūnatāya. **Ahīnaṅgatāyā**ti avekallabhāvato. Rocatīti ruci, dehappabhā, sobhaṇā ruci etassāti **suruci. Ārohasampatti** kāyassa pamāṇayuttauccatā. **Pariṇāhasampatti** kisathūlabhāvavajjitapariṇāhatā. **Saṇṭhānasampatti** avayavānaṃ susaṇṭhitatā. **Cārudassano**ti piyadassano tenāha **''sucirampī''**tiādi. **Suvaṇṇasadisavaṇṇo**ti jātihiṅgulakena madditvā silānighaṃseneva parikammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpavaṇṇo. Mahāpurisabhāvaṃ byañjenti pakāsentīti **byañjanāni,** mahāpurisalakkhaṇānīti āha **''paṭhamaṃ vuttabyañjanānevā''**ti.

Pubbe vuttanti ''surucī''ti pubbe vuttaṃ, ''ādiccova virocasī''ti **puna vuttaṃ**. ''Cārudassano suvaṇṇavaṇṇosī''ti pubbe vuttaṃ, ''kalyāṇadassano bhikkhu kañcanābhattaco''ti puna vuttanti imamatthaṃ sandhāyāha **''uttaragāthāyapi eseva nayo''**ti. Sātisayaṃ uttamavaṇṇe vaṇṇetvā **uttamavaṇṇino**ti padena santaṃ pakāsetīti āha **''uttamavaṇṇasampannassā''**ti. **Uttamasārathī**ti seṭṭhapurisasārathi. Tattha tattha jambuvanasaṇḍamaṇḍitatāya jambudīpo **''jambusaṇḍo''**ti vuccati. **Issariya**nti cakkavattissariyaṃ.

Jātikhattiyāti jātimanto khattiyā. **Rājābhirājā**ti ettha **abhi**-saddo pūjatthoti āha **''rājūnaṃ pūjanīyo''**ti.

Appamāṇāti aparimāṇā lokadhātuyo. ''Yāvatā pana ākaṅkheyyā''ti (a. ni. 3.81) hi vuttaṃ. **Dhammarājā anuttaro**ti ettha vuttaanuttarabhāvaṃ ''yāvatā hī''tiādinā pākaṭataraṃ katvā dhammarājabhāvaṃ vibhāvetuṃ **''svāha''**ntiādi vuttaṃ. **Dhammenā**ti paṭivedhadhammena. Tenāha **''anuttarenevā''**ti. **Anuttarenā**ti visiṭṭhena uttamena. Imasmiṃ pakkhe **dhammenā**ti paṭipattidhammenātipi saṅgayhati. **Pariyattidhammenā**ti desanādhammena āṇācakkaṃ pavattemīti

yojanā. Desanāñāṇapaṭivedhañāṇavibhāgaṃ **dhammacakkameva vā. Appaṭivattiya**nti paṭivattituṃ asakkuṇeyyaṃ.

Tathāgatena jātoti tathāgatena hetunā ariyāya jātiyā jāto. Hetuatthe karaṇavacanaṃ. **Anujāto**ti ca vutte anu-saddassa vasena **tathāgata**nti ca upayogavacanameva hoti, so ca anu-saddo hetuatthajotakoti āha **''tathāgataṃ hetuṃ anujāto''**ti. Avaññātabbabhāvena jātoti **avajāto** duppaṭipannattā. Tenāha **''dussīlo''**ti. Tathā hi vuttaṃ kokālikaṃ ārabbha ''purisantakali avajāto''ti. **Putto nāma na hoti** tassa ovādānusāsaniyaṃ aṭṭhitattā. **Evamāhā**ti ''anujāto tathāgata''nti evamāha.

Vijjāti maggavijjā. Ukkaṭṭhaniddesena **vimuttī**ti phalavimutti. Nanu ca maggo bhāvetabbena gahitoti? Saccaṃ gahito, sabbe ca pana satta dhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Iminā vā nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti veditabbo. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato **hetuvacanena phalasiddhi,** nirodhassa ca sampāpanena maggassa hetubhāvo. Dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti imamatthaṃ saṅgahitameva atthato āpannattā. **Yuttahetunā**ti yuttiyuttena hetunā **buddhabhāvaṃ sādheti** saccavinimuttassa bujjhitabbassa abhāvato saccasambodhaneneva ca tassa anavasesato buddhattā. Atthavacanañcetaṃ, payogavacanāni pana – brāhmaṇa, ahaṃ sammāsambuddho sabbathā aviparītadhammadesano, sammāsambuddhattā sabbattha aviparītamācikkhati yathāhaṃ sabbamaggadesakoti. Kiṃ pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ ārocetīti? Mahākaruṇāya aññesaṃ mahāvisayato. Tattha ''ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmī''tiādīni (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341; kathā. 405) suttapadāni idameva ca suttapadaṃ etassa atthassa sādhakaṃ.

Sallakantanoti sallānaṃ samucchinnattā. **Rogassā**ti kilesarogassa. **Tasmā**ti apunapavattipādanena tikicchanato. Brahmaṃ vā seṭṭhaṃ sammāsambodhiṃ pattoti **brahmabhūto. Evaṃ āgatāyā**ti iminā –

''Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

Thinamiddhaṃ tepañcamaṃ thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati;
Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī''ti. (su. ni. 438-441);

Evaṃ vuttaṃ navavidhaṃ senaṃ saṅgayhati. **Vase vattetvā**ti samucchindanena anuppādatāpādanena vase vattetvā. **Kutoci abhayo** nibbhayo.

Sayameva daṭṭhabbanti yena yena adhigato, tena tena parasaddhāya gantabbaṃ hitvā asammohato paccavekkhaṇāñāṇeneva sāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''paccakkha''**nti. Pasaṭṭhā diṭṭhi sandiṭṭhi. Yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ idaṃ maggabrahmacariyaṃ sandiṭṭhiyā jayatīti **sandiṭṭhikaṃ**. Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati, diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, sandassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti **sandiṭṭhiko** yathā vatthayugaṃ arahatīti vatthayugiko. Sandiṭṭhikaṃ phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālaṃ, akālameva **akālikaṃ,** na kālantaraṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantarameva phalaṃ detīti attho. Atha vā attano phalappadāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko, lokiyo kusaladhammo, idaṃ pana samanantaraphalattā na kālikaṃ.

400. ''Mahāyaññaṃ pavattayī''tiādīsu kevalaṃ dānadhammādīsu yaññapariyāyasambhavato **''brāhmaṇānaṃ yaññābhāvato''**ti vuttaṃ. Brāhmaṇā hi ''aggimukhā devā''ti aggijuhanapubbakaṃ yaññaṃ vidahanti. Tenāha **''aggijuhanappadhānāti attho''**ti ''bhūrbhuva? Sva?'' Iti **sāvittī** pubbakattā **mukhaṃ** pubbaṅgamaṃ. ''Mukhamiva mukha''ntiādīsu viya idhāpi padhānapariyāyo mukhasaddoti

dassento **''manussānaṃ seṭṭhato rājā 'mukha'nti vutto''**ti āha. **Ādhārato**ti ogāhantīnaṃ nadīnaṃ ādhārabhāvato **paṭisaraṇato** gantabbaṭṭhānabhāvato. **Saññāṇato**ti candayogavasena ajja asukanakkhattanti paññāyanato. **Ālokakaraṇato**ti nakkhattāni abhibhavitvā ālokakaraṇato. **Sommabhāvato**ti sītahimavāsītavātūpakkharabhāvato. **Tapantāna**nti dīpasikhā aggijālā asanivicakkanti evamādīnaṃ vijjalantānaṃ. **Āyamukhaṃ** aggadakkhiṇeyyabhāvena.

Dibbacakkhu dhammacakkhu paññācakkhu buddhacakkhu samantacakkhūti imehi **pañcahi cakkhūhi. Te saraṇassā**ti te saraṇassa ca, te saraṇabhāvamūlakattā itaradvayassa ca, yathāvutta te-padena vuttatthato parassa cāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''te tuyhaṃ, itarassa ca saraṇassa aho ānubhāvo''ti. Āvuttivasena vā **te saraṇassā**ti ettha attho vibhāvetabbo – tuyhaṃ saraṇabhūtassa ca itarasaraṇassa ca ānubhāvoti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Selasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Assalāyanasuttavaṇṇanā

401. Aññamaññavisiṭṭhattā visadisaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjato āgatā, tattha jātāti vā **verajjakā,** evaṃ jātā kho pana te, yasmā vatthābharaṇādivibhāgena nānappakārā honti, tasmā vuttaṃ **''nānāverajjakāna''**nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana verajjasseva vasena nānappakāratā vuttā. **Yaññupāsanādinā**ti yaññānubhavanamantajjhenadakkhiṇapariyesanādinā. **Catuvaṇṇasādhāraṇa**nti khattiyādīnaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ sādhāraṇaṃ saṃsārasuddhipāpatassanaṃ. **Nhānasuddhiyā**ti titthasamuddakhātesu mantajappanapubbakaṃ sāyaṃtatiyaudakorohanādinhānasuddhiyā. **Bhāvanāsuddhiyā**ti paramajotibhūtāya purisabhāvanāsaṅkhātāya suddhiyā. **Vāpitasiro**ti oropitakeso. Tameva hi siro vāpitanti vuccati.

Sabhāvavādīti yathābhūtavādī. **Pabbajantā**ti brāhmaṇapabbajjaṃ upagacchantā, tasmā brāhmaṇānaṃ pabbajjāvidhānaṃ sikkhantena bhotā ''brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā''ti ayaṃ vidhi sahetuko saupādāno sakkaccaṃ uggahito, **tasmā tuyhaṃ parājayo natthi…pe… evamāhaṃsu**.

402. **Laddhibhindanattha**nti ''brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā''ti evaṃ pavattaladdhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttapaṭilābhatthāyā**ti ''evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇadhāraṃ sodheyyāmā''ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttapaṭilābhatthāya. Ayañhettha adhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Nesa**nti brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ siyā**ti ''brahmuno puttā''tiādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā **brāhmaṇīnaṃ…pe… bhaveyya,** na cetaṃ atthi. Mahābrahmuno mukhato jātoti vādacchedakavādo **mukhatojātacchekavādo**. Assalāyanoviññū jātiko ''nirakkhepaṃ samaṇena gotamena vutta''nti jānantopi sahagatānaṃ brāhmaṇānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ **''kiñcāpi bhavaṃ gotamo''**tiādimāha.

403. Idāni brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇoti vādaṃ bhindituṃ **''sutaṃ te yonakakambojesū''**tiādi āraddhaṃ. Yadi brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, sabbattha brāhmaṇova seṭṭho bhaveyya, atha kasmā yonakakambojādijanapadesu brāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvo natthi? Evañhi tattha vaṇṇā, tasmā ''brāhmaṇova seṭṭho''ti laddhimattametaṃ. Tesu hi janapadesu janā ekajjhaṃ sannipatitvā sammantayitvā katikaṃ akaṃsu, dāsaṃ sāmikaṃ katvā itare sabbe taṃ pūjetvā tassa vase vattanti, yo tesaṃ ayyo hoti itare sabbe tassa dāsā honti, te katipayasaṃvaccharātikkamena tassa kiñci dosaṃ disvā taṃ tato ṭhānato apanetvā aññaṃ ṭhapenti, iti so **ayyo hutvā dāso hoti,** itaro **dāso hutvā ayyo hoti,** evaṃ tāva keci ''ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī''ti ettha atthaṃ vadanti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana purimavaseneva tamatthaṃ dassetuṃ **''brāhmaṇo sabhariyo''**tiādi vuttaṃ. Vayappatte putte asatīti idaṃ vakkhamānassa dārakassa dāyajjasāmikabhāvassa tāva dassanaṃ. **Mātito suddho**ti ettha yo mātito suddhattā ayyo, pitito asuddhattā dāso hoti, so eva pitito asuddhattā dāso hutvā mātito ayyo hotīti jātiṃ sambhedeti. Sova sabbena sabbaṃ hotīti na sakkā vattunti apare. **Ko thāmo**ti mahante lokasannivāse anamatagge atīte kāle itthīnaṃ vā citte anavaṭṭhite dāsā dāsā eva honti, ayyā ayyā eva

hontīti ettha ko ekantiko sahetuko avassayo, tassa sādhako siddhanto, kiṃ nidassananti attho.

404. **Sukkacchedakavādo nāmā**ti ‘‘brāhmaṇova sukko vaṇṇo’’ti evaṃ vutto sukkacchedakavāro nāma.

408. **Sabbasmiṃ aggikiccaṃ karonte**ti etena yathā yato kutoci nissayato uppanno aggiupādānasampanno aggikiccaṃ karoti, evaṃ yasmiṃ kasmiñci dāsakule jāto upanissayasampanno sammāpaṭipajjamāno saṃsārato sujjhati evāti dasseti.

409. **Pādasikavaṇṇo**ti antarāḷavaṇṇo. **Etesa**nti khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya uppannaputto, brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya uppannaputtoti etesaṃ dvinnaṃ māṇavakānaṃ. **Matakabhatte**ti mate uddissa katabhatte. **Thālipāke**ti katamaṅgalabhatte.

410. **Tumhe**ti jātisāmaññato māṇavaṃ brāhmaṇehi saddhiṃ ekajjhaṃ saṅgaṇhanto āha. **Ko nu kho**ti avaṃsiro isivādo, tesaṃ brāhmaṇīsīnaṃ asāmatthiyadassanena jātiyā appamāṇataṃ vibhāvetuṃ gāmadārakavesena upagacchi. Tena vuttaṃ **‘‘gāmaṇḍalarūpo viyā’’**ti. **Koṇḍadamako**ti adantadamako.

411. Janetīti **janikā** janetti. **Janako pitā**ti etthāpi eseva nayo. **Gandhabbapañha**nti gandhabbassa mātukucchiyaṃ uppajjanakasattassa khattiyabhāvādipucchaṃ. **Dabbigahaṇasippampi** ekā vijjā veditabbā. Tattha kira kusalo yaṃ kiñci āhārūpagapaṇṇapupphaphalabījaṃ antamaso elālukampi gahetvā bhesajjehi yojetvā pacanto sappimadhuphāṇitehi samānarasaṃ katvā sampādetuṃ sakkoti, puṇṇopi tādiso, tena ñātaṃ tvaṃ dabbigahaṇasippamattampi na jānāsīti sambandho. **Saddho**ti kammaphalasaddhāya saddho, pothujjanikeneva ratanattayapasādena **pasanno**. Tenevāha – **‘‘upāsakaṃ maṃ bhavaṃ…pe… saraṇaṃ gata’’**nti.

Assalāyanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā

412. Khemiyā nāma rañño deviyā ropitattā taṃ ambavanaṃ **khemiyambavana**nti vuccatīti vadanti. **Dhammiko**ti dhammayutto sabbasova adhammaṃ pahāya dhamme ṭhito. Paribbajati pabbajati etenāti **paribbajo,** gharāvāsato nikkhamanapubbakaṃ liṅgaggahaṇavasena sīlasamādānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ paribbaje. **Sabhāvo**ti taṃ paribbājaniyaṃ, tehi tehi paribbājakehi anuṭṭhātabbo paṭipattidhammasaṅkhāto sabhāvo. **Dhammova pamāṇa**nti etena mayaṃ ahirimanā cittassa yathāupaṭṭhitaṃ kathema, tasmā taṃ appamāṇaṃ, yo panettha avitatho dhammo, tadeva pamāṇaṃ. Adhigatapaṭipattisaṅkhāto sabhāvo atthi, tassa tumhehi tumhehi **bahunā** nānāsandassanādi **kammena idha bhavitabbaṃ,** bahudevettha vattabbanti adhippāyo.

414. **Sārattarattā**ti sārajjanavasena rattā, bahularāgavasena abhirattāti attho. Attanā ñāpetabbamatthaṃ anuggahāpeti bodhetīti anuggaho, ñāpitakāraṇaṃ, saha anuggahenāti **sānuggahā**. Tenāha **‘‘sakāraṇā’’**ti. Kiṃ pana taṃ kāraṇaṃ? Imassādhippāyo ‘‘natthi dhammiko paribbajo’’ti mayā vutto, addhā panāyasmā udeno yāthāvato dhammikaṃ paribbajaṃ me ācikkhatīti. Tenāha **‘‘vuttañheta’’**ntiādi.

421. Sabbamidaṃ thāvarajaṅgamaṃ purisakataṃ, tasmā yaṃ kiñci katvā attā posetabbo rakkhitabboti lokāyatanissito nītimaggo ghoṭamukhakanto, tasmā āha **‘‘etassa kira jānanasippe’’**tiādi. **Sagge nibbatto nāma natthi** akattabbameva karaṇato. Devalokapariyāpannadhanaṃ manussānaṃ upakappapuññābhāvato pubbe attanā nihitadhanaṃ **‘‘asuke cā’’**ti ācikkhitvā gato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ghoṭamukhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Caṅkīsuttavaṇṇanā

422. **Tasmi**nti sālavane. **Uttarena opāsāda**nti opāsādagāmassa uttaradisāyaṃ. **Uttarenā**ti **ena**-saddayogena hi **opāsāda**nti upayogavacanaṃ. **Ajjhāvasatī**ti ettha adhi-ā-saddānaṃ anatthantarataṃ hadaye katvā āha **''vasatī''**ti. Idāni tesaṃ atthavisesabhāvitaṃ dassento **''abhibhavitvā vā āvasatī''**tiādimāha. **Etthā**ti opāsādapade. **Sattussada**ntiādīsu pana kathanti āha – **''tassa anuppayogattāva sesapadesū''**ti. Upa-anu-adhi-iti-evaṃ-pubbake vasanakiriyayāṭṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchantīti āha **''lakkhaṇaṃ saddasatthato pariyesitabba''**nti. Tathā hi vuttaṃ **''upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanaṃ veditabba''**nti. Ussadatā nāmettha bahulatāti taṃ bahulataṃ dassetuṃ **''bahujana''**ntiādi vuttaṃ. **Āvajjitvā**ti parikkhipitvā.

Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṃ. Rañño dāyabhūta**nti kulaparamparāya bhoggabhāvena raññā laddhadāyabhūtaṃ. Tenāha **''dāyajjanti attho''**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddhaṃ paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha – **''chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena paribhuñjitabba''**nti. **Titthapabbatādīsū**ti nadītitthapabbatapādagāmadvāraaṭavīmukhādīsu. **Nissaṭṭhapariccatta**nti muttacāgavasena pariccattaṃ katvā. **Etesaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ.**

423. Ti sannipatitā. Yo koci viññūnaṃ icchito pañho, tassa pucchitassa yāthāvato kathanasamattho **pucchitapañhabyākaraṇasamattho.**Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti mahāmatto.

424. **Te**ti ''nānāverajjakā''ti vuttabrāhmaṇā. ''Ubhato sujāto''ti (dī. ni. ṭī. 1.303; a. ni. ṭī. 3.5.134) ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā viññāyeyya, sujātasaddo ca ''sujāto cārudassano''tiādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553; theragā. 818) ārohapariṇāhasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ **''mātito ca pitito cā''**ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchīyatīti dassetuṃ **''saṃsuddhagahaṇīko''**ti vuttaṃ. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yugasaddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo ''yugo ca yugo ca yugā''ti. Evañhi tattha tattha dvinnaṃ gahitameva hoti. Tenāha – **''tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā''**ti. **Purisa**ggahaṇañcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi ''mātito''ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhitto**ti appattakhepo. **Anavakkhitto**ti saddhathālipākādīsu na avakkhitto. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ **''kena kāraṇenā''**tiādi vuttaṃ. Ettha ca **ubhato…pe… pitāmahayugā**ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato. **Akkhitto**ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. **Anupakuṭṭho**ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggampi hi paṭicca sattā akkosaṃ labhanti.

Issaroti adhipateyyasaṃvattaniyakammaphalena īsanasīlo. Sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto **''aḍḍhoti issaro''**ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano. Tassā**ti tassa tassa. **Vadanti** ''anvayato byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kittemā''ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo**. Tenāha **''dassanayoggo''**ti. Pasādaṃ āvahatīti **pāsādiko**. Tenāha **''cittapasādajananato''**ti. **Vaṇṇassā**ti vaṇṇadhātuyā. **Sarīra**nti sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti **''paramāya vaṇṇapokkharatāyāti paramāya…pe… sampattiyā cā''**ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ **''seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato''**ti. Tathā hi buddhā cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasī**ti uttamasarīrābho

suvaṇṇābhoti attho. Imameva hi atthaṃ sandhāyāha **''mahābrahmuno sarīrasadisena sarīrena samannāgato''**ti. Na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti ārohapariṇāhasampattiyā avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako. Tenāha **''sabbānevā''**tiādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā,** taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ sīlaṃ assa atthīti vuddhasīlī,** tena ca sabbadā samāyogato **vuḍḍhasīlena samannāgato. Pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato tesañca ajānanato.

Ṭhānakaraṇasampattiyā sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi, yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ vākyaṃ, tesaṃ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthaññāpanasādhanatāya vācāva karaṇanti **vākkaraṇaṃ,** udāharaṇaghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabbaatthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūre**ti ca purimasmiṃ atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. **Sukhumālattanenā**ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesakathanaṃ. **Vilambitaṃ** saṇikaṃ cirāyitvā kathanaṃ. ''Sandiddhavilambitādī''ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanakaṃ. **Ādi-**saddena khalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti. **Ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā**ti iminā cassa vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

425. **Sadisā**ti ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itare**ti attano guṇehi asadisaguṇe. **Ida**nti idaṃ atthajātaṃ. **Gopadaka**nti gāviyā pade ṭhitaudakaṃ. **Kulapariyāyenā**ti kulānukkamena.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesī**ti yathā rāhu asurindo āyāmato vitthārato ubbedhato ca bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Parisuddhaṭṭhena ariyanti āha **''ariyaṃ uttamaṃ parisuddha''**nti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ,** na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsīti pāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā **maggaphalāmataṃ pivanti**. Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva. Tasmā anuttarācārasikkhāpanavaseneva bhagavā **bahūnaṃ ācariyo. Te**ti kāmarāgato aññe bhagavatā pahīnakilese.

Apāpapurekkhāroti apāpehi purakkharīyati, na vā pāpaṃ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ **''apāpe nava lokuttaradhamme''**tiādi vuttaṃ. Tattha **apāpe**ti pāpapapaṭipakkhe pāparahite ca. Brahmani bhavā, brahmuno vā hitā garukaraṇādinā, brahmānaṃ vā maggaṃ jānātīti brahmaññā, tassā **brahmaññāya pajāya**.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṃ raṭṭhaṃ rājanti rājāno etenāti katvā. Tadekadesabhūtā padesā pana janapado janā pajjanti ettha sukhajīvikaṃ pāpuṇantīti katvā. Pucchāya dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Bhagavā vissajje**ti tesaṃ upanissayasampattiṃ cintetvāti adhippāyo. **Navakā**ti āgantukabhāvena amhākaṃ abhinavā.

426. **Opāteti** nippātetīti attho. Tathābhūto ca tattha pesitā hotīti vuttaṃ **''pavesetī''**ti. **Saṃpurakkharontī**ti sakkaccaṃ pubbaṅgamaṃ karonti. Tenāha **''purato katvā vicarantī''**ti.

427. Sudde bahi katvā raho sāsitabbaṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ** vedaṃ. Tenāha **''vedo''**ti. **Evaṃ kirāti paramparabhāvena ābhata**nti ācariyaparamparāya ābhataṃ. **Pāvacanasaṅkhātasampattiyā**ti pamukhavacanamhi udattādisampattiyā. **Sāvittiādīhi chandabandhehi vaggabandhehi cā**ti gāyattīādīhi ajjhāyānuvākādīhi chandabandhehi ca

vaggabandhehi ca. **Sampādetvā**ti padasampattiṃ ahāpetvā. **Pavattāro**ti vā pāvacanavasena vattāro. **Sajjhāyita**nti gāyanavasena sajjhāyitaṃ, taṃ pana padeneva icchitanti āha **''padasampattivasenā''**ti. **Aññesaṃ vutta**nti pāvacanavasena aññesaṃ vuttaṃ. **Rāsikata**nti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena ajjhāyānuvākādivasena rāsikataṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṃ kammassakataṃ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṃsandetvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesaṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**ti aṭṭhakādīhi aparāpare, pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsū**ti **brāhmaṇadhammikasuttā**dīsu (khu. ni. brāhmaṇadhammikasuttaṃ) āgatanayeneva saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu.

428. **Paṭipāṭiyā ghaṭitā**ti paṭipāṭiyā sambaddhā. **Paramparasaṃsattā**ti ādāniyāya yaṭṭhiyā saṃsattā. Tenāha **''yaṭṭhiggāhakena cakkhumatā''**ti. **Purimassā**ti maṇḍalākārena ṭhitāya andhaveṇiyā sabbapurimassa hatthena sabbapacchimassa kacchaṃ gaṇhāpetvā. **Divasampī**ti anekadivasampi. Cakkhussa anāgatabhavaṃ ñatvā yathāakkantaṭṭhāneyeva anupatitvā akkamanaṃva sallakkhetvā **''kahaṃ cakkhumā kahaṃ maggo''ti pariveditvā**.

Pāḷiāgatesu dvīsūti saddhā anussavoti imesu dvīsu. **Evarūpe**ti yathā saddhānussavā, evarūpe eva paccakkhagāhinoti attho. **Tayo**ti ruciākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo. **Bhūtavipākā**ti bhūtatthaniṭṭhāyakā adhippetatthasādhakā, vuttavipariyāyena abhūtatthavipākā veditabbā. **Etthā**ti etesu saddhāyitādivatthūsu. **Ekaṃseneva niṭṭhaṃ gantuṃ nālaṃ** anekantikattā saddhādiggāhassa. **Upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesi** saccānurakkhāya ñātukāmatāya uppāditattā. Passati hi bhagavā – mayā ''saccamanurakkhatā…pe… niṭṭhaṃ gantu''nti vutte saccānurakkhaṇaṃ ñātukāmo māṇavo ''kittāvatā''tiādinā pucchissati, tassa taṃ vissajjetvā saccānubodhe pucchāya avasaraṃ datvā tassa upanissaye upakāradhamme kathessāmīti. Tena vuttaṃ – ''upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesī''ti.

430. **Attānaññeva sandhāya vadati,** yato vuttaṃ pāḷiyaṃ – ''yaṃ kho panāyamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho''tiādi. Lubbhantīti **lobhanīyā** yathā ''apāyagamanīyā''ti āha **''lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū''**ti. Yathā vā rūpādidhammā lobhanīyā, evaṃ lobhoti āha **''lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū''**ti. Tenevāha – ''yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī''ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203). Ese nayo sesapadadvayepi.

432. **Nivesetī**ti ṭhapeti paṭṭhapeti. **Payirupāsatī**ti upaṭṭhānavasena upagantvā nisīdati. Suyyati etenāti **sota**nti āha **''pasādasota''**nti. Tañhi savanāya odahitabbanti. **Dhāreti** sandhāreti tattheva manaṃ ṭhapeti. **Atthato**ti yathāvuttassa dhammassa atthato. **Kāraṇato**ti yuttito hetudāharaṇehi upapattito. **Olokana**nti evametanti yathāsabhāvato paññācakkhunā daṭṭhabbataṃ khamanti, tañca mahantassa maṇino pajjalantassa viya āvikatvā atthassa citte upaṭṭhānanti āha **''idhā''**tiādi. **Kattukamyatāchando**ti kattukāmatāsaṅkhāto kusalacchando. **Vāyamatī**tiādito catunnampi vīriyānaṃ vasena vāyāmaṃ parakkamaṃ karoti. **Maggapadhānaṃ padahatī**ti maggāvahaṃ maggapariyāpannañca sammappadhānaṃ padahati, padahanavasena taṃ paripūreti. **Paramasacca**nti amoghadhammattā paramatthasaccaṃ. **Sahajātanāmakāyenā**ti maggapaññāsahajātanāmakāyena. **Tadevā**ti tadeva paramasaccaṃ nibbānaṃ. Tenevāha – **''sacchikiriyābhisamayena vibhūtaṃ pākaṭaṃ karonto passatī''**ti.

433-4. **Maggānubodho**ti maggapaṭipāṭiyā bodho bujjhanaṃ, yesaṃ kilesānaṃ samucchindanavasena maggappaṭivedho, tesaṃ paṭipassambhanavasena pavattamānaṃ sāmaññaphalaṃ, maggena paṭividdhāni saccāni, paramatthasaccameva vā anurūpabujjhananti adhippāyo. **''Saccānuppattīti phalasacchikiriyā''**ti vuttaṃ. Evañhi sati heṭṭhā vuttā saddhāpaṭilābhādayo dvādasa

dhammā saccānuppattiyā upakārā honti, tasmā vuttaṃ **‘‘tesaṃyevāti heṭṭhā vuttānaṃ dvādasanna’’**nti. **Nāyaṃ** ‘‘tesaṃyevā’’ti padassa **attho**. Satipi kusalavipākādibhāvena nānatte vatthārammaṇabhūmikiccādivasena pana sadisāti upāyatova maggadhammā āsevitā bahulīkatā phalabhūtāti vattabbataṃ arahatīti taṃsadise tabbohāraṃ katvā **‘‘tesaṃ maggasampayuttadhammāna’’**nti vuttaṃ. Evañhi āsevanāgahaṇaṃ samatthitaṃ, na aññathā. Na hi ekacittakkhaṇikānaṃ maggadhammānaṃ āsevanā, bahulīkammaṃ vā atthīti. **Tulanā**ti vipassanā. Sā hi vuṭṭhānagāminibhūtā maggappadhānassa bahukārā tassa abhāve maggappadhānasseva abhāvato, evaṃ ussāho tulanāya chando ussāhassa bahukārotiādinā heṭṭhimassa uparimūpakārataṃ suviññeyyamevāti āha – **‘‘iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Caṅkīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Esukārīsuttavaṇṇanā

437. **Koṭṭhāsa**nti maṃsabhāgaṃ. **Laggāpeyyu**nti nhārunā vā vākena vā bandhitvā purisassa hatthe vā vasanagehe vā olambanavasena bandheyyuṃ. **Satthadhamma**nti satthikesu satthavāhena paṇetabbaṃ āṇādhammaṃ. **Tassa nikkhamanattha**nti taṃ mūlaṃ satthikehi nittharaṇatthaṃ. **Pāpaṃ assā**ti paricarantassa pāricariyāya ahitaṃva assa. Tenāha ‘‘na seyyo’’ti. **Uccakulīnā**dayo dutiyavārādīhi vuccanti, idha upadhivipattisampattiyo pāpiyādipadehi vuttāti adhippāyo. Tenāha – **‘‘pāpiyoti pāpako lāmako attabhāvo assā’’**ti. **Seyyaṃso**ti hitakoṭṭhāso, hitasabhāvoti attho. **Uccakulīnatā**ti karaṇatthe paccattavacananti āha **‘‘uccākulīnattenā’’**ti. ‘‘Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.305; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. 53; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. 1.nidānakathā; 2.pakiṇṇakakathā; dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 1.2.1; a. ni. ṭī. 1.1.1; vajira. ṭī. ganthārambhakathāvaṇṇanā; sārattha. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; netti. ṭī. ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1) viya **vaṇṇa**saddo idha pasaṃsāpariyāyoti āha **‘‘vessopi hi uḷāravaṇṇo hotī’’**ti.

440. ‘‘Niravo padasaddo soḷāragottassa akiṇṇamattikāpatto tiṭṭheyya asaṅgacārī’’ti vuttattā **bhikkhā caritabbāva,** ayaṃ tesaṃ kuladhammoti adhippāyo. **Haritvā**ti apanetvā. **Sattajīvo** sattavāṇijako. Gopeti rakkhatīti **gopo,** ārakkhādhikāre niyutto. Asanti lūnanti tenāti **asitaṃ,** lavittaṃ. Vividhaṃ bhāraṃ ābhañjanti olambanti etthāti **byābhaṅgī,** kājaṃ.

441. **Anussarato**ti anussaraṇahetu kulavaṃsānussaraṇakkhaṇe khattiyotiādinā **saṅkhyaṃ gacchati**. Tenāha **‘‘porāṇe…pe… anussariyamāne’’ti**. Uccanīcattajānanatthañca kulavavatthānaṃ kataṃ hotīti khattiyādikulakammunā tesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ sandhanaṃ jīvikaṃ paññapenti brāhmaṇā, tathāgato pana lokuttaradhammameva purisassa sandhanaṃ paññapeti tena sattassa lokaggabhāvasiddhito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Esukārīsuttavaṇṇanā līnatthappakāsanā samattā.

7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā

445. **Rājagahaṃ parikkhipitvā ṭhitapabbatassā**ti paṇḍavapabbataṃ sandhāyāha. Rājagahanagarassa dakkhiṇadisābhāge pabbatassa samīpe ṭhito janapado **dakkhiṇāgiri**. Taṇḍulapuṭakānaṃ pāli etthāti **taṇḍulapāli.** Tassa kira dvārasamīpe taṇḍulavāṇijā taṇḍulapasibbake vivaritvā paṭipāṭiyā ṭhapetvā nisīdanti, tenassa **‘‘taṇḍulapālidvāra’’**nti samaññā ahosi. **Sabbameva sassaṃ gaṇhātī**ti daliddakassakānaṃ divasaparibbayamattameva vissajjetvā sabbameva āyato nipphannaṃ dhaññaṃ gaṇhāti. **Mandasassānī**ti mandanipphattikāni sassāni.

446. **Iminā nayenā**ti dāsakammakarassa nivāsanabhattavettanānuppadānena maṅgaladivasesu dhanavatthālaṅkārānuppadānādinā ca **posetabbo**. Mittāmaccānaṃ piyavacanaatthacariyāsamānattatādi

mittāmaccakaraṇīyaṃ kattabbaṃ, tathā **ñātisālohitānaṃ**. Tattha āvāhavivāhasambaddhena ‘‘amhākaṃ ime’’ti ñāyantīti **ñātī,** mātāpitādisambaddhatāya samānalohitāti **sālohitā**. Sammā dadantesupi asajjanato natthi etesaṃ tithīti **atithi,** tesaṃ attanā samānaparibhogavasena **atithikaraṇīyaṃ kātabbaṃ,** atithibalīti attho. Ñātakabhūtapubbā pettivisayaṃ upagatā **pubbapetā,** dakkhiṇeyyesu kālena kālaṃ dānaṃ datvā tesaṃ uddisanaṃ **pubbapetakaraṇīyaṃ,** petabalīti attho. Gandhapupphavilepanajālābhattehi kālena kālaṃ devatānaṃ pūjā **devatākaraṇīyaṃ,** devatābalīti attho, rājakiccakaraṇaṃ upaṭṭhānaṃ **rājakaraṇīyaṃ. Ayampi kāyo**ti attano kāyaṃ sandhāya vadati. Imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘iminā nayena attho veditabbo’’**ti.

447. **Pañca dussīlyakammānī**ti niccasīlapaṭipakkhadhammā. Dasa akusalakammapathadhammā **dasa dussīlyakammāni**. Adhammacārī eva **visamacārī** kāyavisamādicaraṇatoti **visamacārīpadassa** attho visuṃ na vutto.

448-453. **Osaranti** apasakkanti, khīyantīti attho. Tenāha **‘‘parihāyantī’’**ti. **Abhisarantī**ti abhivaḍḍhanavasena pavattanti. Tenāha **‘‘vaḍḍhantī’’**ti. **Tatrā**ti brahmaloke. **Assā**ti brahmaloke uppannassa dhanañjānissa. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā bhagavatā ‘‘eso, bhikkhave, sāriputto’’tiādi vuttaṃ, tato paṭṭhāya. **Catusaccavinimutta**nti niddhāretvā vibhajitvā vuccamānehi saccehi vimuttaṃ. Atthato pana tato pubbepi **saccavimuttaṃ kathaṃ na kathesi**yeva saccavimuttassa niyyānassa abhāvato.

Dhanañjānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

454. **Jātiṃ sodhetukāmā hontī**ti sahavāsīnaṃ brāhmaṇānaṃ kiriyā parādhena vā asāruppattena vā jātiyā upakkilesaṃ āsaṅkāya taṃ sodhetukāmā honti. **Mante sodhetukāmā hontī**ti mantavacane ācariyamaticodanāya aññena vākyena kenaci kāraṇena saṃsaye uppanne taṃ sodhetukāmā honti. **Antarā**ti vemajjhe, aññatthevā antarāsaddoti tassa **aññā kathā**ti vacanaṃ avagantabbaṃ. Khantīmettānuddayādiguṇasampanno eva **‘‘sīlavāti guṇavā’’**tiāha. Tehi sīlassa vissajjanakālepi **‘‘sīlavā’’**ti vuccati. Sampannasīlattā vā tehi samannāgato eva hotīti āha **‘‘sīlavāti guṇavā’’**ti. **Ācārasampanno**ti sādhu ācāravatto.

455. **Sikkhitā**ti tevijjānaṃ sikkhitā tumhe, na dāni tumhehi kiñci kattabbaṃ atthīti attho. **Paṭiññātā**ti paṭijānitvā ṭhitā.

Vedattayasaṅkhātā tisso vijjā ajjhayantīti **tevijjā**. Tenāha **‘‘tivedāna’’**nti. Tayo vede aṇanti ajjhayantīti **brāhmaṇā,** tesaṃ. Yaṃ ekaṃ padampi akkhātaṃ, taṃ atthato byañjanato ca **kevalino** adhiyino appapayogena. **Niṭṭhāgatamhā**ti nipphattiṃ gatā amhā tevijjāya sakasamayassa kathane.

Manokammato hi vattasampadātikāraṇūpacārenāyamattho vuttoti āha – **‘‘tena samannāgato hi ācārasampanno hotī’’**ti.

Khayātītanti vaḍḍhipakkhe ṭhitanti attho. Sukkapakkhapāṭipadato paṭṭhāya hi cando vaḍḍhatīti vuccati, na khīyatīti. **Vandamānā** janā namakkāraṃ karonti.

Atthadassanenāti vivaraṇena dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa **cakkhu hutvā samuppannaṃ**.

456. **Tiṭṭhatu tāva brāhmaṇacintā**ti – ‘‘kiṃ jātiyā brāhmaṇo hoti udāhu bhavati kammunā’’ti ayaṃ brāhmaṇavicāro tāva tiṭṭhatu. Jātidassanatthaṃ tiṇarukkhakīṭapaṭaṅgato paṭṭhāya loke jātivibhaṅgaṃ vitthārato kathessāmīti tesaṃ cittasampahaṃsanatthaṃ desetabbamatthaṃ paṭijānāti. Tattha **aññamaññā hi jātiyo**ti idaṃ kāraṇavacanaṃ, yasmā imā jātiyo nāma aññamaññaṃ visiṭṭhā,

tasmā jātivibhaṅgaṃ byākarissāmīti.

Yasmā idha **upādinnakajāti** byākātabbabhāvena āgatā, tassā pana nidassanabhāvena itarā, tasmā **''jātivibhaṅgaṃ pāṇāna''**nti pāḷiyaṃ vuttaṃ. Tesaṃ tesaṃ pāṇānaṃ jātiyoti attho. **Eva**nti nidassanaṃ kathetvā nidassitabbe kathiyamāne. **Tassā**ti vāseṭṭhassa. Kāmaṃ ''tesaṃ vohaṃ byakkhissa''nti ubhopi māṇave nissāya desanā āgatā, tathāpi tattha tattha ''evaṃ, vāseṭṭha, jānāhī''tiādinā vāseṭṭhameva ālapanto bhagavā tameva iminā niyāmena pamukhaṃ akāsi. Tena vuttaṃ ''tassāti vāseṭṭhassā''ti. **Jātibhedo** jātiviseso, jātiyā bhedo **pākaṭo bhavissati** nidassanena vibhūtabhāvaṃ āpāditena paṭiññātassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. **Āma na vaṭṭatī**ti kammanānatāya eva upādinnanānatāya paṭikkhepapadametaṃ, na bījanānatāya anupādinnanānatāya paṭikkhepapadanti dassetuṃ **''kammaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Tassattho – taṃtaṃyonikhipanamattaṃ kammassa sāmatthiyaṃ, taṃtaṃyoniniyatā pana ye vaṇṇavisesā, te taṃtaṃyonisiddhiyāva siddhā hontīti taṃ pana yonikhipanakammaṃ taṃtaṃyonivisiṭṭha-visesābhibhūtāya payoganipphattiyā, asaṃmucchitāya eva vā paccayabhūtāya bhavapatthanāya abhisaṅkhatamevāti viññātabbapaccayavisesena vinā phalavisesābhāvato etaṃ samīhitakammaṃ patthanādīhi ca bhinnasattitaṃ visiṭṭhasāmatthiyaṃ vā āpajjitvā cakkhundriyādivisiṭṭhaphalanibbattakaṃ jāyati, evaṃ yonikhipanataṃyoniniyatavisesāvahatā hotīti. Therena hi bījanānatā viya kammanānatāpi upādinnakanānatāya siyā nu kho paccayoti codanaṃ paṭikkhipitvā paccayavisesavisiṭṭhā kammanānatā pana paccayoti nicchitanti daṭṭhabbaṃ.

Nānāvaṇṇāti nānappakāravaṇṇā. Tālanāḷikerādīnaṃ loke abhiññātatiṇajātibhāvato **visesena gayhati** abhiññātasotanayena. **Jātiyā brāhmaṇo**vāti aṭṭhānapayutto **eva-**saddo, jātiyāva brāhmaṇo bhaveyyāti yojanā. **Na ca gayhatī**ti tiṇarukkhādīsu viya brāhmaṇesu jātiniyatassa liṅgassa anupalabbhanato, pivanabhuñjanakathanahasanādikiriyāya brāhmaṇabhāvena ekantikaliṅganiyatāya mantajjhenādiṃ vinā anupalabbhanato ca. **Vacībhedenevā**ti āhaccavacaneneva.

Kīṭe paṭaṅgetiādīsu jātinānatā labbhati aññamaññaliṅgavisiṭṭhatādassanā. **Kunthā** kīṭakā, khajjakhādakā **kipillikā. Uppatitvā**ti uḍḍetvā uḍḍetvā. Paṭabhāvaṃ gacchantīti vā **paṭaṅgā,** na khuddakapāṇakā kīṭā nāma. **Tesampi** kīṭakānaṃ.

Kāḷakādayoti kalandakādayo.

Udaraṃyeva nesaṃ pādā udareneva sampajjanato.

Saññāpubbako vidhi aniccoti dassento **''udake''**ti āha yathā ''vīrassa bhāvo vīriya''nti.

Pattasamudāye pakkhasaddoti **''pattehi yantī''**ti vuttaṃ. Na hi avayavabyatirekena samudāyo atthi.

Saṅkhepena vutto ''jātivasena nānā''tiādinā. Ettha padatthe dubbiññeyyaṃ natthīti sambandhamattaṃ dassetuṃ **''tatrāyaṃ yojanā''**tiādi vuttaṃ. ''Na hi brāhmaṇānaṃ edisaṃ sīsaṃ hoti, khattiyānaṃ edisanti niyamo atthi yathā hatthiassamigādīna''nti idameva vākyaṃ sabbattha netabbaṃ. Taṃ saṃṅkhipitvā dassento **''iminā nayena sabbaṃ yojetabba''**nti āha.

Tassāti yathāvuttanigamanavacanassa **ayaṃ yojanā** idāni vuccamānā yojanā veditabbā.

457. **Vokāra**nti vokaraṇaṃ, yena visiṭṭhatāya na vokarīyati jātibhedoti attho. Tenāha **''nānatta''**nti.

Gorakkhādiupajīvanena **ājīvavipanno,** hiṃsādinā **sīlavipanno,** nikkhittavattatādinā **ācāravipanno**ti. Sāmaññajotanā visese niviṭṭhā hotīti āha **''gorakkhanti khettarakkha''**nti. **''Goti hi**

pathaviyā nāma''nti. Tehi tehi upāyehi sikkhitabbaṭṭhena **sippaṃ,** tattha kosallaṃ. Paresaṃ īsanaṭṭhena hiṃsanaṭṭhena isso, so assa atthīti isso yodhājīviko, issassa kammaṃ paharaṇaṃ, usuṃ sattiñca nissāya pavattā jīvikā **issattaṃ**. Tenāha **''āvudhajīvika''**nti. Yaṃ nissāya assa jīvikā, tadeva dassetuṃ **''usuñca sattiñcā''**ti vuttaṃ.

Brahmaṃ vuccati vedo, taṃ aṇati jānātīti brāhmaṇo, jānanañca porāṇehi brāhmaṇehi vihitaniyāmena brāhmaṇehi katopasamena anuṭṭhānatapena yathā ''ājīvasīlācāravipanno natthī''ti brāhmaṇadhammikehi lokiyapaṇḍitehi ca sampaṭicchito, tathā paṭipajjanamevāti āha **''evaṃ brāhmaṇasamayena…pe… sādhetvā''**ti. **Evaṃ sante**ti evaṃ ājīvasīlācāravipannassa abrāhmaṇabhāve sati **na jātiyā brāhmaṇo hoti, guṇehi pana** ājīvasīlācārasampattisaṅkhātehi **brāhmaṇo hoti, tasmā** guṇānaṃyeva brāhmaṇabhāvakaraṇato catuvaṇṇavibhāge **yattha katthaci kule jāto yo** sīlādiguṇasampannatāya **guṇavā, so** vuttalakkhaṇena nippariyāyato bāhitapāpatāya **brāhmaṇo**ti **ayamettha** brāhmaṇabhāve **ñāyoti, evaṃ ñāyaṃ atthato** āpannaṃ katvā. **Na**nti tameva yathāvuttaṃ ñāyaṃ. **Yo brāhmaṇassa saṃvaṇṇitāyā**ti mātuyā ubhatosujātatādikulavaṇṇena saṃvaṇṇitāya pasatthāya yathārūpāya brāhmaṇassa mātā bhavituṃ yuttā, tathārūpāya **mātarisambhūto**. Etena catunnaṃ yonīnaṃ yattha katthaci visesaniṭṭhā katā. Tenāha **''tatrāpi visesenā''**ti. Evaṃ sāmaññato visesaniṭṭhāvasena ''yonijaṃ mattisambhava''nti padassa atthaṃ vatvā idāni sāmaññajotanaṃ anādiyitvā visesajotanāvaseneva atthaṃ vattuṃ **''yācāya''**ntiādi vuttaṃ. **Parisuddhauppattimaggasaṅkhātā yoni vuttā**ti anupakkuṭṭhabhāvena parisuddhauppattimaggasaṅkhātā yā cāyaṃ yoni vuttāti sambandho. **Tatopi jātasambhūtattā**ti tato yonito jātattā mātāpettisampattito sambhūtattā.

Visiṭṭhattāti samudāyabhūtā manussā rāgādinā visiṭṭhattā. Rāgādinā saha kiñcanenāti **sakiñcano**. Tatheva rāgādisaṅkhātena palibodhanaṭṭhena saha palibodhenāti **sapalibodho. Sabbagahaṇapaṭinissaggenā**ti upādānasaṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena. **Yasmā bāhitapāpo** attano santānato bahikatapāpo, tasmā **tamahaṃ brūmi brāhmaṇa**nti attho vattabbo. Evarūpo etissā kathāya upadeso nānappakārato vibhatto, tasmā tattha tattha vuttanayeneva veditabbo.

458. **Gahitadaṇḍesū**ti paresaṃ daṇḍena viheṭhanaṃ anidhāya ādinnadaṇḍesu.

459. **Kiñci gahaṇa**nti taṇhāgāhādīsu kiñci gāhaṃ.

Yena kāmabhavena mānusakehi pañcahi kāmaguṇehi yuñjati, taṃ **mānusakaṃ yogaṃ**. ''Mānusakaṃ yoga''nti ettha ca ekadesaṃ gahetvā vuttaṃ, esa nayo ''dibbayoga''nti etthāpi. **Sabbayogavisaṃyutta**nti padadvayena vuttehi sabbakilesayogehi vippayuttaṃ.

Ratinti abhiratiṃ āsattiṃ. **Kusalabhāvanāyā**ti kāyabhāvanādi kusaladhammabhāvanāya ukkaṇṭhitaṃ. **Vīriyavanta**nti vīriyasabbhāvena vīraṃ niddisati, vīrabhāvo hi vīriyanti.

Sundaraṃ ṭhānanti nibbānaṃ. **Sundarāya paṭipattiyā** ariyapaṭipattiyā.

Nibbattinti pariyosānaṃ. **Atīte**ti atītakoṭṭhāse. **Kiñcanakārako**ti palibodhahetubhūto.

Asekkhe sīlakkhandhādike **mahante guṇe**. Pañcannaṃ mārānaṃ vijitattā **vijitavijayaṃ**.

460. **Idaṃ ajānantā**ti ''jātiyā brāhmaṇo''ti idaṃ lokasamaññāmattanti ajānantā. Ye brāhmaṇesu nāmagottaṃ nāma tatiyaṃ diṭṭhābhinivesaṃ janenti, **sāva nesaṃ diṭṭhi. Kataṃ abhisaṅkhata**nti parikappanavaseneva kataṃ ṭhapitaṃ tadupacitaṃ, na hetupaccayasamāyogena. **Samuccā**ti sammutiyā. Kā pana sā sammutīti āha **''samaññāyā''**ti, lokasamaññātenāti attho. Sammā pana paramatthato ajānantānaṃ nāmagottaṃ evaṃ kappetīti āha **''no ce''**tiādi. Taṃ pana asantampi paramatthato

santatāyeva abhinivisanti, tesamayaṃ dosoti dassetuṃ **‘‘evaṃ pakappita’’**ntiādi vuttaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘janapadaniruttiṃ nābhiniveseyyā’’ti (ma. ni. 3.331). **Ajānantā no**ti ettha **no-**saddo avadhāraṇattho – ‘‘na no samaṃ atthi tathāgatenā’’tiādīsu (khu. pā. 6.3) viyāti āha **‘‘ajānantāva evaṃ vadantī’’**ti.

Nippariyāyanti bhāvanapuṃsakaniddeso, nippariyāyena ujukamevāti attho, na pubbe viya ‘‘yo hi kocī’’ti pariyāyavasena. ‘‘Na jaccā’’ti gāthāya pubbaddhena **jātivādaṃ paṭikkhipanto** pacchimaddhena **kammavādaṃ patiṭṭhapento. Tatthā**ti tissaṃ gāthāyaṃ. **Upaḍḍhagāthāya vitthāraṇattha**nti upaḍḍhagāthāya atthaṃ vitthāretuṃ **‘‘kassako kammunā’’**ti vuttaṃ. Tattha purimāya catūhi pādehi, pacchime dvīhi dvinnampi sādhāraṇato attho vitthārito. Tattha **kasikammādī**ti **ādi-**saddena sippakammavāṇijādi saṅgaho.

Paṭiccasamuppādapadhānavacanaviññeyyo paccayo paṭiccasamuppādasaddassa attho paccayuppannāpekkhāya hotīti āha – **‘‘iminā paccayena etaṃ hotī’’**ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.570) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 2.570) vuttanayena veditabbaṃ. **Sammānāvamānārahakule**ti sammānārahe khattiyādikule, avamānārahe caṇḍālādikule **kammavasena upapatti hoti** kammassa vipaccamānokāsakaratāya vinā tādisāya uccanīcakulanibbattiyā abhāvato. Aḍḍhadaliddatādi **aññāpi hīnapaṇītatā.**

Kammunāti cettha yathā lokapajāsattasaddehi eko evattho vutto, evaṃ sesasaddehipi, adhippāyaviseso pana tattha atthīti dassetuṃ **‘‘purimapadena cetthā’’**tiādi vuttaṃ. Nāyaṃ loko brahmanimmito kammena uppajjanato. Na hi sannihitakāraṇānaṃ phalānaṃ aññena uppattidiṭṭhi yujjati. Tenāha **‘‘diṭṭhiyā paṭisedho veditabbo’’**ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu**vuttanayena veditabbaṃ. Tathā lokassa paṭhamuppatti na brahmunāti **‘‘kammunā hi tāsu tāsū’’**tiādi vuttaṃ. **Tatiyena** ‘‘ayaṃ loko ādito pabhuti pabhavakammunā vattatī’’ti vuttamatthaṃ **nigameti.**Vuttassevatthassa sūcanañhi nigamanaṃ. Taṃ pana niyamatthaṃ hotīti āha **‘‘kammeneva baddhā hutvā pavattanti, na aññathā’’**ti. **Catutthena** padena. **Yāyato**ti gacchato. **Nibbattato**ti nibbattantassa. **Pavattato**ti pavattantassa.

Dhutadhammā visesato taṇhāya santattavasena vattantīti āha **‘‘tapenāti dhutaṅgatapenā’’**ti. Methunavirati visesato brāhmaṇānaṃ brahmacariyanti sā idha brahmacariyenāti adhippetāti āha **‘‘brahmacariyenāti methunaviratiyā’’**ti. **Etenā**ti iminā ‘‘tapenā’’tiādīhi catūhi padehi vuttena. **Seṭṭhenā**ti uttamena. Saṃkilesavisuddhiyā **parisuddhena. Brahma**nti brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ. So panettha atthato brāhmaṇabhāvoti āha **‘‘brāhmaṇabhāvaṃ āvahatī’’**ti.

Brahmā ca sakko cāti sakkagarukānaṃ sakko sakkenapi garukātabbato, brahmagarukānaṃ brahmā brahmunāpi garukātabbato. **Vijānata**nti paramatthabrāhmaṇassa visesaṃ jānantānaṃ viññūnaṃ. Aviññuno hi appamāṇaṃ. Tenāha – **‘‘paṇḍitāna’’**nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vāseṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Subhasuttavaṇṇanā

462. Tudisaññāto gāmo nigamo etassāti todeyyo, tassa attajo **todeyyaputto**ti āha **‘‘tudigāmā’’**tiādi. **Ārādhako**ti saṃrādhako. Dhammanisanti yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ **‘‘sampādako paripūrako’’**ti. Ñāyati nicchayena gameti nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, tato etassa sampādakahetubhāvato ñāyo dhammo ariyamaggo taṃ **ñāyaṃ dhammaṃ**. Tenāha **‘‘kāraṇadhamma’’**nti. **Anavajja**nti avajjapaṭipakkhaṃ.

463. Vaṭṭacārakato niyyātīti niyyānikaṃ īkārassa rassattaṃ ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā. Niyyāne

vā niyuttaṃ, niyyānaṃ sīlanti vā niyyānikaṃ, tappaṭipakkhato **aniyyānikaṃ**. Sā pana atthato akusalakiriyāti āha **''akusalapaṭipada''**nti.

Bahubhāvavācako idha **mahā**saddo ''mahājano''tiādīsuviyāti āha **''mahantehi bahūhī''**ti. Atthoti payojanaṃ. **Mahantānī**ti bahulāni. **Kiccānī**ti kātabbāni. **Adhikaraṇānī**ti adhikārajīvikārūpāni. **Gharāvāsakammameva** pañcabalikaraṇadasaatthaṭṭhānabhāvato lokayātrāya ca sampavattiṭṭhānabhāvato jīvitavuttiyā vā hetubhāvato **gharāvāsakammaṭṭhānaṃ**.

''Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama''nti. (jā. 1.1.4);

Gāthāya vuttanayena **cūḷantevāsikassa viya**.

464. Ayoniso pavattitaṃ vāṇijjakammaṃ viya apāyabhūtaṃ kasikammaṃ nidassanabhāve ṭhapetvā ayonisomanasikaraṇavasena pavattaṃ gharāvāsakiccaṃ sandhāyāha – **''yathā kasi…pe… evaṃ gharāvāsakammaṭṭhānampī''**ti. **Brāhmaṇabhatto ahosī**ti so kira bahū brāhmaṇe dhanaṃ datvā yaññaṃ kāresi. **Uparī**ti ''upari upaṭṭhātīti vadehī''ti brāhmaṇehi attano samayena ācikkhāpitopi yathā upaṭṭhitameva kathetvā kālaṃ katvā niraye nibbatto, atha brāhmaṇā – ''iminā amhākaṃ yaññe doso dinno''ti kujjhitvā tassa kaḷevaraṃ susānaṃ netuṃ nādaṃsu. Athassa ñātakehi sahasse dinne taṃ sahassaṃ gahetvā gehato nīharituṃ adaṃsu. Kassapasammāsambuddhakāle chattiṃsa itthiyo ''ekā vatthaṃ adāsi, ekā gandhaṃ, ekā sumanamāla''ntiādinā taṃ taṃ dānamayaṃ puññaṃ katvā āyupariyosāne tāvatiṃsabhavane sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbattiṃsu sahassaaccharāparivārikā, sakkassa devarañño vejayantarathaṃ pesetvā pakkosāpitena guttilācariyabhūtena mahābodhisattena pucchitā taṃ taṃ attanā kataṃ puññaṃ byākariṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''sakalāya guttilavimānakathāya dīpetabba''**nti. **Vaṇijjakammaṭṭhānaṃ vipajjamāna**nti ettha tassa vipajjamānākāro heṭṭhā vutto. Evaṃ pabbajjakammaṭṭhānampi vipajjamānaṃ appaphalaṃ hotīti ānetvā sambandho. **Sīlesu aparipūrakārino**tiādi tassa vipajjanākāradassanaṃ. **Jhānādisukha**nti ettha **ādi-**saddena abhiññāvipassanādisukhassa viya sabrahmacārīhi saddhiṃ sīlasampadādisukhassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Arahattampi pāpuṇāti** pageva sekkhaputhujjanasampattiyoti adhippāyo.

Cāgasīsenāti padhānabhūtena cāgena dānena taṃ avassayaṃ katvā. Ettha te **na koci aphāsukabhāvo**ti. **Ujukaṃ katvā** aviruddhaṃ katvā, sampayojetvāti attho. **Tapacariya**nti aggiparicaraṇaṃ, tapacariyañca brahmacariyaggahaṇā duṭṭhullabhāvato.

466. **Ajānanabhāva**nti asabbaññubhāvaṃ. Bhagavato pana sabbaññubhāvo sadevake loke jalatale pakkhittatelaṃ viya pattharitvā ṭhito, na me idaṃ patirūpaṃ, tato parivattissāmīti ''brāhmaṇo, bho, gotamā''tiādimāha. **Paccāharituṃ** paṭipakkhena apaharituṃ. **Setapokkharasadiso**ti puṇḍarīkapattasadisavaṇṇo. **Suvaṭṭitā**ti vaṭṭabhāvayuttaṭṭhāne suvaṭṭā. **Nāmakaṃyevā**ti nāmamattameva vacanamattameva. Tathābhūtānaṃ bhāvassapi abhāvena nihīnaṃ nāma hoti, nāma-saddo nihīnapariyāyo. Tenāha – **''lāmakaṃyevā''**ti.

467. **Katamā vācā tesaṃ seyyo**ti tesaṃ caṅkiyādīnaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ vuccamānavibhāgāsu vācāsu katamā vācā seyyoti. ''Seyyā''ti liṅgavipallāsena vuttaṃ. **Sammutiyā**ti avilaṅghitasādhumariyādāya lokasammutiyā. Tenāha **''lokavohārenā''**ti. **Mantā**ti mantāsaṅkhātāya paññāya mantetvā jānitvā. Tenāha **''tulayitvā''**ti. **Atthasaṃhita**nti hetusañhitaṃ. Taṃ pana ekaṃsato yuttiyuttaṃ hotīti āha – **''kāraṇanissita''**nti. **Āvuto**tiādīsu ādito abhimukhaṃ ñāṇagatiyā vibandhanena **āvuto,** āvariyena visesato ñāṇagatiyā nibandhanena **nivuto,** evaṃ **ophuṭo** paliguṇṭhito. **Pariyonaddho**ti samantato onaddho chādito. Tenāha **''paliveṭhito''**ti.

468. **Sace etaṃ kāraṇamatthī**ti ''nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādāno aggi jalatī''ti etaṃ kāraṇaṃ sace atthi

yadi siyā, so aparo tiṇakaṭṭhupādāno aggi yadi bhaveyya. **Sadoso** sādīnavo saparikkileso. **Parisuddho**ti upakkilesābhāvena sabbaso suddho. **Jāti ādīnaṃ abhāvenā**ti jātipaccayānaṃ kammakilesānaṃ niggamena.

469. **Na niccalā tiṭṭhantī**ti tattha pakkhipitabbassa labbhamānattā yathāpaññattaṃ hutvā niccalā akampiyā na tiṭṭhanti. **Taṃ dosaṃ** taṃ ūnatādosaṃ.

Aññasmiṃ asatīti atthabhañjakamusāvāde asati. So hi attano santakassa adātukāmatādivasena pavattassa akammapathappattassa musāvādabhāvassa viparīto añño idha adhippeto. Tathā hi itaro yebhuyyena vaḷañjitabbato voharitabbato **vaḷañjakamusāvādo**ti āha. Na kadāci musāvādīti **dve kathā na kathenti**. Bāhirakānaṃ anavajjatapasammatāyapi nissitoti vattuṃ āha **''sīlavā tapanissitako hoti''**ti. Vivaṭamukhā mantajjhenamaṇḍitā sabbaso sajjhāyā honti, na itareti āha **''pabbajitā niccaṃ sajjhāyantī''**ti.

470. **Ciraṃ nikkhanto**ti niggato hutvā cirakāle. **Na sabbaso paccakkhā honti** satisammohato maggānañca aññathā karaṇato. **Cirāyitatta**nti ''ayaṃ maggo''ti kathanassa cirāyanaṃ. **Vitthāyitatta**nti asappaṭibhānaṃ. Taṃ pana saupamāha dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ.

Balasampannoti kāyabalena samannāgato. Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma pamāṇakarānaṃ rāgādikilesānaṃ avikkhambhitattā **''pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacara''**nti āha, tesaṃ pana vikkhambhitattā vuttaṃ **''appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacara''**nti. Tatthāpi visesato appamaññābhāvanā sambhavatīti āha **''tesupī''**tiādi. Nirīhakattā yathā appamāṇasamaññā labbhati, taṃ dassetuṃ **''pamāṇaṃ…pe… vuccatī''**ti āha. **Na ohīyati na tiṭṭhatī**ti katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā āsīdetvā passe ohīyakaṃ katvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāvena na tiṭṭhati. **Laggitu**nti āvarituṃ. **Ṭhātu**nti patiṭṭhātuṃ. **Pharitvā**ti paṭippharitvā. **Pariyādiyitvā**ti tassa sāmatthiyaṃ khepetvā. Kammassa pariyādiyanaṃ nāma vipākuppādabandhanamevāti āha – **''tassa vipākaṃ paṭibāhitvā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

473. **Abhippasannā**ti abhisamecca pasannā. Tenāha – **''aveccappasādavasena pasannā''**ti. Brāhmaṇī vigatamalamaccheratāya **''tuyhaṃ deyyadhammaṃ ruccanakaṭṭhāne dehī''**ti āha. Maggeneva hissā macchariyassa pahīnattā buddhapakkhabrāhmaṇapakkhavasena ubhatopakkhikā.

Kiṃsūti kinti pucchāvacanaṃ. **Chetvā** anādiyitvā vināsetvā. **Sukhaṃ setī**ti cittasantāpābhāvena sukhena supati. **Na socatī**ti tato eva sokaṃ nāma vināseti. **Kodha**nti kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ. **Chetvā** samucchinditvā. **Sukhaṃ setī**ti kodhapariḷāhena apariḍayhamānattā sukhaṃ supati. Kodhavināsena vinaṭṭhadomanassattā **na socati. Visamūlassā**ti dukkhavipākassa. **Madhuraggassā**ti akkosakassa paccakkosanena, pahārakassa paṭippaharaṇena yaṃ sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāyeva **''madhuraggo''**ti vutto. Imasmiñhi ṭhāne pariyosānaṃ ''agga''nti vuttaṃ. **Ariyā**ti buddhādayo ariyā.

Pañhaṃ kathesīti brāhmaṇo kira cintesi – ''samaṇo gotamo lokapūjito, na sakkā yaṃ vā taṃ vā vatvā santajjetuṃ, ekaṃ saṇhapañhaṃ pucchissāmī''ti. So ekaṃ pucchāgāthaṃ abhisaṅkharitvā ''sace asukassa nāma vadhaṃ rocemīti vakkhati, ye tuyhaṃ na ruccanti, te māretukāmosi, lokavadhāya uppanno kiṃ tuyhaṃ samaṇabhāvenāti niggahessāmi. Sace na kassaci vadhaṃ rocemīti vakkhati, atha naṃ tvaṃ rāgādīnampi vadhaṃ na icchasi, tasmā samaṇo hutvā āhiṇḍasīti niggaṇhissāmīti imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samaṇo gotamo neva gilituṃ na uggilituṃ sakkhissatī''ti evaṃ cintetvā imaṃ payhaṃ pucchi. Tassa bhagavā ajjhāsayānurūpaṃ kathesi. So pañhabyākaraṇena ārādhitacitto

pabbajjaṃ yāci. Satthā taṃ pabbājesi, so pabbajjākiccaṃ matthakaṃ pāpesi. Tena vuttaṃ **‘‘pabbajitvā arahattaṃ patto’’**ti.

Avabhūtāti adhobhūtā. Adhobhāvo sattānaṃ avaḍḍhi avamaṅgalanti āha – **‘‘avaḍḍhibhūtā avamaṅgalabhūtāyevā’’**ti. **Paribhūtā**ti paribhavappattā. **Vijjamānāna**nti pāḷiyaṃ anādare sāmivacananti tadatthaṃ dassento **‘‘vijjamānesū’’**tiāha. Pakaṭṭhaṃ, pavaḍḍhaṃ vā ñāṇanti **paññāṇa**nti bhagavato ñāṇaṃ visesetvā vuttaṃ.

474. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Vositavosānā**ti katakaraṇīyatāya sabbaso parisositaniṭṭhā. **Pāramisaṅkhāta**nti paramukkaṃsabhāvato pāramīti saṅkhātaṃ. Tenāha **‘‘sabbadhammānaṃ pārabhūta’’**nti. **Brahmacariyassā**ti sāsanabrahmacariyassa ādibhūtaṃ. Tenāha **‘‘uppādakā janakā’’**ti. ‘‘Idamevaṃ bhavissati idameva’’nti takkanaṃ takko, so etassa atthīti **takkī**. Yasmā so taṃ taṃ vatthuṃ tathā tathā takkitvā gaṇhati, tasmā vuttaṃ **‘‘takkagāhī’’**ti. Vīmaṃsanasīlo **vīmaṃsī** paccakkhabhūtamatthaṃ vīmaṃsanabhūtāya paññāya kevalaṃ vīmaṃsanato. Tenāha **‘‘paññācāraṃ carāpetvā evaṃvādī’’**ti. Yathāvuttatakkīvīmaṃsībhāvena takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ evametanti vatvā.

485. **Aṭṭhitapadhānavata**nti aññattha kismiñci puggale aṭṭhitapadhānavataṃ anaññasādhāraṇaṃ bhoto gotamassa padhānaṃ ahosi. **Sappurisapadhānavataṃ ahosi** sappurisapadhānavatādhigatānaṃ etādisānaṃ arahataṃ acchariyapuggalānaṃyeva āveṇikapadhānavataṃ ahosi. **Ajānantova pakāsetī**ti ayaṃ pucchitamatthaṃ sayaṃ paccakkhato ajānanto eva kevalaṃ saddaṃ uppādetvāva pakāsesīti saññāya āha. **Ajānanabhāve sante**ti ime adhidevāti paccakkhato jānane asati. **Paṇḍitena manussenā**ti lokavohārakusalena manussena, tvaṃ pana lokavohārepi akusalo. Vacanatthañhi ajānanto yaṃ kiñci vadati. **Uccena sammata**nti uccaṃ supākaṭaṃ sabbaso taruṇadārakehipi sammataṃ. Ñātametaṃ yadidaṃ atthi devāti. Tenāha **‘‘susudārakāpī’’**tiādi. **Devā**ti upapattidevā. **Adhidevā nāma** sammutidevehi adhikadevāti katvā, tadaññe ca manusse adhikabhāve kimeva vattabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgāravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca brāhmaṇavaggavaṇṇanā.

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā samattā.